

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Інститут філології та суспільствознавства
Історичний факультет

Людина і світ з методикою викладання

Державний екзамен

Методичний посібник для студентів історичного факультету
денної та заочної форми навчання

Умань
ФОП Жовтий
2015

УДК 372.832 (07)
ББК 60р30
Л 93

Рекомендовано до друку
Радою історичного факультету
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини (протокол № 8 від 31 березня 2015 року)

Л 93Людина і світ з методикою викладання : державний екзамен :
методичний посібник для студентів історичного факультету денної та заочної
форми навчання / укладач З. О. Возна.–Умань: ФОП Жовтий, 2015. –148 с.

Програму та відповіді до іспиту розроблено відповідно до навчальної програми дисципліни «Методика викладання «Людина і світ». У посібнику структуровано та систематизовано зміст теоретичного та методичного компонентів навчального курсу. Рекомендований студентам історичного факультету для підсумкового узагальнення питань організації навчання суспільствознавства як предметної галузі у загальноосвітніх школах та ефективної організації підготовки до державного випробування.

УДК 372.832 (07)
ББК 60р30

ПРОГРАМА
державного екзамену дисципліни «Людина і світ» з
методикою викладання»

1. Мета і завдання вузівського курсу «Людина і світ» з методикою викладання».
2. Суспільствознавство як наука та навчальний предмет.
3. Зміст та структура шкільної суспільствознавчої освіти.
4. Етапи розвитку шкільної суспільствознавчої освіти.
5. Цільові установки шкільної суспільствознавчої освіти в Україні

6. Суспільствознавча компетентність, зміст, структура.
7. Суспільствознавчий компонент Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти – цільові завдання та основні структурні компоненти

8. Шкільна програма предмету «Людина і світ» академічного та профільного рівнів.
9. Навчально-методичний комплекс учителя суспільствознавства. Підручник предмету «Людина і світ».
10. Сучасний підручник суспільствознавства. Вимоги, показники.
11. Навчально-методичний комплекс учителя суспільствознавства. Посібники з предмету «Людина і світ».
12. Шкільне суспільствознавство в структурі суспільствознавчої освіти загальноосвітньої школи.
13. Сучасний урок та вимоги до нього.
14. Предметні особливості уроку суспільствознавства.
15. Основні етапи підготовки учителя до уроку суспільствознавства.
16. Теоретико-методичні основи мотиваційного етапу сучасного уроку суспільствознавства.
17. Теоретико-методичні основи виконавчо-діяльнісного етапу сучасного уроку суспільствознавства.

18. Теоретико-методичні основи завершального етапу сучасного уроку суспільствознавства. Рефлексивна діяльність учнів.
19. Форми організації навчання суспільствознавства в сучасній школі – традиційні та інноваційні.
20. Нетрадиційні форми уроків суспільствознавства.
21. Засоби навчання. Програмні педагогічні засоби у навчанні суспільствознавства.
22. Ознаки та структура педагогічної технології.
23. Технології критичного мислення на уроках суспільствознавства.
Структура уроку в технології критичного мислення.

24. Технології у навчанні суспільствознавства. Аналіз технології проблемного навчання на уроках суспільствознавства.
25. Компетентність як педагогічне явище. Система освітніх компетентностей.
26. Характеристика структурних компонентів предметної суспільствознавчої компетентності
27. Критерії оцінювання суспільствознавчої компетентності.
28. Формування умінь та навичок в курсі «Людина і світ».
29. Зміст понятійних конструктів: «міжпредметні зв'язки», «навчальна технологія», «вміння», «діяльнісний підхід», «засоби навчання».
30. Зміст понятійних конструктів: «компетентнісний підхід», «зміст освіти», «інтерактивне навчання», «інформаційно-комунікаційні технології», «евристична бесіда».
31. Зміст понятійних конструктів: «методи контролю», «методика навчання як окрема дидактика», «методи навчання», «освітній стандарт», «освітня парадигма», «особистісно зорієнтований підхід».
32. Зміст понятійних конструктів: «педагогічна діагностика», «прийоми навчання», «принципи», «предметна (галузева) компетентність», «суспільствознавча компетентність».
33. Співвідношення понять «людина – індивід – особа – особистість – індивідуальність» у темі «Поняття людини як біосоціальної істоти».
34. Зміст уроку «Поняття «соціалізація». Гендерна соціалізація особистості».
35. Сутність суспільства та його історичні типи.
36. Соціальні спільності і групи.
37. Соціально-класова структура суспільства. Соціальна стратифікація.
38. Сутність демократії. Принципи та цінності демократії.
39. Полікультурність як добросусідство культур.
40. Зміст поняття «стереотипи» у темі уроку «Стереотипи, упередження, дискримінація»
41. Зміст понятійних конструктів теми «Нація»: «меншина національна», «самоідентифікація етнічна», «етнос», «етнічна толерантність».
42. Зміст уроку «Засоби масової інформації та їх роль у суспільному житті»
43. Політична культура: поняття, структура, функції.
44. Політична еліта.
45. Політичне лідерство.
46. Міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти та шляхи їх розв'язання.
47. Міграційні процеси в Україні.
48. Вибори як інструмент демократії. Типи виборів.
49. Поняття конфлікту. Міжнародний конфлікт.
50. Суспільна цінність стабільності та безпеки.
51. Соціальні небезпеки та їх характеристики.

Відповіді на питання державного екзамену

1. Мета і завдання вузівського курсу «Людина і світ»

Головною метою курсу «Людина і світ» є вивчення наукових основ навчання шкільного суспільствознавства і способів реалізації його цільових завдань.

Завдання курсу – виявити закономірності та особливості змісту шкільного суспільствознавства, на основі яких установити нормативні вимоги до навчальної діяльності суб'єктів педагогічного процесу, створити умови для формування професійних (методичних, пізнавальних, практичних) умінь і навиків майбутнього вчителя суспільних дисциплін загальноосвітньої школи.

Об'єктом вивчення методики є процес навчання шкільного суспільствознавства, педагогічної взаємодії суб'єктів навчання, формування особистості дитини засобами суспільствознавства. Предметом є методика навчання суспільствознавства « Людини і світ».

У змісті науково-методичної моделі підготовки майбутнього вчителя суспільствознавства основними складниками є цільовий, змістовий та мотиваційний компоненти. Цільовий компонент моделі передбачає усвідомлення суб'єктами навчання (студентами) мети і завдань професійно-педагогічної діяльності вчителя суспільствознавства, послідовне формування цілей і завдань навчання на кожному етапі підготовки студентів. Змістовий компонент передбачає формування когнітивної та операційно-процесуальної складових діяльності майбутнього вчителя суспільствознавства. Когнітивна складова передбачає опанування змістом суспільствознавчих дисциплін, завданнями стратегії і тактики їх викладання у загальноосвітніх навчальних

закладах, усвідомлення сутності педагогічної взаємодії з учнями та способів її організації. Операційно-процесуальна складова передбачає оволодіння певною сукупністю умінь і навичок реалізації навчально-пізнавальної діяльності на уроках шкільного суспільствознавства. Мотиваційний компонент містить сукупність певних мотивів досягнення успіхів у навчанні як передумови належної підготовки до професійно-педагогічної діяльності.

Структура курсу має дві складові. Першу – теоретичну, яка встановлює місце суспільствознавства у системі шкільних предметів, формує наукові основи методики, розглядає еволюцію змісту предмету, виникнення і розвиток технологій і методів навчання, визначає структуру і форми організації навчального процесу шкільного суспільствознавства, опрацьовує наукові вимоги до підручників і навчальних програм. Другу – практичну, що пропонує конкретні методи, прийоми навчання і розкриває механізм впровадження їх у життя школи.

Отже, вузівський курс «Людина і світ»з методикою викладання» – це галузь педагогічного знання, що визначає теоретичні засади навчання суспільствознавства, ознайомлює з ефективними педагогічними стратегіями, формує цілісне уявлення про методику навчання суспільствознавчих дисциплін та є необхідним компонентом системи фундаментальних та професійно-орієнтованих дисциплін майбутніх учителів історії та суспільствознавства. Основними у моделі підготовки до викладання шкільного суспільствознавства є цільовий та змістовний компоненти, спрямовані на усвідомлення мети і завдань професійно-педагогічної діяльності, формування її когнітивної, оцінної та операційно-процесуальної складових. Результати навчання залежать від інтенсивності зворотних зв'язків та виявлення професійних інтересів, спеціалізовано-проблемній орієнтації в теоретичній та методичній підготовці, результатів попередніх етапів навчання, рівня відповідальності за власне навчання.

2. Суспільствознавство як наука та навчальний предмет

Понятійний конструкт «суспільствознавство» прийнято визначати у двох значеннях: широкому, як галузеву шкільну освітню систему, й вузькому, як однойменну предметну суспільствознавчу освітню систему.

Широка інтерпретація поняття «суспільствознавство» відповідає змісту поняття «суспільствознавча освіта», яка охоплює сукупність наукових знань про людину і суспільство, що формуються на основі історії, соціології, економічної теорії, політології, правознавства, культурології, соціальної економіки, соціальної психології і психології особистості, соціальної філософії, філософської антропології, етики та орієнтується на забезпечення самовизначення особистості, створення умов для її самореалізації, сприяє розвитку громадянського суспільства, закріпленню і вдосконаленню правової держави.

Натомість, вузька інтерпретація поняття означає предметну галузь, назву однойменних навчальних предметів з інтегрованим змістом. На сучасному етапі розвитку шкільної суспільствознавчої освіти таким інтегрованим предметом є «Людина і світ», що відноситься до інваріантного компоненту навчального плану старшої ланки загальноосвітньої школи. Він спрямований на узагальнення знань, отриманих учнями з різних навчальних предметів (літератури, історії, права, географії, біології, астрономії тощо) та досвіду, набутого в процесі життєдіяльності дитини, освоєння базових знань із філософії, політології, соціології, культурології, розвиток теоретичних та практичних умінь і навичок, формування самосвідомості особистості.

Суспільствознавство, як предметна галузь, має забезпечити розв'язання таких завдань: розвитку інтересу до суспільствознавства; формування в учнів цілісної системи вмінь і навичок дослідження суспільних проблем, пропонування способів їх розв'язання, проведення аналізу та оцінювання суспільних явищ, процесів і тенденцій у державі та світі, формування

активної громадянської позиції, загальнолюдських моральних якостей, правової та економічної культури, мотивації до соціальної активності.

Завданнями предметної галузі є надання учням знання, які б мали універсальний характер, тобто були б потрібні кожній людині, незалежно від її фаху та сфери діяльності. Шкільне суспільствознавство дозволяє опанувати знаннями про суспільство як цілісну та організовану систему, уміннями досліджувати суспільні проблеми, пропонувати способи їх розв'язання, розуміти, аналізувати і оцінювати суспільні явища, процеси, тенденції у державі та світі. Курс формує готовність учнів застосовувати засвоєні знання й уміння для розв'язання життєвих проблем, регулювати власну поведінку відповідно до норм права і суспільної моралі, сприяє вибору моделей поведінки у взаємовідносинах з іншими людьми, у сім'ї, колективі, громаді, дозволяє визначати оцінку власних дій. Тож суспільствознавство, як предметна галузь, формує здатність особистості на основі комплексу знань про суспільство, різних форм індивідуального та суспільного досвіду пояснювати та об'єктивно оцінювати суспільні відносини, явища та процеси, вирішувати проблеми та впорядковувати взаємовідносини у системі людина – людина, людина – суспільство, людина – природа.

3.Зміст та структура шкільної суспільствознавчої освіти

В історико-методичному контексті поняття «зміст шкільної суспільствознавчої освіти» розуміємо як систему наукових знань, умінь, навичок, способів навчальної діяльності, формалізованих у навчальних програмах, яка викладається в межах моно-і поліпредметних навчальних предметів суспільного і соціального спрямування і забезпечує розвиток здібностей школярів, формування їх світогляду, моралі та поведінки, підготовку до суспільного життя.

Зміст шкільної суспільствознавчої освіти не має постійного характеру. На зміст освіти впливають об'єктивні (потреби суспільства, розвиток науки) та суб'єктивні фактори (політика керівних сил суспільства,

методологічні позиції вчених), він змінюється разом із змінами мети та завдань навчання і виховання, разом із розвитком суспільства і суспільствознавчих наук. Проблема становлення та розвитку змісту суспільствознавчої освіти проаналізована у працях В. Арешонкова, Т. Бакки, Л. Боголюбова, О. Дятлової, Л. Іванової, Т. Ладиченко, О. Михайличенка, О. Пометун, І. Смагіна, Н. Ярош та ін.

Обов'язковий зміст суспільствознавчих дисциплін, необхідний для вивчення в школі, структурований в освітній галузі «Суспільствознавство» Державного стандарту базової і повної середньої освіти, який визначає цілі освіти та систему основних показників, що є складовими державної норми освіченості та тісно пов'язаний з іншими освітніми галузями, як «Мови і літератури», «Мистецтво», «Математика», «Природознавство», «Технології», «Здоров'я і фізична культура». Проте, формування змісту суспільствознавчої освіти залежить не тільки від постановки загальних освітніх, але й конкретних (предметних) навчальних цілей. До прикладу, метою навчання суспільствознавства в загальноосвітніх закладах України є створення умов для розвитку особистості компетентного, активного, відповідального громадянина України, члена європейської і світової спільноти, що здатний сприймати та ефективно відповідати на сучасні індивідуальні та суспільні виклики і загрози.

На сьогодні існує декілька моделей у побудові змісту освіти (предмету) – лінійна, концентрична і спіральна. Лінійна структура побудови змісту утворює безперервну послідовність взаємообумовлених ланок, які учні протягом навчання у школі вивчають, як правило, тільки один раз. З концентричною структурою ми зустрічаємось у тих випадках, коли одне і те ж питання або навчальний курс викладаються двічі, або кілька разів, на поступально поглибленому рівні. Для спірального способу побудови змісту характерне поступове і безперервне розширення і поглиблення рівня опанування основних проблем учнями і, в той же час, неодноразове повернення до вивчення окремих тем. У побудові змісту предмету «Людина і

світ» спостерігаємо поєднання концентричного та спірального принципу його побудови. Більшість тем, запропонованих для вивчення, в певній мірі уже знайомі учням, тому спрямовані на їх поглиблене усвідомлення.

Знання предметів суспільствознавчого компоненту учні отримують через різні моно предмети. Так, первинні знання про суспільство учні отримують на рівні початкової школи, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки якої визначає освітня галузь «Людина і світ». Основними структурними компонентами змісту цієї освітньої галузі є: знання про українське суспільство, довкілля, в якому живе дитина, способи пізнання й орієнтації в навколишньому житті; первинні моральні та оцінні поняття і уявлення, уміння виконувати пізнавальні дії, виявляти залежності, робити самостійні висновки, спілкуватися з людьми, оцінювати вчинки. Значне місце відводиться ознайомленню із сенсорними еталонами і набуттю навичок поведінки в природному та соціальному оточенні.

Далі у 5-6 класах загальноосвітніх навчальних закладів України викладається навчальний предмет «Етика», яка є курсом передусім світоглядного, культурного та освітньо-виховного спрямування, що вибудовує фундамент буттєвих цінностей сучасної людини. У 7-8 класах суспільствознавства як предмету не має. У 9-10 класі відбувається прилучення учнів до правової культури та оволодіння ними знаннями своїх прав і обов'язків, соціально-правовим статусом учнівської молоді в суспільстві. «Правознавство» як навчальний предмет має на меті формування системного уявлення в учнів про державу та право як основні засоби впорядкування суспільних відносин, вміння використовувати їх у практичному житті. Крім правознавства в 10 класі учні знайомляться зішкільним курсом економіки, як сфери суспільного буття, яка забезпечує їм достатній рівень життєвої компетентності у сфері економічних відносин на рівні держави, родини та окремої людини.

Окремо зазначимо, що в 10-11 класах на профільному рівні учням пропонується курс «Філософія», який продовжує процес введення учнів у

сферу формування, функціонування і розвитку духовності, продукує знання з основних проблем буття, мислення і пізнання. Як теоретична основа світогляду, філософія відкриває учням перевірені багатовіковою практикою духовні орієнтири для глибокого осмислення реальності. Цей курс дозволяє оволодіти теоретичну і методологічну інтелектуальну спадщину та неоціненний, найбагатший категоріальний апарат, необхідний для успішної теоретичної і практичної діяльності. Розглядаючи людину як рівновелику цінність, філософія покликана бути саморефлексією в усвідомленні людиною змісту і цілей свого життя, долі своєї нації та людської цивілізації. Проте, всі названі курси є моно предметними, мають окремі предмети дослідження і не охоплюють важливі аспекти соціальної дійсності, проблем людини і соціальної діяльності. І тільки в 11 класі пропонується інтегрований предмет «Людина і світ» на академічному та профільному рівнях, який частково вирішує зазначені проблеми.

Оптимальним для загальноосвітньої школи, з урахуванням обмеженого навчального часу, було б вивчення інтегрованого курсу, що пропонує учням з 5 по 11 класи у певній системі відібрані і педагогічно адаптовані суспільствознавчі знання та інші компоненти культури, необхідні кожному, хто вступає в самостійне життя.

Таким був підхід до суспільствознавства у 90-х роках, для реалізації якого в 1995 – 1997 рр. у рамках конкурсної програми «Трансформація гуманітарної освіти в Україні», організованої Міністерством освіти України і Міжнародним фондом «Відродження», були надруковані перші експериментальні навчальні посібники для середніх навчальних закладів «Людина і світ» (8-й кл.), «Людина і суспільство» (9-й кл.), «Людина в сучасному світі» (10–11 кл.) Р. Арцишевського та «Світ сучасної людини» (9–10 кл.) за редакцією В. Позднякова. Тобто, суспільствознавство почало вивчатися на рівні основної школи. Нині у практиці вітчизняної середньої освіти суспільствознавство як предметну галузь пропонують учням тільки на рівні старшої школи, натомість воно відсутнє в основній школі, де успішно

сприяло б засвоєнню учнями адаптованого до їх віку навчального матеріалу з різних областей соціально-гуманітарних досліджень про людину і суспільство, а також способів діяльності і ціннісних установок, необхідних для самопізнання і розуміння інших людей, вибору життєвих орієнтирів, формування активної життєвої позиції, вивченню моральних норм і цінностей, міжособистісних відносин, що допомогло б підліткам визначити для себе найбільш сприятливі види, типи та форми спілкування, освоїти шляхи виходу з конфліктних ситуацій.

Отже, суспільствознавство як предмет змінювалося разом із змістом суспільствознавчої освіти. Розробка змісту сучасної шкільної суспільствознавчої освіти ґрунтується на загальних тенденціях його розвитку, визначених у педагогічній теорії та практиці. Предмет «Людина і світ» не має чіткої моделі, структурований з урахуванням принципу нелінійної побудови змісту з послідовним нарощуванням і концентричним розширення обсягу соціально-гуманітарних знань. Вимоги до шкільного суспільствознавства визначені в освітній галузі «Суспільствознавство» Державного стандарту базової і середньої освіти. Метою освітньої галузі «Суспільствознавство», що складається з історичного та суспільствознавчого компонентів, є забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві.

4.Етапи розвитку шкільної суспільствознавчої освіти

У науковій літературі визначені періоди розвитку змісту історичної освіти, в руслі якої розвивалося і шкільне суспільствознавство. Як відомо у радянській шкільній освіті суспільствознавство як окремий інтегрований навчальний предмет відомий у період 20-30 рр. та 60-90рр. В межах першого періоду історія входила в склад суспільствознавства, в межах другого суспільствознавство й історія були рівнозначними навчальними предметами

радянської школи. Тож, шкільна суспільствознавча освіта формувалася і розвивалася разом з історичною освітою.

Шкільне суспільствознавство пройшло довгий і складний шлях свого становлення і розвитку, починаючи з 1920-х рр. ХХ ст., з часу формування інтегрованого навчального предмета «Суспільствознавство». У період 30-х – 50-х рр. – суспільствознавча освіта відмовилася від єдиного предмета «Суспільствознавство» та повернула у школи курси вітчизняної і всесвітньої історії, філософської пропедевтики (логіки і психології). Трансформація шкільного суспільствознавства у 1960 – 1970-х рр. призвела до чергової предметної інтеграції – переходу від поліпредметності та масиву відповідних навчальних книг до уніфікованого для всіх республік СРСР єдиного навчального предмета «Суспільствознавство». Наступне десятиліття (1975 – 1986 рр). – принесло хвилю нової дезінтеграції предмета «Суспільствознавство» на кілька навчальних предметів. У 70 – 80- рр. ХХ ст. до складу галузі, крім історії, входили предметні освітні системи: «Основи Радянської держави і права», «Основи економічних знань», «Етика і психологія сімейного життя», «Психологія», «Основи марксистсько-ленінської естетики», «Основи комуністичної моралі». Проте уже наприкінці 80-х років стала очевидною неможливість подальшого викладання шкільного «Суспільствознавства», яке апелювало до марксистсько-ленінської теоретико-методологічної бази. У 1988 році Перший Всесоюзний з'їзд працівників освіти ухвалив рішення про розробку й запровадження в середніх школах та СПТУ замість «Суспільствознавства», «Етики та психології сімейного життя» та «Основ радянської держави і права» нового суспільствознавчого курсу «Людина і суспільство» /«Людина і світ», а в 1990 році врозпочалося експериментальне його впровадження. Наприкінці 90-х років під впливом європейської та світової спільноти демократичних держав в Україні виникає специфічний і новий для нашої держави напрям суспільствознавчої освіти – громадянська освіта, яка разом з предметом

«Людина і світ» нині є інтегрованою складовою предметів суспільствознавчого компоненту освітньої галузі «Суспільствознавство».

На сьогодні суспільствознавство як предметна галузь нормативно закріплена у новому Стандарті базової і повної загальної системи освіти 2011 р., в якому зазначено, що освітня галузь «Суспільствознавство» структурно складається з історичного та суспільствознавчого компонентів. У цьому державному документі зазначається, що «зміст освітньої галузі реалізується шляхом вивчення окремих навчальних предметів (історії, права, економіки), що відображають основи відповідних наук та інтегрованих курсів (громадянської освіти, суспільствознавства у розумінні предмету «Людина і світ»).

5. Цільові установки шкільної суспільствознавчої освіти в Україні

23 листопада 2011 р. Кабінет Міністрів України своєю постановою затвердив Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. У порівнянні з попереднім (2004 р.), в новій редакції Стандарту зазнала змін освітня галузь «Суспільствознавство», для розуміння яких потрібно зупинитися на концептуальних основах навчання суспільствознавства, визначених у нормативних положеннях суспільствознавчого компоненту освітньої галузі. У державному стандарті визначено, що метою навчання суспільствознавства є створення умов для розвитку особистості компетентного, активного, відповідального громадянина України, члена європейської і світової спільноти, що здатний сприймати та ефективно відповідати на сучасні індивідуальні та суспільні виклики і загрози.

Завданнями суспільствознавчої освіти є: розвиток інтересу до суспільствознавства; формування в учнів цілісної системи вмінь і навичок дослідження суспільних проблем, пропонування способів їх розв'язання, проведення аналізу та оцінювання суспільних явищ, процесів і тенденцій у державі та світі; здійснення самостійного пошуку у різних видах джерел

інформації про життя суспільства і людини в ньому; формування активної громадянської позиції, загальнолюдських моральних якостей, правової та економічної культури, мотивації до соціальної активності. Основними змістовими лініями суспільствознавчого компонента є людина в суспільно-політичній сфері, людина в соціальній сфері, людина у правовій сфері, людина в економічній сфері, людина в культурно-духовній сфері.

Суспільствознавство, як предметна галузь, має забезпечити розв'язання таких завдань: розвитку інтересу до суспільствознавства; формування в учнів цілісної системи вмінь і навичок дослідження суспільних проблем, пропонування способів їх розв'язання, проведення аналізу та оцінювання суспільних явищ, процесів і тенденцій у державі та світі; формування активної громадянської позиції, загальнолюдських моральних якостей, правової та економічної культури, мотивації до соціальної активності.

Новий державний стандарт ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів, що реалізовані в освітніх галузях і відображені в результативних складових змісту базової і повної загальної середньої освіти. Діяльнісний підхід — це спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти. Особистісно зорієнтований підхід — спрямованість навчально-виховного процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні та партнерства у навчанні. Компетентнісний підхід — спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузєва) компетентності.

Отже, основна навчальна і виховна мета освітньої галузі «Суспільствознавство» на етапі старшої школи, полягає у створенні умов для

свідомої орієнтації учнів у сучасному світі, суспільстві, формування у них відповідної активної соціальної та громадянської позиції, підвищенні рівня духовної культури школярів, культури спілкування і діяльності, для сприяння активному включенню в соціально-політичне та економічне життя суспільства, свідомому вибору та підготовці до майбутньої професійної діяльності.

6. Суспільствознавча компетентність, зміст, структура

Зміст поняття «компетентність» визначено у державних стандартах початкової, базової і повної загальної середньої освіти, а саме: компетентність – це набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці.

Уточнимо, що компетенції (суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини) нормативно визначає держава у текстах державних стандартів та навчальних програм, як конкретне суспільне і державне замовлення на результати освіти. Учитель на уроках формує і розвиває учнівські компетентності, завдяки яким діти можуть опанувати нормативно визначені компетенції. У переліку компетентностей, визначених у державному стандарті, суспільствознавча компетентність віднесена до предметної, що свідчить про відсутність понятійно-термінологічної і класифікаційної чіткості у підходах до визначення структури компетентності учнів. Варто зазначити, що Державний стандарт не розрізняє предметні і галузеві компетентності.

На нашу думку, суспільствознавча галузева компетентність – це інтегрована здатність, що набувається учнем протягом усього навчання у школі в процесі опанування історичного і суспільствознавчого компонентів освітньої галузі «Суспільствознавство» відповідно до змістових ліній державних стандартів.

Суспільствознавча (предметна) компетентність – це здатність особистості на основі комплексу знань про суспільство, різних форм індивідуального та суспільного досвіду пояснювати та об'єктивно оцінювати суспільні відносини, явища та процеси, вирішувати проблеми та впорядковувати взаємовідносини у системі людина – людина, людина – суспільство, людина – природа.

В структурі предметної компетентності виділяють такі компоненти, як-то: когнітивний, діяльнісно-процесуальний, мотиваційно-ціннісний (особистісний).

- когнітивний компонент – це знання, що дозволяють моделювати та закріплювати в поведінковому комплексі зразки ефективної комунікації та конструктивної взаємодії в різних сферах суспільної діяльності;

- діяльнісно-процесуальний компонент – це навички практичної соціальної комунікації, досвід прояву компетентності у різноманітних стандартних та нестандартних ситуаціях;

- мотиваційно-ціннісний (особистісний) компонент – готовність особистості до соціально-відповідальної поведінки, до успішної соціальної взаємодії, яка базується на індивідуальних і суспільних нормах та цінностях, здатність особистості приймати відповідальні рішення, здатність до самоконтролю і саморегуляції, наявність таких якостей, як комунікабельність, толерантність, адаптивність, налаштування на успіх.

Представлений аналіз структури і змісту суспільствознавчої компетентності дає підстави вбачати в ній ознаки ключової (надпредметної) компетентності. Для підтвердження цієї думки наведемо такі її характеристики:

по-перше, суспільствознавча компетентність має у своєму складі багато компонентів (компетенцій), серед яких є навички вирішення проблем, комунікативні навички, навички співпраці, інформаційної грамотності, контекстуальні навички;

по-друге, своїм змістом вона спрямована на формування критичного мислення, рефлексію, визначення власної позиції, самооцінку особистості;

по-третє, ця компетентність пов'язує в єдине особистісне і соціальне в освіті, виявляє необхідність комплексного володіння сукупністю способів діяльності, носить міждисциплінарний та поліфункціональний характер;

по-четверте, набувається не тільки під час навчання учнів предметів суспільствознавчого циклу, а й іншими шляхами – засобами неформальної освіти, унаслідок впливу середовища тощо.

Отже, суспільствознавство як предмет покликане формувати предметну (суспільствознавчу) компетентність та ряд ключових компетентностей як-то: уміння вчитися, спілкуватися державною, рідною та іноземними мовами, математичну і базові компетентності в галузі природознавства і техніки, інформаційно-комунікаційну, соціальну, громадянську, загальнокультурну, підприємницьку і здоров'язбережувальну компетентності.

7. Суспільствознавчий компонент Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти – цільові завдання та основні структурні компоненти

Метою освітньої галузі «Суспільствознавство», що складається з історичного та суспільствознавчого компонентів, є забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві.

Завданнями освітньої галузі є: забезпечення реалізації можливостей розвитку учня як вільної особистості, здатної за допомогою набутих ключових та галузевих компетентностей ефективно самореалізовуватися в сучасному багатоманітному глобалізованому світі та брати участь у житті демократичної, соціальної, правової держави і громадянського суспільства, вчитися протягом усього життя; розвиток інтелекту дитини, її критичного та творчого мислення, визначення нею власної ідентичності як особистості,

громадянина, члена родини, етнічної, релігійної, регіональної та локальної спільноти; формування в учнів почуття власної гідності, поваги до прав людини, гуманістичних традицій та загальнолюдських цінностей, здатності формувати власну етичну позицію та дотримуватися правил соціально відповідальної поведінки.

Зміст освітньої галузі реалізується шляхом вивчення окремих навчальних предметів (історії, права, економіки тощо), що відображають основи відповідних наук, інтегрованих курсів (громадянської освіти, суспільствознавства тощо). Загальні змістові наскрізні лінії освітньої галузі – людина – людина, людина – суспільство, людина – природа. Через зміст освітньої галузі розкривається сутність соціальних явищ і процесів, що відбуваються в ході історичного розвитку людства загалом і українського народу зокрема. Змістове наповнення галузі базується на українознавчих засадах. Воно спрямоване на виховання в особистості рис патріота України, активного компетентного громадянина, людини з гуманістичними і демократичними цінностями. Структурні компоненти освітньої галузі – історія рідного краю, історія України, всесвітня історія, право, мораль, економіка, філософія, громадянська освіта.

Метою навчання історії в загальноосвітній школі є формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу. Історичний компонент забезпечує: розвиток інтересу учнів до історії як сфери знань і навчального предмета, власних освітніх запитів учнів і вміння їх задовольняти; отримання та засвоєння системних знань про головні події, явища та тенденції в історії України та світу; ознайомлення учнів з духовними і культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями українського народу і цивілізації в цілому; визначення, відбір і використання у процесі пошуку інформації про минуле різних видів історичних джерел, у тому числі

текстових, візуальних та усних, артефактів, об'єктів навколишнього історичного середовища (музеїв, архівів, пам'яток культури та архітектури), а також інформаційно-комп'ютерних технологій; вміння представляти обґрунтовані та структуровані знання з історії, власне розуміння історії з використанням відповідного понятійного апарату та виважено розглядати контраверсійні і суперечливі теми. Зміст історичного компонента структуровано з урахуваннями специфіки історичного знання та хронологічних етапів розвитку людства за такими наскрізними змістовими лініями: людина — людина, людина — суспільство, людина — влада, людина — світ уявлень та ідей, людина — простір, людина — природа, людина — світ речей. Зазначені змістові лінії подаються за групами у складових змісту освітньої галузі і в державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів із застосуванням проблемно-тематичного підходу, що поєднаний з оглядовим, тематичним та поглибленим вивченням і синхронним викладанням взаємопов'язаних курсів історії України та всесвітньої історії

Метою навчання суспільствознавства є створення умов для розвитку особистості компетентного, активного, відповідального громадянина України, члена європейської і світової спільноти, що здатний сприймати та ефективно відповідати на сучасні індивідуальні та суспільні виклики і загрози. Завданнями суспільствознавчої освіти є: розвиток інтересу до суспільствознавства; формування в учнів цілісної системи вмінь і навичок дослідження суспільних проблем, пропонування способів їх розв'язання, проведення аналізу та оцінювання суспільних явищ, процесів і тенденцій у державі та світі; здійснення самостійного пошуку у різних видах джерел інформації про життя суспільства і людини в ньому; формування активної громадянської позиції, загальнолюдських моральних якостей, правової та економічної культури, мотивації до соціальної активності. Основними змістовими лініями суспільствознавчого компонента є людина в суспільно-

політичній сфері, людина в соціальній сфері, людина у правовій сфері, людина в економічній сфері, людина в культурно-духовній сфері.

В основній школі формуються такі найважливіші знання, уміння і навички учнів, як-то: характеризувати явища і процеси суспільного життя, встановлювати зв'язок між подіями і явищами; знаходити інформацію, аналізувати, інтерпретувати та оцінювати її; формулювати, висловлювати та доводити власну думку, робити вибір і пояснювати позицію, вести дискусію; розмірковувати, спілкуватись, співпрацювати у навчанні, розв'язувати будь-які проблеми; свідомо дотримуватися правомірної громадянської поведінки, реалізовувати і захищати свої права, виконувати громадянські обов'язки.

Основна навчальна і виховна мета освітньої галузі «Суспільствознавство» у старшій школі полягає у створенні умов для свідомої орієнтації учнів у сучасному світі, суспільстві, формування у них відповідної активної соціальної та громадянської позиції, підвищенні рівня духовної культури школярів, культури спілкування і діяльності, для сприяння їх соціалізації, активному включенню в соціально-політичне та економічне життя суспільства, свідомому вибору та підготовці до майбутньої професійної діяльності.

8.Шкільна програма предмету «Людина і світ» академічного та профільного рівнів

Як відомо навчальна програма є складовою навчально-методичного комплексу з предмету. Навчальна програма визначає обсяг і структуру змісту суспільствознавчого предмету, послідовність вивчення тем, а також перелік основних понять, способи навчально-пізнавальної діяльності, які повинні бути засвоєні в процесі вивчення навчального предмета. Навчальна програма містить список літератури для педагогів та учнів.

Курс «Людина і світ» із 2011-2012 н. р. є обов'язковим для учнів 11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів. За цей час навчання організовувалося за двома програмами: «Людина і світ.11 клас (рівень стандарту/академічний рівень)», «Людина і світ. 11 клас (профільний рівень)» — автори Т.Бакка, Л.Марголіна, Т.Мелешенко, Т.Ремех та «Людина і світ. 11 клас (рівень стандарту, академічний рівень)», «Людина і світ. 11 клас (профільний рівень)» – автори Т.Бакка, Т.Ладиченко, Л.Марголіна.

Як зазначено в навчальній програмі «Людина і світ», мета предмету полягає у формуванні в учнів поваги до прав людини, здатності реалізувати свої права і свободи, поважаючи при цьому права і свободи інших громадян, а також діяти у відповідності до власних переконань і цінностей на принципах плюралізму і демократії.

Визначена мета реалізується через виконання таких завдань, як набуття учнями узагальнених знань про процеси та явища суспільного буття, про філософські, культурні, політико-правові та соціально-економічні основи життя демократичного суспільства.

Навчальні теми предмету «Людина і світ» структуровані за такими розділами: «Соціалізація особистості», «Стереотипи та упередження», «Конфлікт», «Соціум (суспільство людей)», «Соціальна мобільність», «Права, свободи та відповідальність», «Громадянське суспільство», «Політичні інститути і процеси», «Демократія», «Засоби масової інформації», «Нація», «Полікультурність», « Україна і світ».

У змісті програми предмету «Людина і світ» закладений когнітивний, процесуальний і мотиваційний компоненти структури суспільствознавчої компетентності. Програмою визначений широкий спектр понять, якими мають оволодіти учні: індивідуальність як феномен людини, гендерна соціалізація, молодіжна субкультура, стереотипи, толерантність, конфлікти та шляхи їх подолання, солідарність, соціальна стратифікація, суспільна стабільність, суспільна безпека, соціальна мобільність, комунікація, права та відповідальність людини, громадянське суспільство, громадська думка,

політична культура, демократія, політична діяльність, інформаційний простір, нація і націоналізм, полікультурність, стратегічне партнерство та ін.

Державні вимоги до рівня підготовки учнів, визначені у програмі, передбачають також формування соціальних навичок, ситуативних проявів соціальної поведінки (процесуальний компонент структури компетентності). Суспільствознавство формує навички пізнавальної, комунікаційної і практичної діяльності: здатність учитися протягом життя, збагачувати здобуті знання і досвід, глибоко розуміти політичні і культуротворчі процеси, знаходити, аналізувати інформацію з різних питань людинознавства та суспільствознавства, виявляти власні судження про суспільство і людину, аналізувати факти, критично мислити, орієнтуватися в актуальних суспільних подіях, робити вибір у ситуаціях реального життя, вирішувати індивідуальні та суспільні проблеми, проявляти громадянську активність, розуміти та підтримувати принципи співіснування та співпраці в полікультурному суспільстві.

Мотиваційно-ціннісний компонент предмету спрямований на формування готовності учнів до соціально-відповідальної поведінки, виконання типових для підлітків ролей, діяльності у відповідності з моральними і правовими нормами суспільства, здатності критично і незалежно мислити, поважати погляди інших людей, йти до суспільної згоди і партнерства, свідомо виконувати громадянський обов'язок, усвідомлювати наслідки своєї діяльності, нести громадянську відповідальність, здатність до толерантності, конструктивної взаємодії, емпатії, гуманізму, до гармонійних стосунків на рівні людини, суспільства, природи і власного «Я», виявлення позитивного ставлення до дійсності.

Аналіз навчальної програми свідчить про суспільно-центричний підхід до побудови її змісту, основні теми якої концентруються навколо правил та прийнятих у суспільстві норм поведінки. Він передбачає надання основ грамотності та ознайомлення учнів із культурною спадщиною. Проте зміст навчальної програми можна розкривати з точки зору дитино-центричного

підходу (з урахуванням індивідуальних потреб учнів). Для цього потрібно враховувати не тільки інструктивні, але й експресивні навчальні цілі, розподіл на які сьогодні є загально визнаним у практиці зарубіжних шкіл.

Перші – інструктивні цілі, показують приблизні результати діяльності учнів на певному етапі навчального процесу (у програмі вони визначені у змісті державних вимог до знань та навиків учнів). Натомість експресивні цілі не фіксують вид діяльності, яким повинен оволодіти учень у ході навчання, а лише окреслюють ситуацію, в якій учні повинні працювати, або проблему, яку вони будуть вирішувати, але не конкретний результат. Експресивна ціль начебто запрошує і вчителя, і учня до дослідження найважливіших питань, вона запрошує учня до діяльності, а не передбачає конкретно, що він повинен робити, як це, скажімо, притаманно інструктивним цілям.

Розподіл цілей на інструктивні та експресивні дозволяє точніше визначити їх «адресат» у змісті освіти: перші частіше застосовуються в процесі викладання дисциплін, провідним компонентом яких є знання, а другі – предметів, провідним компонентом яких є образне бачення та перетворення світу. Програма предмету «Людина і світ» визначає чотирнадцять пов'язаних між собою тем, що формують суспільствознавчу компетентність учнів, систематизуючи знання про досвід людини в напрямках, які умовно можна поєднати у напрямки: 1) індивідуальний розвиток та ідентичність; 2) громадянські ідеали та практики; 3) держава, влада і управління; 4) соціальні групи та інституції; 5) культура та глобальні взаємозв'язки.

Основними принципами відбору змісту суспільствознавчого предмету «Людина і світ» є: гуманістична світоглядна спрямованість; об'єктивність і достовірність у висвітленні подій і процесів, що відбуваються як у нашій країні, так і за кордоном; проблемно-теоретичний рівень викладу навчального матеріалу; інтеграція знань з досліджуваними об'єктами, які мають визначальне значення в розумінні сучасного світу (людина, суспільство в єдності його

основних сфер, культура); життєво-практична та соціально-культурна значимість навчального матеріалу з урахуванням вікових особливостей школярів. Є ще один принцип відбору змісту предмету, який дає уявлення про його структуру – це принцип нелінійної побудови змісту: ступінчастість, послідовне нарощування і концентричне розширення обсягу соціально-гуманітарних знань. Дослідники змісту сучасного шкільного суспільствознавства (предметної галузі) вказують на те, що базовими науками у контексті формування знань, умінь і навичок в учнів є філософія, економічна наука, соціологія, політологія, соціальна психологія, правознавство.

Оволодіння основами філософії допомагає школяреві правильно орієнтуватися у світі пізнання і людських цінностей, а також знайти своє місце в житті. Значення і необхідність вивчення філософії в школі пояснюються головним чином тим, що вона відповідає на питання, як правильно мислити, як гідно жити. Розуміння сутності соціальних процесів дає соціальна філософія. Проте, у програмі цей модуль представлений однією темою, що розкриває проблеми людини як біосоціальної істоти, індивідуальність як феномену людини тощо.

Наступні п'ять тем – «Соціалізація особистості», «Стереотипи та упередження», «Конфлікти», «Соціум (суспільство людей)», «Соціальна мобільність», покликані дати учням основи соціологічних знань та навичок, сприяти формуванню всебічного погляду на суспільні процеси, створюючи каркас соціального мислення як системного розуміння об'єктивних і суб'єктивних елементів соціальних тенденцій.

Наступні теми – «Права, свободи та відповідальність», «Громадянське суспільство», «Політичні інститути і процеси», «Демократія», «Засоби масової інформації» розкривають суспільні проблеми з точки зору політологічного підходу. Зростання значення політології – науки про політику, устрій, розподіл та здійснення влади – визначається тим, що від

суми індивідуальних політичних позицій, від свідомого політичного вибору громадян залежить доля країни, а отже, і власна доля кожної людини. Зміцнення демократії в Україні неможливо без затвердження у свідомості більшості населення демократичних цінностей, що розкриваються політологією.

Інші теми програми, як-то: «Засоби масової інформації», «Нація», «Полікультурність», «Україна і світ», розкривають особливості взаємовідносин в полікультурному суспільстві, у сфері масових комунікацій, акцентують увагу на проблемі національної самоідентифікації та пріоритетах міжнародних відносин. Окремих тем, що на вищому рівні агуалізують основні проблеми економічної науки у програмі предмету «Людина і світ» не має. Більшість тем курсу спрямовані на вивчення закономірностей діяльності людини в умовах взаємодії у соціальних групах, що є предметом соціальної психології, яка відіграє важливу роль у визначенні випускником свого місця в суспільстві та формуванні його позиції по відношенню до суспільства, при цьому її вага збільшується у зв'язку з ускладненням в наш час міжособистісних відносин, значенням організації взаємодії людей у великих і малих групах. Як свідчить практика, зміст шкільного суспільствознавства не має постійного характеру, оскільки змінюється у зв'язку з розвитком самого суспільства і суспільствознавчих наук.

9. Навчально-методичний комплекс учителя суспільствознавства. Підручник предмету «Людина і світ»

Навчально-методичний комплекс – це певна, чітко визначена сукупність навчально-методичних документів, що являють собою модель освітнього процесу, яка згодом буде реалізована на практиці.

Мета призначення НМК дисципліни полягає в тому, щоб забезпечити цілісний навчальний процес з певної дисципліни в єдності цілей навчання, змісту, дидактичного процесу й організаційних форм навчання.

Навчально-методичний комплекс (далі – НМК) з навчального предмету «Суспільствознавство» покликаний виконувати такі завдання: забезпечити успішне засвоєння учнями змісту освіти з навчального предмета; активізувати пізнавальну і творчу діяльність учнів по оволодінню змістом навчального предмета; сприяти застосуванню в навчальному процесі сучасних педагогічних технологій; сприяти систематизації та інтеграції знань учнів. НМК з навчального предмета «Суспільствознавство» включає наступні компоненти: навчальну програму, підручники та навчальні посібники; збірники пізнавальних завдань і проблемних завдань (практикуми); хрестоматії, робочі зошити, словники, довідники, навчально-методичні посібники, дидактичні матеріали, таблиці, схеми, аудіовізуальні та електронні засоби навчання.

З точки зору теорії – підручник (навчальний посібник) містить систематизовану і адаптовану до вікових особливостей школярів навчальну інформацію. Як засіб навчання підручник має чітко визначену книжкову форму, яка тісно пов'язана із змістом навчання, процесом засвоєння змісту та результатом засвоєння цього змісту.

На сучасному етапі розвитку шкільного суспільствознавства, діючими (рекомендованими міністерством освіти та науки) є підручники з курсу «Людина і світ», створені такими авторськими колективами: Н. Назаренко, О. Воронянський, Г. Назаренко, Є. Мануйлов, М. Требін, О. Панфілов, Ю. Каліновський та «Людина і світ», авторами якого є дослідники: Т.Бакка, Л.Марголіна, Т. Мелещенко, у змісті яких враховані новітні підходи до процесу підручникотворення. У них враховані помилки першого етапу підручників і значно посилений практичний компонент навчального матеріалу. У підручнику, створеного першим колективом авторів, взято за основу методику діалогового викладення матеріалу. У його змісті багато випереджувальних запитань, запитань на корекцію знань учнів, на закріплення знань. На початку кожної теми, в середині текстів є рубрика

«Поміркуймо разом», яка слугує мотивацією до теми, а також спонукає учнів до діалогу, диспуту. До підручника включена рубрика «Для допитливих», у якій подані різноманітні цікаві матеріали, що розраховані на учнів профільних шкіл. У поза текстовому компоненті пізнавальні завдання побудовані в інструктивній формі, спрямовані на продуктивну дію, вони супроводжують виклад основного тексту та містяться наприкінці теми у вигляді завдань на оцінювання здобутих умінь і навичок. Завдання на кшталт «проаналізуйте ситуації», «продемонструйте аргументований захист вашої позиції», «розкрийте характеристику», «оберіть актуальну для вас проблему», «прокоментуйте вислів», «проведіть міні-виступ», «поясніть твердження», «створіть фотоколаж» реалізують діяльнісний підхід до навчання учнів, дозволяють старшокласникам учитись на власному досвіді та досвіді інших безпосередньо в конкретній справі, формувати необхідні для суспільної діяльності уміння.

Підручник «Людина і світ» другого авторського колективу (Т.Бакки, Л. Марголіної, Т. Мелещенко) має такі рубрики, як-то: «Корисно пригадати», «Це цікаво», «Питання до роздумів», «Філософська думка», «Мовою документів», «Візитівка», «Перевірте себе», «Поміркуємо», «Працюємо творчо». У тексті є матеріал для актуалізації опорних знань, є науково-енциклопедичний та науково-популярний матеріал для поглиблення знань, вміщені висловлювання відомих осіб. Сторінки підручника знайомлять з відомими особистостями, які здійснили вагомий внесок в розвиток науки та практичної діяльності людства. Завдання для переосмислення інформаційного тексту, самоперевірки та самооцінювання розміщені в кінці тем, носять як репродуктивний, так і творчий характер. У зазначених підручниках навчальний матеріал структурно складається з емпіричного, теоретичного і практичного компонентів процесу засвоєння знань, сприяє розвитку критичного мислення та набуття практичних навичок.

Названі підручники із суспільствознавства виконують такі функції:

- а).освітню, що полягає в забезпеченні процесу засвоєння учнями певного обсягу систематизованих знань, у формуванні в них пізнавальних умінь;
- б).розвивальну, що сприяє розвитку учня, його перцептивних, мнемонічних, розумових, мовленнєвих та інших здібностей;
- в). виховну, що сприяє формуванню світогляду в учнів, моральних, естетичних та інших якостей і рис особистості школяра;
- г). управлінську, яка полягає в програмуванні певного типу навчання, його методів, форм і засобів, способів застосування знань у різних ситуаціях;
- г). дослідницьку, яка спонукає учня до самостійного вирішення проблем, навчає методів наукових пошуків.

10. Сучасний підручник суспільствознавства. Вимоги, показники

На думку науковців сучасний підручник вимагає реалізації основних педагогічних концепцій, формалізованих у стандартах базової та повної середньої освіти, а отже укладачі підручників із суспільствознавства мають виходити з положень особистісно орієнтованого, людиноцентричного, компетентнісного підходів.

Порівнюючи знанневоорієнтований та особистісний підходи, зазначимо, що за умови реалізації першого, основою підручника є наукова інформація й відповідні способи діяльності. З метою втілення у практику підручникотворення особистісно орієнтованого навчання, структура та зміст навчальної книги мають бути у формах, які забезпечували б урахування особистісних та індивідуальних якостей кожного учня. Специфіка суспільствознавства, як навчального курсу передбачає можливість комбінування (інтеграції) двох вказаних підходів.

Для забезпечення особистісно орієнтованого підходу та особистісно розвиваючого спрямування підручника суспільствознавства до його структури й змісту слід включати рефлексивні завдання, такі питання, які стимулювали б творчу, продуктивну, а не звичайну відтворювальну діяльність. Умовою орієнтованості підручника на особистість учня є

включення у його структуру діяльнісного компоненту, що передбачає активне, у тому числі самостійне вирішення проблем .

Діяльнісний підхід вимагає застосування активних та інтерактивних методів навчання, запровадження таких видів навчальної діяльності, як дослідницька, творча, співставлення різних поглядів на розв'язання навчальних проблем, рефлексія прочитаного у підручнику, що передбачає формування ціннісного ставлення до змісту навчального матеріалу. Такий підхід зумовлює: спрямування навчання суспільствознавства не лише на опанування учнями системи наукових знань про суспільство, але й вироблення у них практичних навичок і умінь, накопичення позитивного особистого соціального досвіду. Крім зазначеного важливими є й інші показники сучасного підручника.

Дослідник проблеми І. Смагін пропонує вимірювати такі показники, що характеризують підручник, серед яких: науковість змісту, виховний потенціал і розвиваючий ефект навчального матеріалу, дидактична досконалість, методичне забезпечення, ергономічні показники, складність змісту, характеристики мови викладу початкового матеріалу, кількість термінів, практичних завдань та ілюстрацій.

Дослідниця Л. Рябовол критеріальними визначає такі показники, як: спрямованість змісту на розвиток пізнавальної, а не суто навчальної, діяльності, та на розвиток самостійності учнів; забезпеченість міжпредметних і міжтемних зв'язків; сприяння актуалізації опорних знань; ефективність засобів і прийомів контролю, що закладені у навчальній книзі.

На думку О. Ляшенка вимоги до підручника повинні конкретизуватися відносно тих функцій, що закладені в ньому. Так, за інформаційною функцією його зміст має відповідати чинним навчальним програмам, забезпечувати науковість викладу предметних знань, висвітлювати сучасний стан розвитку науки і техніки, надавати необхідні довідкові дані, уникати спрощень, які спотворюють адекватне розуміння предмета, бути логічно завершеним тощо. За розвивальною функцією він повинен відповідати

віковим пізнавальним можливостям та інтелектуальним здібностям учнів, пропонувати початкові ситуації, які спонукають до логічного мислення, пошукових форм діяльності, критичного оцінювання одержаних результатів, урізноманітнювати види діяльності, сприяти виробленню вміння вчитися самостійно, узагальнювати та інтегрувати знання тощо. За формуючою функцією він має збалансовувати побудову системи знань з функціональною діяльністю, що забезпечує відповідні вміння їх застосовувати, заохочувати до самостійної діяльності і творчості, пропонувати діяльність, спрямовану на закріплення і поглиблення знань і набутих умінь, поглиблювати компетентність у певних галузях знань тощо. За виховною функцією підручник має акцентувати увагу учнів на ціннісних орієнтаціях і культуротворчих аспектах людської діяльності (мораль, естетика, громадянськість, правова свідомість тощо), спонукати до самооцінювання. За управлінською функцією він надає можливість учневі і вчителю організувати навчальну діяльність відповідно до цілей навчання, методично забезпечує її організацію, сприяє урізноманітненню форм і методів навчання, допомагає в контролі навчальних досягнень учнів тощо.

11. Навчально-методичний комплекс учителя суспільствознавства. Посібники з предмету «Людина і світ»

Крім підручниць до НМК входять також навчальні посібники. Навчальний посібник – книга, матеріал якої розширює межі підручника, містить додаткові, найновіші та довідкові відомості. До навчальних посібників належать збірники задач і вправ, хрестоматії, словники, довідники, атласи та ін., які сприяють зміцненню пізнавальних і практичних умінь, прищеплюють навички самостійної роботи. Такими можна вважати посібники: Косенчук О. Л. Людина і світ./Косенчук О.Л. Людина і світ// 11 клас; БізбізТ. О. Усі уроки до курсу «Людина і світ». 11 клас. Стандартний, академічний та профільний рівні. —Х. Вид. група «Основа», 2011;

Середницька Г.В. Людина і світ. 11 клас. Опорні конспекти. Нова програма К.: Книги України, 2012; Гісем О. В. Людина і світ [Текст] у схемах, таблицях і коментарях / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. - Кам'янець-Подільський: Абетка, 2009; Бондаренко Я. Г. Людина і світ. 11 клас. Рівень стандарту. Академічний рівень. Профільний рівень: Розробки уроків / Я. Г. Бондаренко, Л. Г. Чабан. — Х.: Вид-во «Ранок», 2011.

Важливе значення для ефективної організації навчального процесу мають посібники, одним із видів яких є закритий посібник для вчителя, покликаний допомагати вчителю у використанні в навчальному процесі підручника для учнів. Такий посібник містить поради, спрямовані на ефективну роботу з підручником і використання його можливостей, дає чіткі настанови щодо проведення уроку з використанням підручника для учнів. Здебільшого його вважають додатком до підручника для учнів. Таким в освітній галузі (до прикладу) є методичний посібник для вчителів з правознавства, практичного курсу – авторів О. Пометун, Т. Ремех, Л. Пилипчатіна, виданий у 2009 році у двох частинах. Аналогічного посібника з курсу Людина і світ станом на 2015 рік не має. Натомість посібник відкритого типу пропонує вчителю додаткову (наукову, педагогічну) інформацію, містить загальні пропозиції щодо організації процесу навчання, але не обмежує вчителя детальними інструкціями. Він зорієнтований на стимулювання вчителя до педагогічної творчості. Таким можна вважати посібник для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів та студентів вищих навчальних закладів автора Р. Арцишевського («Курс «Людина і суспільство». Методика викладання: Метод. Пос. Для вчителів.– К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003.– 256 с.). До сучасних посібників відкритого типу віднесемо електронні конструктори уроків. Електронний конструктор уроку – це нова комп'ютерна програма для створення уроків плюс усі конспекти та презентації до курсу. Конспекти уроків представлені у звичному для усіх форматі Microsoft Word. Конспекти можна легко редагувати, не витрачаючи

зайвого часу на набір, сканування або копіювання. Презентації також представлені у звичному форматі Microsoft PowerPoint – їх також легко редагувати. Крім того, вони повністю відповідають представленим конспектам уроків. Такі методичні комп'ютерні посібники розроблені видавництвом «Основа» та пропонуються для користування учителям. До НМК належать і хрестоматії з суспільствознавства, призначені для розширення знань учнів з навчального предмета, формування у них уміння працювати з джерелами соціально-гуманітарної інформації. Вона може включати фрагменти робіт вітчизняних і зарубіжних мислителів, документів державного (закони, укази, мови державних діячів і ін.) і міжнародного (договори, угоди) характеру, програм діяльності політичних партій, промов політичних діячів, а також необхідні коментарі, питання і завдання. Книга для читання призначена для формування в учнів образно-емоційного уявлення про основні об'єкти вивчення і може містити фрагменти творів художньої, науково-популярної, публіцистичної літератури. Такою є книга Світ, людина і суспільство: хрестоматія/ упоряд. І. П. Арцишевська, Р. А. Арцишевський.– Ірпінь: Перун, 1997, яка з того часу не перевидавалася, проте залишається хорошим джерелом знань.

Викладання навчального предмета «Людина і світ» передбачає широке використання аудіовізуальних та електронних педагогічних засобів навчання на всіх етапах організації навчально-пізнавальної діяльності учнів. До таких відносять, зокрема, електронні енциклопедії – електронні довідникові видання, що містять основні відомості з однієї чи кількох галузей знань і практичної діяльності, подані у коротких статтях, доповнені аудіо- та відеоматеріалами, засобами пошуку та відбору довідникових матеріалів, наприклад «Електронна база знань «Людина, суспільство і світ».

До НМК входять також збірники пізнавальних і проблемних завдань, робочі зошити, дидактичні матеріали, які забезпечують ефективне засвоєння учнями діяльнісного компонента змісту суспільствознавчої освіти. Вони

можуть включати різні завдання, спрямовані на формування в учнів умінь аналізувати типові та нестандартні життєві ситуації, моделювати конструктивні виходи з них; виявляти причинно-наслідкові зв'язки; порівнювати соціальні явища і процеси; формулювати і аргументувати власні судження з певним соціальним проблемам; вибирати і обґрунтовувати власну лінію поведінки у запропонованій ситуації; застосовувати знання та вміння при аналізі та оцінці явищ дійсності. Таким є, до прикладу, «Збірник завдань для державної підсумкової атестації з курсу «Людина і світ», 11 клас», авторів Т. Бакки, Т. Мелещенко, виданий центром навчально- методичної літератури у 2014 році, представлений у текстовому та електронному варіантах.

12. Шкільне суспільствознавство в структурі суспільствознавчої освіти загальноосвітньої школи

Суспільствознавство у вітчизняній загальноосвітній школі не має чіткої системи навчання. Знання про суспільство учні отримують через різні моно предмети. Так, первинні знання про суспільство учні отримують на рівні початкової школи, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки якої визначає освітня галузь «Людина і світ». Основними структурними компонентами змісту цієї освітньої галузі є: знання про українське суспільство, довкілля, в якому живе дитина, способи пізнання й орієнтації в навколишньому житті; первинні моральні та оцінні поняття і уявлення, уміння виконувати пізнавальні дії, виявляти залежності, робити самостійні висновки, спілкуватися з людьми, оцінювати вчинки. Значне місце відводиться ознайомленню із сенсорними еталонами і набуттю навичок поведінки в природному та соціальному оточенні.

Далі у 5-6 класах загальноосвітніх навчальних закладів України викладається навчальний предмет «Етика», яка є курсом передусім

світоглядного, культурного та освітньо-виховного спрямування, що вибудовує фундамент буттєвих цінностей сучасної людини. У 7-8 класах суспільствознавства як предмету не має. У 9-10 класі відбувається прилучення учнів до правової культури та оволодіння ними знаннями своїх прав і обов'язків, соціально-правовим статусом учнівської молоді в суспільстві. «Правознавство» як навчальний предмет має на меті формування системного уявлення в учнів про державу та право як основні засоби впорядкування суспільних відносин, вміння використовувати їх у практичному житті. Крім правознавства в 10 класі учні знайомляться з шкільним курсом економіки, як сфери суспільного буття, яка забезпечує їм достатній рівень життєвої компетентності у сфері економічних відносин на рівні держави, родини та окремої людини.

Окремо зазначимо, що в 10-11 класах на профільному рівні учням пропонується курс «Філософія», який покликаний продовжити процес введення учнів у сферу формування, функціонування і розвитку духовності, продукує знання з основних проблем буття, мислення і пізнання. Як теоретична основа світогляду, філософія відкриває учням перевірені багатовіковою практикою духовні орієнтири для глибокого осмислення реальності. Цей курс дозволяє освоїти теоретичну і методологічну інтелектуальну спадщину та неоціненний, найбагатший категоріальний апарат, необхідний для успішної теоретичної і практичної діяльності. Розглядаючи людину як рівновелику цінність, філософія покликана бути саморефлексією в усвідомленні людиною змісту і цілей свого життя, долі своєї нації та людської цивілізації. Проте, всі названі курси є моно предметними, мають окремі предмети дослідження і не охоплюють важливі аспекти соціальної дійсності, проблем людини і соціальної діяльності. І тільки в 11 класі пропонується інтегрований предмет «Людина і світ» на академічному та профільному рівнях, який частково вирішує зазначені проблеми.

Оптимальним для загальноосвітньої школи, з урахуванням обмеженого навчального часу було б вивчення інтегрованого курсу, що пропонує учням з 5 по 11 класи у певній системі відібрані і педагогічно адаптовані суспільствознавчі знання та інші компоненти культури, необхідні кожному, хто вступає в самостійне життя.

Таким був підхід до суспільствознавства у 90-х роках, для реалізації якого в 1995 – 1997 рр. у рамках конкурсної програми «Трансформація гуманітарної освіти в Україні», організованої Міністерством освіти України і Міжнародним фондом «Відродження», були надруковані перші експериментальні навчальні посібники для середніх навчальних закладів «Людина і світ» (8-й кл.), «Людина і суспільство» (9-й кл.), «Людина в сучасному світі» (10–11 кл.) Р. Арцишевського та «Світ сучасної людини» (9–10 кл.) за редакцією В. Позднякова. Тобто, суспільствознавство почало вивчатися на рівні основної школи. Нині у практиці вітчизняної середньої освіти суспільствознавство як предметну галузь пропонують учням тільки на рівні старшої школи, натомість воно відсутнє в основній школі, де успішно сприяло б засвоєнню учнями адаптованого до їх віку навчального матеріалу з різних областей соціально-гуманітарних досліджень про людину і суспільство, а також способів діяльності і ціннісних установок, необхідних для самопізнання і розуміння інших людей, вибору життєвих орієнтирів, формування активної життєвої позиції, вивченню моральних норм і цінностей, міжособистісних відносин, що допомогло б підліткам визначити для себе найбільш сприятливі види, типи та форми спілкування, освоїти шляхи виходу з конфліктних ситуацій.

13. Сучасний урок суспільствознавства та вимоги до нього

Перш ніж повести мову про сучасний урок суспільствознавства, визначимося з тим, що таке сучасний урок. В сучасній педагогіці ми зустрічаємося з різноманітними назвами уроків. Традиційний, сучасний, комбінований, ефективний, продуктивний, нестандартний, евристичний,

інноваційний, розвиваючий, проблемний, особистісно-орієнтовний, класичний – це далеко не повний перелік сучасних характеристик уроків, якими користується педагогічна громадськість. Такий великий перелік вживаних назв призводить до певної плутанини та потребує змістового визначення понятійних конструктів, головними серед яких є традиційний (класичний) та сучасний (інноваційний, нестандартний) уроки. Інші назви, як-то: традиційний, розвиваючий, проблемний, особистісно-орієнтовний, продуктивний, евристичний уроки відображають методичний (предметний) рівень відповідних технологій.

Для кращого розуміння поняття «сучасний урок» зупинимося на характеристиці традиційного уроку. Термін «традиційне навчання» передбачає насамперед класно-урочну організацію навчання, яка склалася в XVII столітті, на принципах дидактики, сформульованих Я. А. Каменським, ознаками якого є авторитарна педагогіка вимог, слабкий зв'язок навчання із життям учня, відсутність умов для розвитку індивідуальних здібностей, творчих проявів особистості, регламентація діяльності, примусовість навчання, централізація контролю, орієнтація на середнього учня, сприйняття учня як підпорядкованого об'єкту навчальних впливів. Засвоєння знань на такому уроці ґрунтується на: повідомленні готових знань, навчанні за зразком, індуктивній логіці, застосуванні механічної пам'яті, вербальному викладі, репродуктивному відтворенні. Головні методи навчання – пояснення в поєднанні з наочністю; провідні види діяльності учнів – слухання та запам'ятовування; критерій ефективності – відтворення вивченого. Такі уроки будуються на концептуальних принципах дидактики (науковості, доцільності, послідовності, наочності, міцності знань, врахування вікових особливостей, зв'язку із практикою).

Сучасний урок – це динамічна та варіативна форма організації процесу цілеспрямованої взаємодії (діяльності, спілкування) учителя і учнів, що включає зміст, форми, методи, засоби навчання і виховання у процесі

навчання. Отже, варіативність, гнучкість структури уроку (поєднання певних ланок процесу навчання, обумовлених дидактичною метою) є ознаками сучасного уроку, які «руйнують» – змінюють традиційну структуру уроку, спрощена схема якого має таку послідовність: актуалізація опорних знань, способів дій, чуттєвого досвіду; формування нових знань і способів дій, застосування, закріплення знань і способів дій.

Сучасний урок вимагає врахування нового педагогічного мислення, збудованого на педагогіці співробітництва суб'єктів навчального процесу, на ідеях гуманізації, розвитку, демократичності, варіативності, відкритості освіти. Відповідно до нормативних вимог державного стандарту базової і повної середньої освіти, сучасні уроки повинні бути збудовані на засадах особистісно зорієнтованого, діяльнісного і компетентнісного підходів в освіті. При цьому особистісно зорієнтований підхід до навчання забезпечує розвиток академічних, соціокультурних, психологічних здібностей учнів, компетентнісний підхід сприяє формуванню ключових та предметних компетентностей. Сучасний урок – це урок, спрямований на розвиток особистості на основі засвоєння різних способів діяльності, урок, що будується на засадах системно-діяльнісного підходу, спрямованого на розвиток умінь і навичок учнів, застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошуку шляхів інтеграції до соціокультурного та природного середовища. Сучасний урок вимагає застосування нових педагогічних технологій, як-то: технологія навчання у співробітництві, технологія «критичного мислення», розвиваючого, проблемного навчання, інформаційно-комунікаційних технологій. На такому уроці учень виявляє готовність до саморозвитку – може робити вибір, ставити мету, приймати рішення, знаходити вихід із нестандартних ситуацій, контролювати себе, свої дії, оцінювати і коректувати труднощі, узгоджувати свою позицію тощо. Сучасний урок – це поєднання творчого самостійного проекту заняття із збереженням інструментальних положень та закономірностей навчання.

Сучасний урок – це урок демократичний. Він проводиться не для учнів, а разом з нами. Його характеризує не навчання словом, а навчання справою.

Отже характерними ознаками сучасного уроку є: гуманітарний потенціал і гуманізація навчання, ціннісне відношення до освіти; варіативність і гнучкість структури уроку; спрямованість уроку на особистість учня; субекто-субектні відносини учасників навчального процесу; організація взаємодії на рівні учитель – учень, учень – учень, саморефлексія – взаємодія самим з собою; застосування системно-діяльнісного підходу у навчанні; спрямованість на розвиток учнівських компетентностей; на вияв самостійності учнів; практичний характер діяльності, навчання справою, а не словом; технологічність навчальної діяльності; творче виконання програмно-методичних вимог до уроку; оптимальне поєднання раціонального і емоційного на уроці; використання ІКТ.

14.Предметні особливості уроку суспільствознавства

Метою освітньої галузі «Суспільствознавство» (її історичного та суспільствознавчого компонентів) є забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві. Уроки суспільствознавства покликані формувати гуманітарну ауру нації, тобто систему загальнолюдських цінностей, тому у їх меті повинен переважати не формально-юридичний (когнітивний), а ціннісний компонент змісту навчання. В умовах глибокої кризи гуманітарних цінностей перед вчителем постає завдання розвинути почуття толерантності, емпатії, відповідальності, багатокультурності, патріотизму, усвідомлення демократичних цінностей. Тож звернення до аксіологічного компоненту уроку суспільствознавства сприятиме соціалізації учнівської молоді, активному включенню її в суспільне життя, виховуватиме

в учнів толерантність, ініціативність, громадянську активність, національну самосвідомість.

Учитель має враховувати особливість побудови структури курсу, який з однієї сторони є результатом інтеграції знання цілісного циклу суспільних наук: соціології, політології, правознавства, етики, економічної теорії, соціальної психології, культурології, соціальної екології, філософії, з яких потрібно надати основи знань, а з іншої сторони, більшість тем є результат синтезу знань, які вимагають використання внутрішньо предметних зв'язків, узагальнення на вищому теоретичному рівні.

Серед основних завдань суспільствознавчого компоненту освітньої галузі «Суспільствознавство» – формування в учнів цілісної системи вмінь і навичок дослідження суспільних проблем, пропонування способів їх розв'язання, проведення аналізу та оцінювання суспільних явищ, процесів і тенденцій у державі та світі. Тому, при побудові уроку суспільствознавства потрібно враховувати, що одиницею змісту має бути соціальна проблема, актуальна соціальна ситуація, яку учні мають дослідити та змодельовати шляхи її вирішення.

В основі методики уроку – діалог. Його стимулювання має бути в усьому, навіть в контрверсійному формуванні теми, постановці проблеми, консолідації учнів навколо теми, на етапі узагальнення та рефлексії. Дієвими на уроках суспільствознавства будуть технології проблемного, групового навчання, інтерактивні технології, технології розвитку «критичного мислення».

В основі організації уроку – самоорганізація. Уроки мають бути відкритими, демократичними з використанням дискурсивних умінь учнів, а саме: здатності до рефлексії, імпровізації, прогнозування, передбачення, критичного слухання, прояву емпатії, толерантності у спілкуванні. Мистецтво компромісу – це мотив, що пронизує курс, толерантність – мета і засіб навчання.

Оскільки вивчення курсу сприятиме соціалізації учнівської молоді та активному включенню її в суспільне життя, то не має бути тем, аспекти яких залишаються не з'ясованими. В цьому плані учитель може відмовитися від жорсткої календаризації і вдатися до рейтингової побудови тем курсу. Для того, щоб урок суспільствознавства досяг цілі, був справді ефективним, розвивальним і врахував особистісні якості школяра, він повинен конструюватися з урахуванням наступних принципів навчання, як-то: принцип діагностичного цілепокладання, прогностичності, моделювання структури та змісту діяльності, науковості, технологічності, цілісності та системності, розвитку особистості, гуманоцентризму, міждисциплінарності, відкритості, демократичності, поповнення соціального капіталу, діалогового характеру діяльності, зворотного зв'язку. Отже, сучасний урок суспільствознавства – це відкрита, динамічна, діяльнісна система взаємодії суб'єктів навчального процесу, що веде до створення нового освітнього продукту – ключових та предметних компетентностей.

15. Основні етапи підготовки учителя до уроку суспільствознавства

Проблема визначення етапів підготовки учителя до уроку є актуальною для кожного, хто починає свою педагогічну діяльність та намагається підвищити власну педагогічну майстерність. У науковій педагогічній літературі цю проблему у різні часи порушували дидакти і методисти (за різними предметними напрямками). Особливе значення мають роботи К. Баханова, П. Гори, Н. Дайрі, В. Загвязінського, Г. Кирилової, М. Кларіна, Ю. Конаржевського, І. Лернера, М. Махмутова, В. Паламарчук, О. Пометун, М. Скаткіна та ін.

Першим кроком у підготовці до уроку є вивчення положень державного стандарту, програм, підручників, ознайомлення з державними вимогами до рівня знань умінь учнів, освітньо-виховних цілей вивчення розділів і тем курсів. Другим кроком є складання календарно-тематичного плану курсу, завданням якого є визначення місця кожної теми в річному

курсі й місце кожного уроку в темі, визначення взаємозв'язку між окремими уроками, темами річного курсу, організація раціональної роботи й озброєння учнів системою знань, умінь, навичок із предмета. Календарно-тематичний план учителя передбачає такі розділи: титульний лист, вступна частина, програмне й навчально-методичне забезпечення навчального плану, основні вміння й навички, які повинні бути сформовані в учнів по закінченню курсу, власне тематичне планування навчального предмета. Документ складається відповідно до «Положення про календарно-тематичне планування», що будується на основних засадах вимог закону України «Про освіту».

Третім кроком є проведення структурно-функціонального (за визначенням П. Гора), або структурно-методичного (як визначають його О. Пометун і Г. Фрейман) аналізу змісту уроку. Оскільки курс «Людина і світ» є інтегрованим суспільствознавчим предметом, в якому переважає теоретична інформація, то істотною проблемою уроку є структурування змісту навчального матеріалу. Незважаючи на те, що навчальний матеріал – це педагогічно і методично оброблений (адаптований) виклад основ наукових знань, правильне логічне групування його вчителем визначає не тільки можливості засвоєння змісту уроку учнями, а й ефективну організацію навчального заняття, його методичний профіль. Тому для підготовки учителя до уроку використовують методика структурно-функціонального аналізу, мета якого полягає у відділенні головних фактів, понять, теоретичних положень від другорядних, визначенні співвідношення теоретичного і емпіричного пізнання учнів, в побудові ієрархії змісту матеріалу. Таким чином, завдання аналізу з методичної точки зору – виділити опорні знання, яким у змісті курсу «Людина і світ» виступають суспільствознавчі поняття, причинно-наслідкові зв'язки, теоретичні висновки, узагальнення, закономірності суспільного розвитку. Якщо, як вважають науковці, доповнити поняття структурно-функціонального аналізу відбором відповідних змісту навчального матеріалу уроку методів, прийомів, засобів, технологій, то приходимо до проведення операції структурно-методичного

аналізу. Структурно-методичний аналіз дозволяє учителю з'ясувати: які теоретичні положення, висновки, узагальнення аналізуються; які види понять і зв'язків формуються, які прийоми розумової діяльності будуть розвиватися при роботі над даним теоретичним матеріалом; які можна використати міжпредметні зв'язки, розвиток яких компетенцій відбувається, які формуються оцінні судження тощо. Крім того, він дає можливість визначити домінуючий характер діяльності (відтворюючий, перетворюючий, творчий), відібрати потрібні для досягнення очікуваних результатів прийоми і засоби навчання, спрогнозувати методичний варіант уроку.

Четвертим кроком є визначення типу уроку та його структури. На цьому етапі учитель продумує послідовність елементів структури уроку, види учнівської діяльності на різних етапах уроку, систему пізнавальних завдань, рівні взаємодії, форми мотивації уроку, самостійної діяльності учнів, шляхи оптимізації навчання, поєднання раціонального і емоційного тощо.

Результат аналізу міркувань над методичною моделлю уроку фіксується у конспекті, що є п'ятим кроком у підготовці учителя до уроку суспільствознавства. Вимоги до складання конспекту уроку є загальноприйнятими. Відповідно до сучасних вимог на уроці суспільствознавства повинні бути обов'язковими такі компоненти, як-то: організаційний, цільовий (постановка цілей навчання перед учнями, як на весь урок, так і на окремі його етапи), мотиваційний (визначення значущості досліджуваного матеріалу), комунікативний (рівень спілкування), змістовний (підбір матеріалу для вивчення, закріплення, повторення, самостійної роботи), технологічний (вибір форм, методів і прийомів навчання, оптимальних для даного типу уроку, для даної теми, для даного класу), контрольньо-оцінний – використання оцінки діяльності учня на уроці для стимулювання його активності та розвитку пізнавального інтересу, аналітичний – підведення підсумків уроку, аналіз діяльності учнів на уроці, аналіз результатів власної діяльності з організації уроку. План уроку — це

засіб ефективності уроку, реалізація задуму вчителя, ґрунт натхнення і талановитої імпровізації.

16. Теоретико-методичні основи мотиваційного етапу сучасного уроку суспільствознавства

Схема плану-конспекту уроку добре визначена в педагогічній теорії, план уроку суспільствознавства не є винятком із загальних правил. Проте перевага теоретичного матеріалу над емпіричним робить надзвичайно важливим і значущим мотиваційно-організаційний етап уроку. Психологи стверджують, що будь-яка свідома діяльність людини складається з трьох етапів: мотиваційно-стимуляційного, діяльнісно-виконавчого, і контроль-корекційного, а ступінь активності учасників у діяльності визначається мотивами – складним внутрішнім психічним утворенням, що акумулює інтереси, потреби, схильності, уявлення, потяги, очікування значущих для особистості результатів її діяльності. Не можна вчителю, який готується до уроку, приступити до вибору методів, прийомів навчання та визначення форми його проведення, не врахувавши мотиваційно-стимуляційного компонента процесу навчання.

У психології мотив (від лат. *movere* – приводити в рух, штовхати) означає: 1) спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб суб'єкта; сукупність зовнішніх чи внутрішніх умов, які зумовлюють активність суб'єкта і визначають її спрямованість; 2) спонукальний і визначальний вибір спрямованості діяльності на предмет (матеріальний чи ідеальний), заради якого вона здійснюється; 3) усвідомлювана причина, яка лежить в основі вибору дій і вчинків особистості. Мотиви і стимули навчання перебувають у тісному діалектичному взаємозв'язку, нерідко взаємообумовлюючи один одного. У ролі мотивів виступають інтереси особистості, її потреби, настанови, переконання, цінності, ідеали. Учіння найчастіше має

полімотивований характер, тобто зумовлюється сукупністю мотивів, які перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності.

Мета вчителя на даному етапі уроку – перетворити учнів з об'єктів на суб'єкти навчальної діяльності, що має забезпечити доцільність, організованість, правильність їх подальшої діяльності. Щоб досягти цієї мети, вчитель повинен: організувати вплив на мотиватори, що формують навчально-пізнавальну діяльність учнів; організувати прийняття і розуміння її мети; сформуванню чіткого бачення учнями результатів, способів можливої діяльності. Проте варто пам'ятати, що вчитель не може формувати мотиви, він може лише вплинути на формування в учнів мотиваторів, які використовуватимуться суб'єктом для само формування мотивів. Кожна тема, що засвоюється учнями, відповідно до фундаментальних положень теорії психолого-філософського пізнання, може реально вважатися засвоєною, якщо вона стала основою для розвитку в особистості суб'єкта пізнання власних новоутворень – у його свідомості, емоційно-ціннісній сфері тощо. Отже, суб'єкт навчання повинен налаштовуватися на ефективний процес пізнання, мати в ньому особистісну, власну зацікавленість, усвідомлювати що і навіщо він зараз робитиме. Без виникнення цих внутрішніх підвалин – мотивів учіння і мотивації навчальної діяльності – не може бути ефективного пізнання. Зауважимо, що на уроках суспільствознавства доцільними виступають такі методи мотивації, як-то: залучення суб'єктивного досвіду учнів, цікаві приклади, парадоксальні ситуації, спрямування на практичне значення теми, створення проблемної ситуації, опрацювання тексту періодичних видань, мотивація навчальної діяльності на основі діяльнісного підходу до навчання, самостійної та самоосвітньої початкової діяльності, мотивація з допомогою екстраполяції (перенесення об'єкта в уявне майбутнє), використання прийому парадоксів, прогнозування розвитку подій, проведення конкурсу запропонованих теорій.

17. Теоретико-методичні основи виконавчо-діяльнісного етапу сучасного уроку суспільствознавства

Важливим є увага в підготовці учителя до організації основного – виконавчо-діяльнісного етапу уроку. Для того, щоб урок досяг цілі, був справді розвивальним і врахував особистісні якості школяра, він повинен конструюватися та проводитися на основі принципів, наслідування яких дасть змогу виховати всебічно розвинену та соціально зрілу людину. Урок суспільствознавства будується з урахуванням наступних принципів навчання: цілісності та системності, гуманоцентризму, синтетичності, розвитку особистості, поєднання локального і глобального, демократичності, поповнення соціального капіталу. Сучасний урок суспільствознавства вимагає поєднання традиційних і нетрадиційних методів викладання та навчання, серед яких: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, метод проблемного викладу навчального матеріалу, (частково-пошуковий), дослідницький метод та ін.

Пояснювально-ілюстративний метод навчання полягає в тому, що вчитель передає учням готову інформацію за допомогою різних засобів навчання, а учні сприймають, осмислюють і фіксують її в пам'яті. Репродуктивний метод навчання використовується для формування вмінь і навичок учнів на рівні, що дозволяє застосувати їх в умовах, які раніше розглядалися, або трохи змінених. Учитель за допомогою системи завдань організовує діяльність учнів з неодноразового відтворення повідомлених знань або способів діяльності. Метод проблемного викладу навчального матеріалу полягає в тому, що вчитель не тільки організовує передачу інформації різними способами, а і знайомить учнів із процесом пошуку розв'язання тієї чи іншої проблеми. Евристичний (частково-пошуковий) метод – це метод, при якому вчитель організовує участь учнів у виконанні окремих кроків пошуку розв'язання проблеми. Роль учителя полягає в конструюванні пізнавального завдання, розчленуванні його на

окремі етапи, визначенні тих етапів, які учні виконуватимуть самостійно, тобто вчитель організовує самостійно-пізнавальну діяльність учнів. В одних умовах участь учнів – бачити проблему в інших – будувати докази, у третіх – робити висновки з викладених або продемонстрованих фактів, у четвертих – висловлювати гіпотези, у п'ятих – складати план перевірки висловлюваних припущень та інше. Тобто, організовується засвоєння досвіду творчої діяльності за елементами оволодіння окремими етапами розв'язання проблемних задач. Дослідницький метод полягає в організації вчителем пошукової, творчої діяльності учнів з розв'язання нових проблем і проблемних ситуацій. Назва цього методу передбачає досконале засвоєння учнями досвіду творчої діяльності. Метод випередження, який сприяє прискореному розвитку сильних учнів класу, дає можливість слабким усвідомити найбільш важкі місця навчальної програми. Метод укрупнення блоків, який допомагає засвоїти головні, істотні поняття розділу, зв'язки між ними, зменшити навантаження на учнів. Метод самоаналізу та колективної творчості, характерною рисою якого є залучення учнів до групових форм діяльності з метою створення нового продукту та активне використання рефлексії. Метод індивідуалізованого застосування програм залежно від особливостей учня, який дозволяє створювати для кожного школяра траєкторію індивідуального вивчення теми.

На уроках суспільствознавства доцільно використовувати пошуковий характер діяльності, у результаті чого відбувається генерування нових знань і способів діяльності, які не були дані учневі в готовому вигляді. Крім зазначеного, важливою на таких уроках є організація навчально-пізнавальної діяльності через комунікативно-діалогову модель, яка сприяє розвитку критичного та логічного мислення, навичок обговорення, спілкування, дискусійної культури – активного слухання, аргументованого висловлювання, відстоювання власної думки, оцінювання власних поглядів тощо. Особливості використання такої моделі: високий рівень залучення

учнів до навчальної діяльності, набуття досвіду публічних виступів, співпраці, діалогу та компромісу. В плані-конспекті вказаний етап уроку має відображати: логічно пов'язані кроки організації спільної навчально-пізнавальної діяльності вчителя та учнів; нові факти, положення, уміння та навички, якими повинні оволодіти школярі; характер організації діяльності учнів, способи співпраці учителя та школярів, застосування методів і прийомів, що забезпечують продуктивне оволодіння матеріалом певним контингентом учнів, форми їхньої навчальної діяльності й міжособистісної взаємодії; різні типи питань, способи стимулювання класу до розв'язання різних типів завдань; способи перевірки рівня розуміння, осмислення учнями знань, володіння уміннями й навичками, оцінювання досягнутих результатів.

18. Теоретико-методичні основи завершального етапу сучасного уроку суспільствознавства. Рефлексивна діяльність учнів

Завершальний етап уроку передбачає відпрацювання, вдосконалення, застосування знань, умінь і навичок учнів, оцінення рівня їх сформованості. Учителеві варто замислитися над тим, що підбиття підсумків – це дуже важливий етап уроку. Завдання підсумкового етапу уроку: з'ясувати зміст опрацьованого матеріалу, порівняти реальні результати з очікуваними, проаналізувати одержаний результат, зробити висновки, закріпити і скоригувати засвоєння, визначити нові теми для міркування, скласти план подальших дій.

Технологізація навчання передбачає обов'язкову рефлексію, під якою в педагогіці розуміють здатність людини до самопізнання, вміння аналізувати свої власні дії, вчинки, мотиви й зіставляти їх із суспільно значущими цінностями, а також діями та вчинками інших людей. Мета рефлексії – згадати, виявити й усвідомити основні компоненти діяльності – її зміст, тип, способи, проблеми, шляхи їх вирішення, отримані результати тощо. Рефлексія розуміється як одна зі стадій навчання критичного мислення учнів, завдання якої полягає в персоналізації знань, коли учень повинен

осмислити вивчений матеріал і сформувати особисту думку та власне ставлення до досліджуваного матеріалу.

Організація рефлексивної діяльності учнів передбачає введення рефлексії в традиційну структуру уроку та переведення діяльності учнів з предметного на метапредметний рівень. В процесі вибору методичних прийомів, спрямованих на організацію рефлексивної діяльності учнів, вчитель повинен виходити з того, на який вид рефлексії вони розраховані – особистісну чи інтелектуальну.

Особистісна рефлексія – рефлексія власного «Я». Вона пов'язана з особистісним аспектом мислення людини, мотивами, здібностями й цілями. Особистісна рефлексія може розглядатися як засіб формування адекватної самооцінки, передумова самоконтролю, самовиховання й відіграє важливу роль при формуванні особистісного змісту навчальної діяльності, визначення свого місця у житті та самореалізації. Інтелектуальна рефлексія – це рефлексія підстав, передумов та факторів, які впливають на процес мислення. Головним чинником її розвитку є навчальна діяльність, в процесі якої учень навчається досліджувати підстави власних розумових дій в ситуації розв'язання навчальних завдань, а також виконання дій та їх оцінювання. Основними умовами розвитку як особистісної, так й інтелектуальної рефлексії є створення інноваційного середовища, наявність проблемного поля, вільна й активна міжособистісна комунікація, опора на процедурні елементи рефлексії, дискусійність

Актуалізація рефлексії здійснюється лише в певних ситуаціях. Вузагальному вигляді можна виділити наступні навчальні ситуації, які стимулюють рефлексивну діяльність учнів:– при роботі учнів над проблемним змістом, з новими, незнайомими, невизначеними ситуаціями проблемно-конфліктного типу, при груповій взаємодії (дискусія, диспут, групове розв'язання проблеми тощо). Саме при груповій взаємодії виникає унікальний процес, який дає можливість виявити аргументи не тільки «за», але й «проти», чи ж принципово інші способи розв'язання проблеми.

Упорядкувати й матеріалізувати рефлексивну діяльність учніввчителюдозволить використання різноманітних візуальних організаторів,які можна визначити як графічно-матеріалізоване представлення результатів процесу мислення. Набір візуальних організаторів є дужерізноманітний: лінії часу, діаграма Венна, ментальні карти, причинно-наслідкові ланцюги, схеми процесів тощо.

19.Форми організації навчання суспільствознавства в сучасній школі – традиційні та інноваційні

Ефективність навчально-виховної роботи визначається не тільки методами викладання-учіння, а також і формами його організації. На жаль, на сучасному етапі розвитку дидактичної науки немає чіткого визначення цього поняття, його сутності як педагогічної категорії, що призводить до термінологічної плутанини (до прикладу поняття форми навчальної роботи і методу навчання вживаються як синоніми).У зв'язку з цим виникає, поперше, необхідність чіткого визначення цієї дидактичної категорії, подруге, потреба конкретизування її сутності.

Поняття «форма» (від лат. *forma* – зовнішність, устрій) трактується у лінгвістиці як зовнішній вигляд, обрис, тип, структура чогось, що зумовлено певним змістом. З іншої сторони, поняття «форма» передусім є філософською категорією, яка виражає внутрішній зв'язок та спосіб організації взаємодії елементів і процесів. Вона тісно пов'язана з іншою філософською категорією «змістом». Форма змінюється разом із змістом, що спонукає розвиток та оптимізацію навчально-виховного процесу. То ж форма навчання реалізується як органічна єдність цілеспрямованої організації змісту, навчальних засобів та методів і визначає характер орієнтації діяльності.

Поняття «метод навчання» характеризує змістовно-процесуальний або внутрішній бік навчально-виховного процесу, поняття «форма» у

спрощеному вигляді може розглядатися як дидактична категорія, яка позначає зовнішній бік організації процесу навчання, пов'язана з кількістю тих, кого навчають, часом і простором, а також з порядком організації цього процесу. Поняття «форма» використовується в педагогіці щодо навчальної діяльності в двох варіантах: як форма навчання та як форма організації навчання.

В школі має місце урочна і позаурочна форми навчання, в кожній з яких використовується фронтальна, групова та індивідуальна форми організації навчальної роботи (їх ще називають загальними формами організації навчання).

Конкретними формами організації навчання є: урок, практикум, семінарські і факультативні заняття, навчальні екскурсії, співбесіда, індивідуальні та групові консультації, домашня робота учнів (їх ще називають спеціальними формами організації навчання).

Урок, як основна форма навчання, може також мати свою форму. Так, для уроку засвоєння нових знань науковці пропонують використовувати такі форми: урок викладу матеріалу учителем, шкільна лекція, урок-екскурсія, кіноурок, урок з повідомленнями і доповідями учнів. Уроки формування умінь і навичок можуть проводитись у формі: лабораторної роботи, практичного заняття, екскурсії, бібліотечного або архівного уроку, ділової гри (історичного моделювання), дискусії. Нестандартні уроки можуть бути проведені у формі змагань та ігор: конкурс, турнір, естафета, дуель, КВК, ділова гра, рольова гра, кросворд, вікторина; уроки, засновані на формах, жанрах і методах роботи, відомих у суспільній практиці: дослідження, аналіз першоджерел, коментар, інтерв'ю, репортаж, рецензія; уроки, що нагадують публічні форми спілкування: прес-конференція, аукціон, бенефіс, мітинг, регламентована дискусія, панорама, телепередача, телеміст, діалог, усний журнал; уроки-фантазії: урок-казка, урок-сюрприз, урок XXI століттята ін.; уроки, засновані на імітації діяльності установ та організацій: слідство, вчена рада та ін. Отже, форма навчання являє собою

цілеспрямовану, чітко організовану, змістовно насичену й методично оснащену систему пізнавального та виховного спілкування. Результатом такої взаємодії є професійне удосконалення вчителя, ріст компетенцій учнів, розвиток їх психічних та моральних якостей.

Проведення уроків суспільствознавчого курсу «Людина і світ» дає підстави виділяти як основну урочну форму навчання (на відміну від суспільствознавчого курсу «Правознавство», який реалізується в діалектичній єдності урочної та прозаурочної діяльності). У процесі вивчення суспільствознавства суспільствознавства можна застосовувати такі форми організації навчання: за кількістю учнів – індивідуальні, колективно-групові, колективні заняття; за дидактичною метою – теоретичні, практичні, комбіновані; за місцем навчання – урок, домашня, самостійна робота. Що стосується форм уроків, то зауважимо наступне. У викладанні предмету «Людина і світ» варто поєднувати традиційні і нетрадиційні форми уроків.

Оскільки на уроках предмету «Людина і світ» переважає теоретична складова їх змісту, то цілком прийнятними є уроки комунікативної, діяльнісної, творчої спрямованості, уроки розвитку критичного мислення, як-то: уроки-усні журнали, уроки діалоги, уроки роздуми, уроки диспути, уроки прес-конференції, уроки репортажі, уроки парадокси, уроки відкритих думок, уроки дослідження, уроки веб-квести, проектні уроки, дебати тощо.

20. Нетрадиційні форми уроків суспільствознавства

Зупинимося на більш детальному описі окремих форм уроку суспільствознавства.

Ефективнішою формою є урок-дослідження. Це навчальна форма, в якій домінує дослідницький метод вивчення матеріалу. Використання цього типу уроку зумовлене проблемами сучасного суспільства, яке ставить перед навчальним закладом завдання виховати творчу особистість, розвинути творчі задатки учнів, навчити їх мислити, здобувати знання самостійно й

застосовувати їх на практиці. Педагогічні можливості уроку-дослідження: здобування знань самостійно, а не отримання їх у готовому вигляді; удосконалення мислення, розвиток аналітично-синтетичної діяльності учнів, вміння зіставляти, порівнювати, аналізувати й систематизувати, узагальнювати й абстрагувати, висувати твердження та аргументувати їх; скерування учнів на динамічний пошук, що примушує їх стати дослідниками, співавторами навчального процесу.

Пізнавальною на заняттях суспільствознавства є форма уроку конференції (прес-конференції). Уроки цього типу сприяють розвитку навичок роботи з додатковою літературою, прищеплюють допитливість, виробляють вміння працювати в колективі, надавати взаємодопомогу. Структура та етапи: **Позиція:**... я вважаю, що.. (висловлюється власна думка, пояснюється в чому полягає точка зору). **Обґрунтування:** .. тому, що... (наводиться причина появи цієї чи іншої думки, тобто на чому ґрунтуються докази на підтримку вашої позиції). **Приклад:** ...наприклад .. (наводяться факти, які демонструють докази, підсилюють вашу позицію). **Висновки** ..отже, я вважаю... (узагальнення думки, висновок про те, що необхідно робити – заклик прийняти вашу позицію). Клас об'єднується в групи. Одна їх частина перетворюється на представників преси – співробітників різних газет, інша – на спеціалістів різних галузей. Спеціалістів одного профілю може бути декілька, їх очолюють консультанти. Спочатку проводиться загальний інструктаж консультантів, а ті вже починають готувати свої групи. До закінчення прес-конференції має бути випущена газета, придумані її назва і рубрики. План проведення уроку може бути таким: виступи тих представників груп, які займаються історією питання, теоретиків, практиків і т.д.; після кожного повідомлення представники преси ставлять запитання виступаючому, далі проводяться оформлення газет у групах, огляд-конкурс газет і підсумки прес-конференції.

Ще однією формою, продуктивною для розвитку критичного мислення старшокласників є дебати – різновид дискусії. Дебати дають змогу

продемонструвати знання, поділитися досвідом, ідеями. Використання цієї форми дискусії має на меті навчити учнів висловлювати свої погляди спокійно, у товариській атмосфері. Учасники дебатів повинні вміти подати аргументи «за» і «проти» обговорюваної ідеї, переконати опонентів у правильності своєї позиції за допомогою чіткої логіки. Час виступу кожного учасника під час дебатів обмежений та однаковий для усіх. Методика проведення дебатів: Під час підготовки дебатів його керівник має передбачити загальний хід бесіди і повідомити учасникам тему запланованої дискусії. Відкриваючи дебати, ведучий нагадує тему та представляє план проведення обговорення. Ведучий стежить за регламентом та обмежує виступи учасників у 3-5 хв. Він прагне залучити до дискусії якомога більшу кількість учасників, надаючи їм слово. Упродовж дискусії ведучий виносить на обговорення пункти плану та підводить підсумки кожного пункту. Після закінчення обговорення керуючий підбиває загальний підсумок обговорення та надає таку можливість одному з учасників, аналізуючи подібність та відмінність позицій з кожного питання.

До сучасних інноваційних педагогічних технологій відносять метод навчального проектування та модель освітнього веб-квесту.

На початку XXI ст. виникла проблема використання мережевих технологій в освітньому просторі. Відповіддю на потребу стала модель веб-квесту, як педагогічна технологія. Вперше термін «WEB-квест» був запропонований вченим Берні Доджем у 1995 році, професором освітніх технологій Університету Сан-Дієго (США). WEB-квест(webquest) у педагогіці –проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси Інтернету. Це формат уроку зорієнтацією на розвиток в учнів пізнавальної, дослідницької діяльності, аналітичного, творчого, критичного мислення, на якому основна частина інформації йде через ресурси Інтернет.

Візитна картка WEB-квеста передбачає вказати: предмет, вік, завдання, кількість та назви ролей, покрокові інструкції для кожної ролі, список

Інтернет джерел, критерії оцінки, передбачуваний результат. Кожен WEB-квест має структуру з такими ключовими елементами: вступ, завдання, опис ролей, ресурси, оцінки, висновки та має етапи: початковий (командний), рольовий (групами) і завершальний (рефлексія).

На уроках-проектах такого типу формуються різноманітні уміння, які є складовими ключової компетентності. Учні формують соціальні уявлення, виявляють проблему як частину соціальної дійсності, розуміння її суті в нових умовах, набувають знань, висловлюють власні судження, критично мислять, займають соціальну позицію, розуміють дійсність, прогнозують поведінку. Форми Web-квеста також можуть бути різним – створення бази даних з проблеми, всі розділи якої готують учні, створення мікросвіту, в якому учні можуть пересуватися за допомогою гіперпосилань, написання інтерактивної історії, створення документа, що дає аналіз якої-небудь складної проблеми, інтерв'ю on-line з віртуальним персонажем, творча робота в певному жанрі, демонстрація розуміння теми у новому форматі (презентація, оповідання); розробка плану-проекту, трансформація змісту інформації, отриманої з різних джерел, журналістське розслідування і т. д.

Зауважимо, що нестандартні уроки у формі конференції, дебатів, диспутів, роздумів, діалогів та ін можливі за умови вивчення певного блоку питань і виступають формою уроків узагальнення. Уроки дослідження, уроки проекти, квести можна застосовувати для набуття та закріплення знань та навиків. На сьогодні немає чіткої класифікації форм уроків, тому вчитель вибирає форму уроку самостійно, орієнтуючись на переважаючий когнітивний, креативний, комунікативний чи діяльнісний аспект в організації навчального заняття.

21.Засоби навчання. Програмні педагогічні засоби у навчанні суспільствознавства

Частиною дидактичної системи є засоби навчання, до яких належать крім живого слова вчителя, підручники, навчальні посібники, дидактичні матеріали, технічні засоби, навчальні кабінети, засоби масової комунікації. Вибір засобів навчання залежить від дидактичної концепції, мети, змісту, методів і умов навчального процесу. В науці немає загальноприйнятої класифікації дидактичних засобів. Ми послуговуємося класифікацією польського дидакта В.Оконя, в якій засоби навчання розташовані відповідно до наростання можливості замінювати дії учителя й автоматизувати дії учня. Прості засоби.

1. Словесні: підручники, навчальні посібники і под.
2. Прості візуальні засоби: реальні предмети, моделі, картини і под.

Складні засоби.

1. Механічні візуальні пристрої: діаскоп, мікроскоп, кодоскоп та інші.
2. Аудіальні засоби: програвач, магнітофон, радіо.
3. Аудіовізуальні: звуковий фільм, телебачення, відео.
4. Засоби, які автоматизують процес навчання: лінгвістичні кабінети, комп'ютери, інформаційні системи, телекомунікаційні мережі.

У навчанні суспільствознавства можна використовувати такі навчання, як-то: друковані (підручники і навчальні посібники, книги для читання, хрестоматії, робочі зошити, роздатковий матеріал тощо); електронні освітні ресурси (часто звані освітні мультимедіа мультимедійні підручники, мережеві освітні ресурси, мультимедійні універсальні енциклопедії тощо); аудіовізуальні (слайди, слайд-фільми, відеофільми освітні, навчальні кінофільми, навчальні фільми на цифрових носіях (відео CD, DVD, BluRay, HDDVD і т.п.); наочні площинні (плакати, карти настінні, ілюстрації настінні, магнітні дошки) тощо. При використанні засобів навчання потрібно враховувати вікові та психологічні особливості розвитку учнів, можливості різноманітних засобів навчання– традиційних і сучасних для комплексного, цілеспрямованого впливу на емоції, свідомість, поведінку дитини через візуальну, аудіальну, кінестетичну системи сприйняття в освітніх цілях,

можливості співтворчості педагога і учня, пріоритет правил безпеки у використанні засобів навчання.

Програмні педагогічні засоби(засоби навчального призначення) – це цілісна дидактична система, що заснована на використанні комп'ютерних технологій і засобів Інтернету, яка ставить за мету забезпечити навчання за індивідуальними і оптимальними навчальними програмами з керуванням процесу навчання. Метою використання ППЗ у навчальному процесі є: образне і динамічне представлення навчальної інформації, її систематизація, постійне й оперативне відновлення, вироблення і закріплення різноманітних умінь і навичок, контроль за засвоєнням знань.

Перевагою програмних засобів навчального призначення порівняно з традиційними засобами навчання є наявність зручних у використанні засобів візуалізації навчального матеріалу: статичне та динамічне представлення об'єктів, процесів, явищ, їх складових, графічне представлення закономірностей і результатів проведених учнем експериментів, дослідів, розв'язків задач. Однією з переваг педагогічних програмних засобів (ППЗ) є швидкий зворотний зв'язок між користувачем і засобами ІКТ, який забезпечує реалізацію діалогу між учнем і учителем, між учнем і програмним навчальним середовищем. Такий зворотний зв'язок називають інтерактивністю програмного засобу. Завдяки використанню ППЗ, навчання може здійснюватись у тому темпі, який найбільше задовольняє учнів.

Педагогічні програмні засоби можна розподілити на такі групи: електронні посібники, електронні (віртуальні) практикуми, віртуальні лабораторії, електронні тренажери, електронні задачки, електронні засоби контролю навчальних досягнень учнів – комп'ютерні програми, призначені для створення тестових завдань, проведення тестування та фіксації результатів, мультимедійні засоби ілюстративного і довідникового спрямування: електронні атласи – електронні колекції зображень різних об'єктів (карти, креслення, рисунки та ін.) із засобами навігації та пошуку, електронні хрестоматії – електронні навчальні видання літературно-

художніх, історичних та інших друкованих, музичних творів, творів образотворчого чи кіномистецтва або їх фрагментів, електронні енциклопедії – електронні довідникові видання, що містять основні відомості з однієї чи кількох галузей знань і практичної діяльності, подані у коротких статтях, доповнені аудіо- та відеоматеріалами, засобами пошуку та відбору довідникових матеріалів, електронні словники.

Найбільша перевага цього освітнього продукту полягає в тому, що це не звичайний електронний підручник на електронному носії, а цілісна програма, яка поєднує теоретичні та практичні питання, віртуальні лабораторні роботи та практикуми, має електронний журнал успішності, конструктор уроків, комп'ютерні анімації, інтерактивні і тестові завдання та багато інших можливостей, теоретичний матеріал, що виходить за межі шкільної програми, задачі підвищеної складності, засоби для проведення навчальних досліджень та ін. Це може бути корисним під час підготовки до олімпіад та інших інтелектуальних і творчих змагань, написанні робіт МАН тощо.

При виборі програмного засобу варто зупинятися на тих, що рекомендовані Міністерством освіти і науки України. Навчальний матеріал у них підібраний і структурований з урахуванням вимог шкільної програми, перевірений фахівцями на коректність і правильність наведених даних, відповідає педагогічним принципам. Для предмету «Людина і світ» є такі програмні засоби навчання – електронний підручник, електронна база знань «Людина, суспільство і світ», електронний конструктор уроків. Комплексного ППЗ, яке відповідало вимогам програми, завданням освітньої галузі поки що немає.

22. Ознаки та структура педагогічної технології

Ідея технологізації навчання не є новою. Ще Я. А. Коменський відстоював технологізацію навчання. Він закликав до того, щоб навчання

стало «механічним» (тобто «технологічним»), прагнув відшукати такий порядок навчання, який неминуче приводив би до позитивних результатів. Я. А. Коменський писав: «Для дидактичної машини необхідно відшукати: 1) чітко постановлені цілі; 2) засоби, точно пристосовані для досягнення цих цілей; 3) конкретні правила, як користуватися цими засобами, щоб було неможливим не досягнути мети».

Сучасні педагогічні технології охоплюють коло теоретичних та практичних питань керування, організації навчального процесу, методів та засобів навчання. Технологія — грецьке слово за походженням (tehne — «мистецтво», «ремесло», «наука», logos — «поняття», «вчення») — форма реалізації людського інтелекту, сфокусованого на розв'язанні суттєвих проблем буття. У словниках іншомовних слів: технологія — «сукупність знань про способи й засоби здійснення виробничих процесів». Поняття «педагогічна технологія» в освітній практиці вживається на трьох ієрархічно супідрядних рівнях:

1. Загальнопедагогічний (загальнодидактичний) рівень: загальнопедагогічна (загальнодидактична, загальновиховна) технологія характеризує цілісний освітній процес у даному регіоні, навчальному закладі, на певному щаблі навчання. Тут педагогічна технологія синонімічна педагогічній системі: в неї включається сукупність цілей, змісту, засобів і методів навчання, алгоритм діяльності суб'єктів та об'єктів процесу.

2. Методичний (предметний) рівень: предметна педагогічна технологія вживається у значенні «часткова методика», тобто як сукупність методів і засобів для реалізації певного змісту навчання та виховання в межах одного предмета, класу, вчителя (методика викладання предметів, методика компенсуючого навчання, методика роботи вчителя, вихователя).

3. Локальний (модульний) рівень: локальна технологія є технологією окремих частин навчально-виховного процесу, вирішення часткових дидактичних і виховних завдань (технологія окремих видів діяльності, формування понять, виховання окремих особистісних якостей, технологія

уроку, засвоєння нових знань, технологія повторення й контролю матеріалу, технологія само- стійної роботи та ін.).

Педагогічна технологія — один із спеціальних напрямків педагогічної науки (прикладна педагогіка), покликаний забезпечити досягнення певних завдань, підвищувати ефективність навчально-виховного рівня, гарантувати його високий рівень. Організація різних видів педагогічної діяльності передбачає використання варіативних технологій на рівні творчості та майстерності.

Основними характеристиками (критеріями) технологій навчання є:

- 1) системність (взаємозв'язок і гармонізація цілей, змісту і дидактичного процесу);
- 2) науковість (відповідність сучасним досягненням педагогічної науки, науковим критеріям, наявність психолого-педагогічної основи, цілісної теорії чи окремих наукових положень);
- 3) концептуальність (опора на конкретну наукову концепцію або систему уявлень);
- 4) відтворюваність (алгоритмізація конкретних дій, визначеність етапів, кроків, операцій, що забезпечують реалізацію мети і легке відтворення технології будь-яким суб'єктом освітнього процесу);
- 5) діагностичність (наявність діагностичних цілей і відповідних результатів за оптимальних затрат на їх досягнення);
- 6) ефективність (встановлення відповідності діагностично заданої мети одержаним результатам);
- 7) вмотивованість (побудова пізнання як системи пізнавальних завдань і проблемних ситуацій, спрямованих на формування внутрішніх мотивів учіння і самостійності учнів);
- 8) алгоритмічність (чітка послідовність і порядок виконання дій на основі внутрішньої логіки дидактичного процесу, однозначність виконання передбачених процедур та операцій);

- 9) економічність (оптимізація дидактичного процесу, досягнення запланованих результатів у найбільш стислі строки);
- 10) коригованість (можливість оперативного зворотного зв'язку, послідовно орієнтованого на чітко визначені цілі).

Структура педагогічної технології

1. Концептуальна основа

2. Змістова частина навчання

3. Процесуальна частина — технологічний процес

- 1) організація навчального процесу
- 2) методи і форми навчальної діяльності школярів
- 3) методи і форми роботи вчителя
- 4) діяльність вчителя з керування процесом засвоєння матеріалу
- 5) діагностика навчального процесу

Педагогічна технологія – один із спеціальних напрямків прикладної педагогіки, покликаний забезпечити досягнення дидактичних завдань, підвищувати ефективність навчально-виховного рівня, гарантувати його високий рівень. Технологія навчання – розділ педагогічної технології, який вивчає, досліджує, узагальнює принципи, закономірності, форми, методи та прийоми навчального процесу, їх вплив на формування в предметних та ключових компетентностей учнів.

23. Технології критичного мислення на уроках суспільствознавства.

Структура уроку в технології критичного мислення

Зупинимося на найбільш доцільних технологіях, які оптимізують процес навчання суспільствознавства, зокрема, на теоретичних засадах технології розвитку критичного мислення.

Сьогодні критичне мислення визначають як розумне рефлексивне мислення, сфокусоване на вирішенні проблем, яке формує такі навички:

1. Навички запам'ятовування: кодування: зберігання інформації та відновлення інформації з довготривалої пам'яті. 2. Навички організації: порівняння: виявлення рис подібності і відмінностей різних об'єктів; класифікація: угруповання і позначення об'єктів на основі виявлених їх ознак; подання: презентації нової інформації

3. Навички аналізування: ідентифікації атрибутів і компонентів: визначення характеристик або частин основних ідей або понять, що містяться в новій інформації; ідентифікації відносин і понять: визначення причинно-наслідкових зв'язків; ідентифікації головних ідей: ідентифікації центрального елемента; наприклад, ієрархії ключових ідей у повідомленні або впорядкування причин; ідентифікації помилок: визначення логічних помилок і інших помилок і, де можливо, виявлення варіантів їх виправлення.

4. Навички генерування: висновки: підсумовування, виявлення найбільш важливої інформації або ідей; передбачення подій або наслідків на основі наявної інформації. Критичне мислення означає мислення оціночне, рефлексивне. Це відкрите мислення, не приймає догм, що розвивається шляхом накладення нової інформації на особистий життєвий досвід. Можна сказати, що критичне мислення - це відправна точка для розвитку творчого мислення, більше того, і критичне і творче мислення розвиваються у синтезі, взаємозумовлено.

Інтерактивна основа технології розвитку критичного мислення. Система розвитку критичного мислення передбачає особливу структуру уроку: кожен урок повинен має трьохетапну структуру:

Етап актуалізації має на меті : актуалізувати («оживити») в пам'яті учнів уже наявні знання; встановити мету навчання; зосередити увагу учнів на темі; представити контекст для того, щоб вони зрозуміли нові ідеї.

Етап усвідомлення знань відбувається в основній частині уроку й має на меті: порівняти очікування учнів із тим, що вивчається; переглянути очікування та висловити нові; зробити висновки й узагальнення

матеріалу; поєднати зміст уроку з особистим досвідом учня; поставити запитання до вивченого на уроці матеріалу.

Етап рефлексії має на меті: узагальнити основні ідеї; обмінятися думками; виявити особисте ставлення. Робота за цією технологією вимагає часу, уваги й мети, а викладання має бути чітким і зрозумілим. Необхідно виділяти достатньо часу для обміну думками. А методів і прийомів, які застосовуються при критичному мисленні, чимало. Отже, розглянемо основні з них та можливості їх використання на уроках історії. Розвиток критичного мислення – це багатоаспектний, системний та тривалий процес навчання учнів. Він передбачає спрямовану, організовану та поетапну розумову діяльність учнів під керівництвом вчителя. Оволодіння основними принципами та операціями логічного мислення дозволить учням виробити новий критичний стиль мислення, який буде допомагати аналізувати проблеми в будь-якій сфері життя та знаходити їх оптимальне вирішення. При запровадженні цієї технології знання засвоюються набагато краще, адже інтерактивні методики розраховані не на запам'ятовування, а на вдумливий, творчий процес пізнання світу, на постановку проблеми та пошук її вирішення.

24. Технології у навчанні суспільствознавства. Аналіз технології проблемного навчання на уроках суспільствознавства

Технологія проблемного навчання найбільш популярна у всіх сферах освіти. Отримала своє поширення в 20-30-х роках в радянській і зарубіжній школі. Заснована була на теоретичних положеннях американського філософа, психолога і педагога Дж. Дьюї. Фундаментальні роботи, присвячені теорії і практиці проблемного навчання, з'явилися у 60-70-х рр. ХХ століття. Проблемне навчання – це така організація процесу навчання, в основі якої лежить створення учителем самостійної пошукової діяльності школярів із розв'язання навчальних проблем, у ході якої формується нове знання, уміння, навички та розвиваються здібності, активність, ерудиція, творче мислення.

Цілі та завдання проблемного навчання: засвоєння учнями системи знань і способів розумової практичної діяльності; розвиток пізнавальної самостійності і творчих здібностей учнів; формування діалектичного мислення школярів (як основи).

Центральною ланкою, визначальною проблемне навчання, є проблемна ситуація (проблемне питання, задача, завдання) як спосіб взаємодії між учителем і учнями, який характеризується інтелектуальним утрудненням і потребою розв'язувати його. Методичні прийоми, які використовуються вчителем для створення проблемних ситуацій: учитель підводить учнів до суперечності й пропонує їм самостійно знайти спосіб її вирішення; спонукає учнів до аналізу зовнішніх суперечливих фактів, явищ, висловлювань; викладає різні точки зору з одного і того ж питання, спонукає учнів робити порівняння, узагальнення, висновки з ситуацій, співставляти факти; ставить конкретні запитання на узагальнення, обґрунтування, конкретизацію. логіку мислення); визначає проблемні теоретичні і практичні завдання (наприклад, частково-пошукові або дослідницькі); ставить дослідницькі завдання (наприклад, з недостатніми або надлишковими даними, з суперечливими даними, свідомо допускаючи помилки тощо).

Наведемо до прикладу проблемні питання: Чи можуть надбання субкультури стати класикою національного чи світового рівня? Образ жінки у рекламі ЗМІ – раціональний аргумент чи стереотип, що дискримінує стать? Субкультура – це данина моді чи спосіб самовираження. Абсолютна соціальна стабільність – це ідеал чи реальність. Українська нація сформована чи продовжує формуватися.

Назвемо деякі проблемні завдання – визначити вектори соціальної мобільності своєї родини, порахувати свій вік, враховуючи хронологічні, біологічні та психологічні чинники, скласти список своїх соціальних ролей і статусів.

В цілому можна виділити шість дидактичних методів організації процесу проблемного навчання, що є трьома видами викладу учбового матеріалу вчителем і трьома видами організації ними самостійної учбової діяльності учнів: монологічний, міркувальний, діалогічний, евристичний, дослідницький, програмованих завдань. При монологічному методі вчитель сам пояснює сутність нових понять, фактів, дає учням готові висновки науки, але це робиться в умовах проблемної ситуації форма викладу - розповідь, лекція. Метод діалогічного викладу являє собою діалог вчителя з колективом учнів. Вчитель в створеній ним проблемній ситуації сам ставить проблему і вирішує її, але за допомогою учнів, тобто вони беруть активну участь в постановці проблеми, висуненні припущень, і доказу гіпотез. Суть евристичного методу полягає в тому, що відкриття нового закону, правила і ін. може бути зроблене не вчителем, за участю учнів, а учнями під керівництвом і за допомогою вчителя. Формою реалізації цього методу є поєднання евристичної бесіди з рішенням проблемних ситуацій.

Проблемне навчання, як технологія, базується на постійній активній взаємодії всіх учасників навчального процесу. Це співнавчання, взаємонавчання, тісна взаємодія в міні-колективі (групи, ланці, команди), коли і учні, і вчитель є рівноправними суб'єктами навчання.

25. Компетентність як педагогічне явище. Система освітніх компетентностей

Компетентнісний підхід у шкільному навчанні є інноваційним засобом його модернізації. Це зумовлено проблемами досягнення більш якісної освіти не загалом для системи, а для кожного учня. Компетентнісний підхід протистоїть традиційному предметному навчанню, в основі якого — ідея трансляції та засвоєння знань (інформації); селективній, дворівневій (знає — не знає) системі оцінювання; примусовим формам організації навчальних занять; вертикальній, ієрархічно організованій системі адміністративного керування. Компетентнісна освіта — спроба вийти за межі традиційної

парадигми навчання, коли результатом вважається система знань, умінь і навичок учня, а не його здатність діяти.

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392) задекларований компетентнісний підхід, а саме спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності.

Ключову надпредметну (міжпредметну) компетентність визначають як здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності, ефективно розв'язувати відповідні проблеми. Це суспільно визнаний комплекс певного рівня знань, умінь, навичок, ставлень тощо, які можна застосовувати в широкій сфері діяльності людини. Іншими в супідрядній ієрархії, виступають загальногалузеві та предметні компетентності. Загальногалузева – її набуває учень упродовж засвоєння змісту тієї чи іншої освітньої галузі у всіх класах середньої школи, предметна компетентність – її набуває учень упродовж вивчення того чи іншого предмета у всіх класах середньої школи.

Актуальність упровадження в освітню практику компетентнісного підходу зумовлена низкою чинників – зовнішніми та внутрішніми.

До зовнішніх чинників належать, по-перше, стрімкий соціальний, технологічний і політичний розвиток світу. Сучасній людині доводиться діяти в складних і невідомих ситуаціях, в умовах конкуренції та конфліктів, суперництва і співробітництва з представниками інших культур тощо. Щоб знайти своє місце в житті, ефективно освоїти життєві та соціальні ролі, випускник української школи має володіти певними якостями, вміннями, як-то: бути гнучким, мобільним, конкурентоздатним, уміти інтегруватись у динамічне суспільство, презентувати себе на ринку праці; критично мислити; використовувати знання як інструмент для розв'язання життєвих проблем; генерувати нові ідеї, ухвалювати нестандартні рішення й нести за

них відповідальність; володіти комунікативною культурою, уміти працювати в команді; уміти запобігати та виходити з будь-яких конфліктних ситуацій; цілеспрямовано використовувати свій потенціал як для самореалізації в професійному й особистісному плані, так і в інтересах суспільства, держави; уміти здобувати, аналізувати інформацію, отриману з різних джерел, застосовувати її для індивідуального розвитку і самовдосконалення; бережливо ставитися до свого здоров'я та здоров'я інших як до найвищої цінності; бути здатним до вибору численних альтернатив, які пропонує сучасне життя.

Такі якості притаманні компетентній особистості. До внутрішніх чинників упровадження компетентнісного підходу слід віднести кризу знаннявої парадигми освіти. Вона надмірно орієнтована тільки на здобуття знань і недостатньо враховує діяльнісний, ціннісно-мотиваційний, емоційний аспекти навчально-пізнавальної діяльності учня.

Про низький рівень ключових (життєвих) компетентностей у громадян пострадянського простору, на думку західних аналітиків, свідчать соціологічні дослідження, дані яких фіксують негативні тенденції, як-то: в економічній культурі (занепад поваги до праці, недотримання її якості, безвідповідальність); у правничій культурі (неповага до законодавства і законотворчості, внутрішня готовність порушувати чинні правила і закони, коли вони заважають реалізувати особисті пріоритети); у політичній культурі (пасивність, нехлюйство, неповага до блага громади, незацікавленість громадськими справами, невміння використовувати і захищати свої права та інтереси); у культурі діалогу (догматизм, нетолерантність, схильність до пліток, легкість привласнення чужих стереотипів); в організаційній культурі (низька ділова активність, схильність до «липової» діяльності та камуфляжу нездарності); у технологічній культурі (халатність, невмілість, недостатнє знання сучасних установок та обладнання, брак знань з техніки безпеки і безпеки життєдіяльності).

Крім названого, актуальність упровадження компетентнісного підходу в українську освіту зумовлена широким його визнанням у країнах Європи, Євросоюзу. Компетентнісний підхід відповідає баченню європейської освіти XXI століття, яке висловлене Єврокомісією, активно схвалюється представниками європейських працедавців. Результатом такого процесу має бути сформованість загальної компетентності випускника загальноосвітньої школи.

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти визначена система ключових та предметних компетентностей, які мають стати освітнім продуктом навчання. До ключових компетентностей, визначених у головному нормативному документі, належить уміння вчитися, спілкуватися державною, рідною та іноземними мовами, математична і базові компетентності в галузі природознавства і техніки, інформаційно-комунікаційна, соціальна, громадянська, загальнокультурна, підприємницька і здоров'язбережувальна компетентності, а до предметних (галузевих) - комунікативна, літературна, мистецька, міжпредметна естетична, природничо-наукова і математична, проектно-технологічна та інформаційно-комунікаційна, суспільствознавча, історична і здоров'язбережувальна компетентності.

26. Характеристика структурних компонентів предметної суспільствознавчої компетентності

Суспільствознавча (предметна) компетентність – це здатність особистості на основі комплексу знань про суспільство, різних форм індивідуального та суспільного досвіду пояснювати та об'єктивно оцінювати суспільні відносини, явища та процеси, вирішувати проблеми та впорядковувати взаємовідносини у системі людина – людина, людина – суспільство, людина – природа.

Загальноприйнятими в педагогічній теорії є такі основні складові компетентності: 1. Знання, а не просто інформація, що швидко змінюється.

Різновиди знань, які необхідно вміти знайти і спрямувати в русло своєї діяльності. 2. Уміння використовувати ці знання в конкретній ситуації; розуміння, яким способом можна здобути ці знання. 3. Адекватне оцінювання — себе, світу, свого місця у світі, конкретних знань, необхідності їх для своєї діяльності, а також методу їх отримання або використання.

Конкретизуємо структуру предметної компетентності

Структурні компоненти суспільствознавчої компетентності

№	Компонент	Зміст компонента
1	Когнітивний	<p>Знання про:</p> <ul style="list-style-type: none"> - соціальні властивості людини, її взаємодію з іншими людьми, сутність суспільства як форми спільної діяльності людей, - основні сфери життя суспільства, суспільні проблеми, зміст і значення соціальних норм, що регулюють суспільні відносини, процеси прийняття суспільних рішень, - основні тенденції розвитку держави та сучасного світу, взаємодію влади, суспільства та особистості, взаємозв'язки у системі людина – людина, людина – суспільство, людина – природа, - еволюцію прав людини, розуміння сутності прав і свобод людини, - правила комунікації у суспільстві, основи співпраці та спілкування з іншими людьми, знання основ співіснування та співпраці в полікультурному світі.
2	Процесуально-діяльнісний	<p>Навики пізнавальної, комунікаційної і практичної діяльності:</p> <ul style="list-style-type: none"> - здатність учитися протягом життя, збагачувати здобуті знання і досвід, - глибоко розуміти політичні і культуротворчі процеси, знаходити, аналізувати інформацію з різних питань людинознавства та суспільствознавства, виявляти власні судження про суспільство і людину, аналізувати факти. критично мислити, - орієнтуватися в актуальних суспільних подіях, робити вибір у ситуаціях реального життя, вирішувати індивідуальні та суспільні проблеми, проявляти громадянську активність, - розуміти та підтримувати принципи співіснування та

		співпраці в полікультурному суспільстві.
3	Мотиваційно-ціннісний (особистісний)	- готовність до соціально-відповідальної поведінки, виконання типових для підлітків ролей, діяти у відповідності з моральними і правовими нормами суспільства, - здатність критично і незалежно мислити, поважати погляди інших людей, йти до суспільної згоди і партнерства, - готовність свідомо виконувати громадянський обов'язок, усвідомлювати наслідки своєї діяльності, нести громадянську відповідальність, здатність до толерантності, конструктивної взаємодії, емпатії, гуманізму, до гармонійних стосунків на рівні людини, суспільства, природи і власного «Я», виявлення позитивного ставлення до дійсності.

27. Критерії оцінювання суспільствознавчої компетентності

Оскільки функціональними компонентами суспільствознавчої компетентності учнів є когнітивний, операційний, мотиваційно-ціннісний (особистісний), то основними критеріями сформованості цих компонентів є такі:

Когнітивний компонент:

– знання найбільш вагомих соціальних та біологічних характеристик людини;

– знання змісту поняття «соціалізація особистості», розуміння чинників, напрямків, механізмів процесу соціалізації, факторів соціальної взаємодії;

– знання змісту понять «стереотипи», «упередження» та їх класифікацій;

- знання сутності, типів, причин виникнення конфліктів та моделей виходу з них;
- знання філософської та соціальної сутності суспільства як форми спільної діяльності людей;
- знання причин просторової рухливості населення, типів соціальної мобільності, обставин, що її зумовлюють;
- орієнтація в еволюції уявлень про права людини, розуміння сутності прав і свобод людини;
- розуміння сутності громадянського суспільства, його структури, рис, атрибутів;
- знання сутності політичної системи суспільства та її функцій;
- розуміння наукового значення поняття «демократія», знання принципів, форм, ідеалів та цінностей демократії;
- знання видів, характерних рис та функцій, соціальних завдань засобів масової інформації;
- розуміння змісту поняття «нація», знання етапів етногенезу української нації, розуміння змісту поняття «націоналізм», його сутності, різновидів та проявів;
- знання витоків, причин політики полікультурності, розуміння змісту поняття «діалог культур», знання основ співіснування та співпраці в полікультурному світі.

Процесуально-діяльнісний компонент:

- учень уміє критично аналізувати властивості особистості;
- учень уміє характеризувати роль та значення родинної соціалізації, культуру сімейних стосунків, тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні;
- учень уміє застосовувати соціальний досвід для подолання стереотипів, висловлювати свою думку щодо ролі стереотипів у житті людини і суспільства;

– учень уміє застосовувати на практиці різні стратегії розв’язання конфліктів;

– учень уміє характеризувати стратифікацію сучасного українського суспільства, аналізувати її складові;

– учень уміє визначати різні типи соціальної мобільності, критично аналізувати напрями власної та родинної мобільності, форми участі громадян у суспільному житті;

– учень уміє порівнювати загальне і відмінне у правах і свободах людини, розрізняти фундаментальні та громадянські права, оцінювати ступінь демократичності суспільства відносно гарантованості прав і свобод;

– учень уміє визначати та оцінювати світовий досвід розвитку громадянського суспільства;

– учень уміє розрізняти політичні системи та політичні режими, характеризувати сутність та функцію політичних партій;

– учень уміє визначати переваги та недоліки демократичного устрою, порівнювати виборчі системи;

– учень уміє аналізувати роль засобів масової інформації, характеризувати моделі взаємин засобів масової інформації і держави, критично аналізувати інформаційний простір України;

– учень уміє узагальнювати процес формування української нації;

– учень уміє характеризувати принципи співіснування та співпраці в полікультурному суспільстві, наводити приклади різноманітності національних культур;

– учень уміє визначати основні принципи спілкування світової спільноти;

Мотиваційно-ціннісний компонент:

– учень усвідомлює власні соціальні та індивідуальні властивості;

– робить свідомий вибір та діє відповідально в найближчому соціальному просторі (школі, сім’ї);

– застосовує соціальний досвід для розв’язання індивідуальних та суспільних проблем;

– виявляє вміння спілкуватися, досягати консенсусу;

– діє у відповідності з моральними і правовими нормами суспільства, дотримується у власній поведінці суспільної згоди і партнерства, плюралізму, міжкультурного взаєморозуміння, толерантності;

– учень усвідомлює суспільні і загальнолюдські цінності, виробляє негативне ставлення до проявів соціальної несправедливості, упередженості та ворожості у міжгрупових стосунках;

– учень усвідомлює і сприймає як вищі цінності демократію, правову державу, громадянське суспільство, Конституцію України, права людини;

– учень виявляє негативне ставлення до проявів расизму, тоталітаризму, одержавлення особи, насильства у розв’язанні соціально-економічних та політичних проблем, корупції, злочинних методів ведення політичної боротьби;

– учень усвідомлює глобальну взаємозалежність та особисту відповідальність, прилучається до національних та світових культурних традицій;

– учень освоює фундаментальні духовні цінності людства – гуманізм, свободу, справедливість, толерантність, національне примирення, культуру миру, збереження природи;

– учень проявляє патріотизм, повагу до національної історії, процесу націєтворення, культури, мови, традицій;

– учень реалізує та послідовно обстоює свої права та інтереси, проявляє навички громадянської участі;

– учень проявляє інтерес до політичних подій, повагу до політичних переконань інших людей, права;

– учень усвідомлює необхідність підвищення політико-правової культури, проявляє громадянську позицію та активність;

– учень виявляє ініціативу до різних форм навчальної діяльності, до отримання зворотного зв'язку на свої ідеї, позиції, думки, рефлексує.

Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів (на прикладі достатнього рівня знань , умінь і ставлень).

Достатній	Когнітивний	7	Учень (учениця) не тільки знає, правильно, логічно відтворює навчальний матеріал, але й добре розуміє зміст теоретичних узагальнень, положень, законів,самостійно оперує ними в межах матеріалу теми, підтверджує думку прикладами з власного життя; застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях.
		8	Обсяг знань в учня (учениці) достатньо повний; він (вона) застосовує їх у стандартних ситуаціях; встановлює зв'язки й залежності між окремими явищами, фактами, закономірностями, використовує різноманітні пізнавальні прийоми в навчанні.
		9	Учень (учениця) добре володіє та оперує вивченим матеріалом на рівні теми, розділу, встановлює окремі міжпредметні зв'язки, застосовує вивчений матеріал у практичній діяльності, використовує додаткові обґрунтовані і достовірні джерела.
	7	Учень (учениця) застосовуючи необхідну світоглядну термінологію, дає визначення наукових понять, аналізує зміст світоглядних текстів за детальним планом. Знаходить відмінності і подібності явищ та закономірностей, встановлює причинно-наслідкові зв'язки, складає та аргументує власну думку.Застосовує методи критичного	

			мислення.
		8	Учень (учениця) застосовує знання, зіставляє, узагальнює, систематизує інформацію з допомогою учителя; може підтвердити аргументами висловлене ним оцінювальне судження, складає найпростіші таблиці, схеми, аналізує тексти першоджерела з допомогою вчителя. Створює продукти в усній та письмовій формі.
		9	Учень (учениця) самостійно обґрунтовує, аналізує основні положення теми, дає відгуки (рецензію) на відповідь іншого учня, розпізнає приховані значення, виявляє типові структури, впорядковує, робить висновки, самостійно розв'язує світоглядні задачі середнього рівня складності, пояснює причини виникнення суспільних проблем. Учень (учениця) може не лише назвати і перерахувати основні методи пізнання, але й охарактеризувати їх зміст, навести приклади застосування.
	Мотиваційний	7	Учень (учениця) проявляє ініціативу, мотивацію до різних форм навчальної діяльності. Ставить учителю та однокласникам запитання високого рівня складності, висловлює ідеї, гіпотези. Іноді самостійно ініціює проекти чи діяльність пов'язану з навчанням та позакласною роботою. Рідко домагається отримання зворотного зв'язку на свої ідеї, позиції, думки від однокласників та вчителя.
		8	Учень (учениця) виявляє інтерес до соціальної тематики, ініціює різноманітні проекти, але не завжди

		активний у їх завершенні Інколи (не систематично) показує здатність навчатися самостійно, шукає навчальні додаткові інформаційні ресурси, висловлює самостійні судження, проте рідко перевіряє власне розуміння та розпізнає помилки у змісті та обґрунтуваннях. Загалом контролює власну навчальну діяльність.
	9	Учень демонструє впевненість у собі в процесі навчання. Уміє засвоєні знання , цінності, норми поведінки застосовувати в змінених ситуаціях, перевіряє та оцінює власне розуміння, розпізнає помилки у змісті та обґрунтуваннях. Ініціює та реалізовує індивідуальні навчальні проекти чи діяльність пов'язану з позакласною роботою, прагне до зворотного зв'язку на свої ідеї, позиції.

28.Формування умінь та навичок в курсі « Людина і світ»

Державні вимоги до рівня підготовки учнів, визначені у програмі предмету «Людина і світ», передбачають формування соціальних навичок, ситуативних проявів соціальної поведінки, перелік яких конкретизований у процесуальному компоненті структури суспільствознавчої компетентності.

Продуктом навчання предмету « Людина і світ» мають стати уміння учнів :

- критично аналізувати властивості особистості;
- характеризувати роль та значення родинної соціалізації, культуру сімейних стосунків, тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні;
- застосовувати соціальний досвід для подолання стереотипів, висловлювати свою думку щодо ролі стереотипів у житті людини і суспільства;
- застосовувати на практиці різні стратегії розв'язання конфліктів;
- характеризувати стратифікацію сучасного українського суспільства, аналізувати її складові;

– визначати різні типи соціальної мобільності, критично аналізувати напрями власної та родинної мобільності, форми участі громадян у суспільному житті;

– порівнювати загальне і відмінне у правах і свободах людини, розрізняти фундаментальні та громадянські права, оцінювати ступінь демократичності суспільства відносно гарантованості прав і свобод;

– визначати та оцінювати світовий досвід розвитку громадянського суспільства;

– розрізняти політичні системи та політичні режими, характеризувати сутність та функцію політичних партій;

– визначати переваги та недоліки демократичного устрою, порівнювати виборчі системи;

– аналізувати роль засобів масової інформації, характеризувати моделі взаємин засобів масової інформації і держави, критично аналізувати інформаційний простір України;

– узагальнювати процес формування української нації;

– характеризувати принципи співіснування та співпраці в полікультурному суспільстві, наводити приклади різноманітності національних культур;

– визначати основні принципи спілкування світової спільноти;

Отже, суспільствознавство як предметна галузь формує навички пізнавальної, комунікаційної і практичної діяльності: здатність учитися протягом життя, збагачувати здобуті знання і досвід, глибоко розуміти політичні і культуротворчі процеси, знаходити, аналізувати інформацію з різних питань людинознавства та суспільствознавства, виявляти власні судження про суспільство і людину, аналізувати факти, критично мислити, орієнтуватися в актуальних суспільних подіях, робити вибір у ситуаціях реального життя, вирішувати індивідуальні та суспільні проблеми, проявляти громадянську активність, розуміти та підтримувати принципи співіснування та співпраці в полікультурному суспільстві.

29. Зміст понятійних конструктів: «міжпредметні зв'язки», «педагогічна технологія», «вміння», «діяльнісний підхід», «засоби навчання».

1. Міжпредметні зв'язки – узгодженість завдань і змісту навчання основам шкільних курсів різних дисциплін, координоване керівництво формуванням знань учнів, розвитком їх пізнавальних здібностей і вмінь.
2. Педагогічна технологія–упорядкована сукупність, послідовність методів і процесів, які забезпечують реалізацію проекту дидактичного процесу і досягнення діагностованого результату.
3. Вміння – засвоєний суб'єктом спосіб виконання дій, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок.
4. Діяльнісний підхід — спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти.
5. Засоби навчання – комплекс оснащення навчального процесу та його ефективності.

30.Зміст понятійних конструктів: «компетентнісний підхід», «зміст освіти», «інтерактивне навчання», «інформаційно – комунікаційні технології», «евристична бесіда»

1. Компетентнісний підхід — спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності;
2. Зміст освіти — це сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних сил

і практичної підготовки, досягнуті в результаті навчально-виховної роботи.

3. Інтерактивне навчання – різновид проблемного навчання, побудований на діалозі учасників навчального процесу.
4. Інформаційно – комунікаційні технології – сукупність методів і технічних засобів збирання, збереження, опрацювання, передачі та подання інформації.
5. Евристична бесіда – запитально-відповідальна форма навчання, за якої учитель не повідомляє учням готових знань, а вміло поставленими запитаннями, іноді навідними, які не містять прямої відповіді, змушує їх самих на основі своїх знань, уявлень, спостережень, життєвого досвіду приходити до нових понять, висновків і правил

31.Зміст понятійних конструктів: «методи контролю», «методика навчання», «методи навчання», «освітній стандарт», «освітня парадигма», «особистісно зорієнтований підхід»

1. Методи контролю – способи діагностичної діяльності, які дають можливість здійснювати зворотний зв'язок у процесі навчання, забезпечувати ефективність навчального процесу.
2. Методика навчання як часткова дидактика– сукупність упорядкованих знань про принципи, зміст, методи, засоби і форми організації навчально-виховного процесу з окремих навчальних дисциплін, що забезпечують розв'язання освітніх завдань.
3. Методи навчання (від гр. *methodos* – спосіб пізнання, шлях дослідження) – це упорядковані способи діяльності вчителя й учнів, спрямовані на ефективне вирішення навчально-виховних завдань. Серед методів навчання виокремлюють два види: метод навчання як інструмент діяльності вчителя для виконання керівної функції —

научіння, а також метод навчання як спосіб пізнавальної діяльності учнів з оволодіння знаннями, уміннями і навичками — учіння.

4. Освітній стандарт (англ. standard - норма, зразок, мірило) – мінімально гарантований освітнім закладом рівень освіти.
5. Освітня парадигма (грец. paradeigma – приклад, зразок) – сукупність прийнятих науковим педагогічним співтовариством теоретичних, методологічних та інших установок на кожному етапі розвитку педагогіки, якими керуються як зразком (моделлю, стандартом) при розв'язанні педагогічних проблем.
6. Особистісно зорієнтований підхід — спрямованість навчально-виховного процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні та партнерства у навчанні.

32. Зміст понятійних конструктів: «педагогічна діагностика», «прийоми навчання», «принципи», «предметна (галузева) компетентність», «суспільствознавча компетентність»

1. Педагогічна діагностика – процес, який визначає рівень засвоєних знань, умінь і навичок учнів, а також деяких аспектів розвитку і вихованості, обробка й аналіз отриманих знань, висновки про ефективність роботи вчителя й усього навчального закладу.
2. Прийоми навчання – це складова методу, певні разові дії, спрямовані на реалізацію методів навчання. Поняття методу і прийому розрізняються за цільовим призначенням. Метод слугує забезпеченню широких пізнавальних дій (розкриття змісту матеріалу, з'ясування суті питання), а прийом – тільки деталь методу.
3. Принципи (від лат. principium – начало, основа) – основоположні ідеї, вихідні положення, які визначають зміст, форми й методи навчальної роботи відповідно до мети виховання та закономірностей процесу навчання. На них ґрунтуються підходи до навчання усіх дисциплін,

визначаючи певною мірою їх зміст, засоби й прийоми навчальної роботи.

4. Предметна (галузева) компетентність — набутий учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов’язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань.
5. Суспільствознавча компетентність – це здатність особистості на основі комплексу знань про суспільство, різних форм індивідуального та суспільного досвіду пояснювати та об’єктивно оцінювати суспільні відносини, явища та процеси, вирішувати проблеми та впорядковувати взаємовідносини у системі людина – людина, людина – суспільство, людина – природа.

33.Співвідношення понять «людина – індивід – особа – особистість - індивідуальність» у темі «Поняття людини як біосоціальної істоти»

Сутність людини — найбільш важливе та змістовне в людині, головна риса, завдяки якій людина залишається собою за різних обставин. Розуміння сутності людини може відрізнитися залежно від того, що вважають домінуючим. Найбільш поширеними уявленнями про сутність людини є релігійне, натуралістичне, ідеалістичне та соціологічне.

Сутність людини в різних теоріях

Релігійна теорія	Натуралістична теорія	Соціоцентризм	Ідеалістична теорія
Людина є суперечливою єдністю духу (душі) і природи (тіла),	Людину вважають лише природною істотою, вона нічим особливим не відрізняється від	Людина є вираженням культурних умов, що формують її, і якщо треба	Головне в людині — людська свідомість, розум, і саме цією властивістю людина відрізняється від решти

якісно протилежних одне одному як величне і низьке	тварин. Сутність людини — у незмінних біологічних чи психологічних властивостях	проникнути у її таємницю, то слід вивчити ті чи інші структури культури	живих істот (Р. Декарт: «Я мислю, значить, я існую»)
--	--	--	--

Таким чином складність людини визначається тим, що вона є суперечливою єдністю не тільки біологічного і соціального, а й фізичного і психічного, загальнолюдського та індивідуального. Чим більше людина вміє керувати своїми біологічними потребами, підпорядковувати їх високим прагненням або спрямовувати на досягнення суспільних цілей, тим більше в людині переважає соціальне і тим більш розвиненою вона є. Поняття «людина — індивід — особа — особистість — індивідуальність» перш за все характеризують якісні прояви людини.

Поняття «людина» означає вид у біологічній класифікації, розумну істоту, що має принципові відмінності від усіх інших істот. Поняттям «індивід» позначають окремо взятого представника людського роду, якому притаманні неповторні й унікальні природні і соціальні якості, представлені, однак, не в усій родовій повноті. Тому ми не можемо прямо і безпосередньо переносити всі характеристики роду на індивіда, як і навпаки.

Поняття «особи» характеризує певні реальні якості людського індивіда. Тому поза індивідом особи немає. Але це не означає, що риси індивіда і є рисами особи; такі характеристики індивіда, як зріст, колір волосся, вага, особливості, наприклад, форми носа, аж ніяк не стосуються особи. Якщо людська особа усвідомлює свої якості, свою унікальність, свої вади та переваги, вона стає людською особистістю — самодіяльною соціальною та інтелектуальною одиницею. Коли ж це усвідомлення сягає розумінням того,

що внаслідок унікальності та неповторності особистості існує дещо таке, що може і прагне виконати лише вона (бо більше такої особистості немає, не було й не буде), людська особистість набуває ознак індивідуальності.

Поняття індивідуальності може викликати (і викликає) асоціації з індивідуалізмом, і для таких асоціацій є певні підстави. Справді, індивідуальність не може сформуватися без самоусвідомлення, без виділення себе з-поміж інших людей, без певної внутрішньої зосередженості. Але це не означає і не передбачає людської самоізоляції. Навпаки, усвідомлюючи свою незамінність, індивідуальність, людина усвідомлює і свою повну ідентичність з іншими людьми: адже зрозуміти свою унікальність можна лише порівняно із іншими людьми та лише за умови переконаності в тому, що всі люди однакові, але в чомусь — не такі. Мірою відповідальності людської індивідуальності стає вселюдськість, усвідомлення своїх життєвих здійснень як загальнолюдських або як здійснень, які щось змінюють у стані людства в певному змістовому значенні: коли чогось досягає якась окрема індивідуальність, то це демонструє можливості людства або людини як родової істоти. Висновки можна систематизувати в такому вигляді:

Людина	Особлива розумна істота, що має принципові відмінності від усіх інших живих істот; вид живих істот, що посідає певне місце в сукупності живих організмів
Індивід	Одиничний представник роду і стоїть в ряду таких понять: рід — вид — індивід
Особа	Суб'єкт та об'єкт соціальних стосунків; зосередження всіх якостей людини
Особистість	Людська особа, що усвідомлює свої якості, свою унікальність, свої вади та переваги
Індивідуальність	Особистість, яка внаслідок усвідомлення своєї неповторності розуміє, що дещо в цьому житті може зробити лише вона, і прагне це реалізувати

34.Зміст уроку «Поняття «соціалізація». Гендерна соціалізація особистості»

Зміст уроку розкривається за таким планом:

1.Поняття « соціалізація»

2.Етапи соціалізації

3.Гендерна соціалізація

1. Поняття « соціалізація»В. Шекспір писав: «Увесь світ — театр. У ньому жінки, чоловіки — усі актори. І кожен не одну грає роль. Сім дій у п'єсі тій: немовля, школяр, юнак, коханець, солдат, суддя, старий».Третину свого життя людина навчається жити у світі складних суспільних відносин. У театрі ролі грають актори. Ми — актори театру життя. Кожна людина поводиться відповідно до ролі. Суспільство вимагає від нас потрібних йому вмінь і навичок, правильних рішень. І допомагає нам це зробити соціалізація.Соціалізація — це навчання дітей і підготовка їх до дорослого

життя. Соціалізація починається в дитинстві і закінчується у глибокій старості процесом засвоєння соціальних ролей і культурних норм. Процес соціалізації переживає кожен з нас протягом всього життя. Не можна соціальних ролей і культурних норм навчитися за книгами. Соціальних ролей багато, кожна включає багато норм і правил, тому навчатися їх доводиться за реальних умов, протягом усього життя. У ході соціалізації людина з біологічної істоти перетворюється на соціальну. Соціальне середовище відіграє в цьому процесі вирішальну роль. Соціалізація дає можливість спілкуватися за допомогою ролей. Соціалізація забезпечує збереження самого суспільства: прищеплює новим громадянам загальноприйняті цінності, зразки поведінки.

Таким чином, соціалізація — процес розвитку людини, становлення особистості у взаємодії з навколишнім світом.

2. Етапи соціалізації. У доіндустріальному суспільстві вирізняли лише три етапи людського життя: дитинство, зрілість, старість. Дитинство закінчувалося рано — у 13-15 років, переважно після укладання шлюбу. Люди лише нещодавно усвідомили, що кожен віковий період людини — це особливий світ. За часів Шекспіра діти в усьому були схожі на дорослих. Тільки після епохи Відродження з'явилися перші ознаки вікової різниці — зачіски, одяг. У XVIII ст. починають вирізняти юність. За образним висловом американського вченого Ф. Масгрейв, юнак був винайдений водночас із паровою машиною (1765 р. з'явився винахід Д. Уатта, а 1762 р. Ж.-Ж. Руссо «відкрив» юнака, написавши книгу «Еміль»). Дитинство — найважливіший етап первинного навчання і соціалізації. «Всі ми родом з дитинства» (А. Екзюпері). Американський психолог Ерік Еріксон виділив 8 стадій у розвитку особистості, чотири з них припадає на дитинство. У цей період закладається фундамент соціалізації, людська особистість формується на 70 %. Не можна спізнитися, втратити час. Дитина не вміє жити в дорослому світі: не має соціальних статусів і ролей, чітких прав та обов'язків, не знає, що таке соціальна відповідальність;

погано уявляє собі, що таке соціальні норми. Діти не можуть оцінювати норми, здатні тільки їх засвоювати через стереотипи. Зразками для наслідування є найближче оточення — батько і мати. Батьки є агентами первинної соціалізації. Народна мудрість говорить: «Виховання дітей починається з їхніх батьків». Те, чого навчаються в дитинстві, зберігається на все життя і багато в чому визначає його. Особливим є підлітковий вік. Про підлітків і проблеми підліткового віку заговорили лише в 50-ті роки ХХ століття, коли невідомий журналіст вперше використав у своїй статті слово «тинейджер» і була надрукована повість американського письменника Джерома Селінджера «Над прірвою в житті». Юність — найважчий період соціалізації. «Роки юності — найважчі роки», — писав ще у XVIII ст. німецький філософ І. Кант. Вікові рамки: 13-17 — тинейджер, 19-23 — юнак. Рольовий діапазон тинейджерів вкрай обмежений: економічно несамотійні, вимагають соціального захисту, не виступають учасниками правовідносин, не є власниками, виробниками. Вони лише споживачі; хоча психофізично вони уже дозріли для прийняття важливих рішень. Брак життєвого досвіду спричиняє до численних помилок. Але головне не їх кількість, а якість: злочинність, наркотики, алкоголь, статева розбещеність... Це спроба відігравати роль дорослих, підлітки прагнуть туди, де їх вважають дорослими

Зрілість — це розквіт людської особистості. Це тривалий період, він складається з декількох циклів. Нижня межа розмита, приблизно 21-23 роки. За екстремальних умов людина дорослішає раніше, за спокійного життя цей період триває довше. Верхня межа позначена виходом на пенсію — 55 років у жінок, 60 років — у чоловіків. Доросле життя — найактивніший період соціалізації, тому що саме в цей час спостерігається освоєння великої кількості соціальних ролей у реальному житті. Зрілість — найактивніший творчий вік. Психолог Г. Леман проаналізував кілька тисяч видатних відкриттів і дійшов висновку, що число кращих, оригінальних ідей, праць падає на вік 29-30 років: Ньютон відкрив закон тяжіння у 24 роки; Лобачевський неевклідову геометрію — у 24; Менделєєв періодичний закон

— у 35 років. Після виходу на пенсію закінчується активний період соціалізації — настає старість. Старість — це період людського життя, що настає після зрілого віку і ділиться на кілька циклів: до 71 року — похилий вік; 71-90 — старечий; вік людини понад 90 років вважають віком довгожителів. Старість — це фізичний стан, якому притаманне поступове згасання усіх життєвих функцій.

3. Гендерна соціалізація — це процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначеної для неї суспільством від народження, залежно від того, чоловіком або жінкою вона народилася. Гендерні ролі — норми і правила поведінки жінок і чоловіків, що ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних з їх статтю. Вони відрізняються в суспільствах з різною культурою і змінюються із часом. Гендерна соціалізація включає дві взаємозалежні частини: опанування прийнятих моделей чоловічого і жіночого поведіння, відносин, норм, цінностей і стереотипів; вплив соціального середовища на індивіда з метою прищеплення йому визначених суспільством правил і стандартів поведіння для чоловіків і жінок. Засвоюються насамперед колективні, загальнозначущі норми. Вони стають частиною особистості і підсвідомо нею керують. Уся інформація, що пов'язана із диференційованим поведінням, відбивається у свідомості людини у вигляді гендерних схем. Основні агенти соціалізації — соціальні групи і контексти: родина, однолітки, засоби масової інформації, робота, клуби за інтересами, церква. Отже, соціалізація — це процес розвитку особистості протягом всього його життя, проходячи через кризи і долаючи їх, особистість отримує основу для подальшого зростання .

35. Сутність суспільства та його історичні типи

Суспільство розглядають як історично обумовлену сукупність форм спільної діяльності людей, конкретно-історичний тип соціальної системи. Воно не може зводитися лише до держави або певної сукупності людей. Це складна система соціально-національних, економічних,

політичних ті інших відносин, яка може розглядатися у багатьох контекстах: історичному, просторовому, цивілізаційному, структурному, функціональному і, що особливо важливо, в культурному. Історія становлення взаємовідносин громадянина і суспільства не може бути зрозумілою поза культурою, тобто поза людським змістом соціальності. Йдеться про соціокультурний підхід до вивчення суспільства як єдності культури і соціальності в її конкретно-історичних формах, адже в реальному історичному житті культура і соціальність не розведені – вони сутність двох сторін нерозривної єдності. Вивчення проблеми громадянства неприпустимо відривати від вивчення соціальних умов існування індивіду, в яких відбувалося його виховання і соціалізація. Людинане народжується членом суспільства та громадянином, вона ним стає в результаті тривалої взаємодії з оточуючим світом.

Суспільство можна поділити на чотири сфери, в яких найбільш рельєфно проявляється специфіка життєдіяльності людини та громадянина. Це: економічна, соціальна, політична та культурно-духовна. Економічна сфера – певною мірою визначальна по відношенню до інших сфер. Вона включає промислове та сільськогосподарське виробництво, відносини людей у процесі виробництва, обміну та розподілу тощо. В залежності від характеру відносин власності формується певний господарчий механізм, який детермінує систему суспільних відносин, а відповідно і ступень свободи індивіду. Так, наприклад, у системах з централізованою командною економікою, пануванням державної форми власності, за відсутності її приватної форми (тоталітарні режими), ступінь свободи індивіду мінімальна. Соціальна сфера включає великі і малі соціальні групи, класи, верстви, сім'ю, представників різних національностей, характеризує відносини між ними. До соціальної сфери відносяться також установи та організації освіти, виховання, дозвілля, соціального захисту та соціального забезпечення. Держава, яка гарантує громадянам максимальний соціальний захист і створює сприятливі умови для життя та розвитку, називається

соціальною. Політична сфера включає в себе сукупність політичних інститутів та процесів і цілому охоплює сферу владних відносин, забезпечує певний рівень прав та свобод громадян, їх участь у державному та суспільному житті. Культурно-духовна сфера охоплює царину світогляду та науки, мораль, релігію, мистецтво, а також установи та організації, що спрямовують і забезпечують відповідну діяльність людей.

У своєму розвитку суспільство пройшло довгий еволюційний шлях: від суспільства мисливців і збирачів до сучасного індустріального (постіндустріального) суспільства. За свідченням соціологів неіндустріальні або традиційні цивілізації існували починаючи від 6 000 років до н.е. і до XIX ст. Зараз їх не залишилося зовсім. У другій половині XX ст. – з 1970-х років на Заході і з 1990-х років у постсоціалістичних країнах – починається інтенсивний перехід до суспільства нового типу, яке визначається деякими вченими як «постсучасне». За прийнятою класифікацією суспільства у сучасному світі поділяються на такі типи;

Суспільства в сучасному світі

Тип	Час існування	Характерні особливості
Перший світ	З XVIII ст. і до наших днів.	Основою суспільства є промислове виробництво і вільна конкуренція. Більшість населення проживають в містах і мегалополісах, і лише незначний відсоток його зайнятий в сільському господарстві. Велика соціальна нерівність, хоч і менш гостра, ніж в традиційних державах.
Другий світ	З 1917 р. (коли відбулася Жовтнева революція в	Централізована керована планова економіка промислового типу. Невелика частина людей, що займаються сільським господарством; основна маса населення - міські жителі. Класова нерівність багато в

Суспільства, що розвиваються, («Третій світ»)	З XVIII в. (як колонії індустріальних держав Європи) і до наших днів.	Більшість населення працюють в аграрному секторі, використовуючи традиційні методи виробництва. Частина сільськогосподарської продукції продається на світових ринках. Деякі мають планове господарство, інші живуть в умовах вільної конкуренції. Китай, Індія і більшість країн Африки і Південної Америки.
Нові промислові країни (НПК)	З початку 1970-х і до наших днів.	У минулому - суспільства, що розвиваються, які тепер активно займаються промисловим виробництвом в умовах вільного ринку. Більшість населення проживають в містах і мегалополісах, і лише незначний відсоток зайнятий в сільському господарстві. Велика соціальна нерівність, виражена ще сильніше, ніж в державах Першого світу. Середній дохід на душу населення істотно нижчий, ніж в країнах Першого світу. До числа НПК входять Гонконг, Південна Корея, Сінгапур, Тайвань, Бразилія і Мексика.

Окрему групу складають країни Центральної та Східної Європи, а також колишнього Радянського Союзу (Другий світ). Перехід до демократії в них, набував специфічних ознак, які в кожному окремому випадку відрізнялися у своєму розвитку від західноєвропейських демократій, маючи водночас певні спільні наслідувані риси. Деякі закордонні дослідницькі установи, зокрема «Дім свободи» (Freedom House), серед посткомуністичних країн виокремлюють консолідовані демократії, напівконсолідовані демократії, гібридні режими, напівконсолідовані авторитарні режими і авторитарні режими. Україну, разом з Македонією, Албанією, Боснією і Герцеговиною, а також Грузією відносять до країн з перехідним урядуванням або гібридним режимом.

36. Соціальні спільності і групи

Найбільш загальною соціологічною категорією, яка описує багатство

форм об'єднання людей, є поняття «соціальна спільність» – сукупність людей, об'єднаних загальними умовами існування, які регулярно взаємодіють між собою. До соціальної спільності відносять народи (нації), натовп, аудиторію (публіку), соціальні кола, соціальні групи, соціальні організації тощо.

Поведінка натовпу давно описана в психології. Починаючи з праць Гюстава Ле Бона, Габриєла Тарда (1843-1904), дослідники підкреслюють, що в натовпі людина почуває себе анонімною, що підштовхує її до дій, які можна назвати ризикованими або безвідповідальними. Спрацьовує тут стадне почуття, яке дозволяє окремим учасникам відключати свою волю, свідомість і діяти за законами натовпу. Дії політизованого натовпу визначаються вченими як крайність в умовах, коли недоступні або недостатні санкціоновані суспільством засоби для висловлювання політичних позицій, або коли ці засоби не дають бажаних результатів. Однак змальовувати дії натовпу лише у негативному контексті, значить віддавати данину традиційним уявленням. Натовп в умовах суспільно-політичної кризи здатний здійснювати дії достатньо сильні, щоб припинити або переломити хід подій у бажаному для нього напрямі. Для цього він здатний народжувати стихійних лідерів та керманічів, організуватися у міру можливостей, знаходити природних спільників та опонентів, намічати певний план дій. Чи завжди натовп грає у суспільстві негативну роль?

Цікавими є роздуми видатних мислителів щодо соціальної природи народу та маси. Карл Ясперс (1883-1969) наголошував на їх принциповій відмінності. Різниця полягає в тому, що народ структурований, усвідомлює себе в своїх життєвих підвалинах, в своєму мисленні, традиціях. «Народ – це дещо субстанціональне і квалітативне (якісний вимір). Маса, навпроти, не структурована, не володіє самосвідомістю, однорідна і квантитативна (кількісний вимір), вона позбавлена будь-яких відмінних якостей, традицій, ґрунту – вона порожня. В силу цих якостей маса є об'єктом пропаганди та

впливу, не знає відповідальності і знаходиться на самому низькому рівні свідомості». К. Ясперс вважав, що масу слід відрізнити від публіки, яка складає першу стадію на шляху перетворення народу у масу. На думку мислителя, людина уособлює водночас народ і масу. Однак вона абсолютно по-різному відчуває себе в тому та іншому стані. «Ситуація примушує її бути масою, людина ж докладає максимум зусиль, щоб зберегти зв'язок із народом». Чим принципово відрізняється народ від маси?

Співзвучними з цього приводу є міркування видатного іспанського мислителя Хосе Ортегі-і-Гасета (1883-1955), який виокремлював «масу» і «правдиву меншину». Він вважав, що людина і в однині може уособлювати масу. На його переконання, в істоті масу можна розглядати як психологічний феномен, не чекаючи на те, щоб одиниці з'явилися у накопиченні. В присутності однієї особи ми можемо пізнати, чи вона належить до маси, чи ні. «Маса – це кожний, хто сам не дає собі обґрунтованої оцінки – доброї чи злої, а натомість відчуває, що він «такий, як усі», і проте тим не переймається і навіть задоволений почуватися тотожним з іншими», підкреслював він.

Однак в контексті громадянської активності мова повинна йти не про «народ» або «маси», а про громадян, бо народ – це ще не громадяни, а маси – це тільки номінально вільні люди, які фактично не урядують над собою. На думку сучасного американського політичного теоретика Бенджамена Барбера, ідея участі у громадському житті має, по суті, нормативний вимір, – вимір, визначений громадянством. «Маси галасують, громадяни міркують; маси поводяться, громадяни діють; маси стикаються і перетинаються, громадяни беруться до чогось, об'єднують зусилля і сприяють. Тієї миті, коли «маси» починають міркувати, діяти, об'єднувати зусилля і сприяти, вони перестають бути масами і стають громадянами», вважав вчений.

Соціальні групи. Наявність в сучасному суспільстві великої кількості соціальних груп залежить від багатьох факторів: рівня цивілізаційного розвитку країни, типу її політичної системи та політичного режиму,

традицій, характеру політичної культури тощо. Виділяються два основні типи груп інтересів: зацікавлені (ті, чия діяльність обумовлена конкретною зацікавленістю членів групи) і суспільні(учасники яких сприймають свою роботу в групі головним чином як моральний обов'язок). До перших відносяться, зокрема, професійні союзи і асоціації, а до других – об'єднання, що намагаються допомагати соціально незахищеним прошаркам населення або ті, хто виступає на захист тварин.

За своїм характером групи бувають: неупорядковані. До них відносять стихійні групи, які раптом створюються, коли значна кількість індивідів аналогічно реагує на соціальні зміни, висловлюючи певні емоції. Неасоційовані групи часто бувають погано організовані, і їх активність має епізодичний характер. Інституційовані групи є формальними утвореннями, що мають спеціальних співробітників, що відповідають за представництво інтересів групи. Крім артикуляції інтересів вони виконують інші політичні або соціальні функції, виступають, як правило, в якості корпоративних органів і захищають або власні інтереси, або інтереси інших груп. Громадські ініціативи – це локальні добровільні організації, діяльність яких спрямована на проведення певних суспільно-політичних акцій на засадах прямої демократії. В залежності від кількості членів і умов внутрішньогрупової взаємодії відрізняють великі, середні та малі соціальні групи. До великих груп можна віднести, так звані статусні групи (класи, страти, еліти, безробітні тощо); функціональні групи (медики, студенти, військові, підприємці тощо); етнічні об'єднання (народність, нація, раса та ін.). Середні соціальні групи можуть складати представники виробничої або територіальної громади: працівники одного підприємства чи організації або мешканці одного населеного пункту, городяни, селяни, земляки. Важливим інститутом, що формує характер участі, є малі (первинні) соціальні групи, тобто такі групи, члени яких знаходяться в безпосередніх особистих відносинах один з одним, наприклад, сім'я, студентська група, спортивна командата ін..

37. Соціально-класова структура суспільства. Соціальна стратифікація

Соціально-класова структура сучасного суспільства відрізняється великим розмаїттям. Це пов'язано як з багатством форм власності, так і складністю виробничої та соціальної інфраструктури соціуму. Для нього є характерним порівняно невелика частка робітничого класу, а також фермерства, що пояснюється зокрема високим рівнем технічної оснащеності виробництва. В той же час, значна частина населення працює у сферах обслуговування.

Для країн з перехідною економікою, в тому числі й Україні, притаманна відсутність чітких кордонів між класами за професійною ознакою, тому що останні знаходяться в стані формування. В соціальній структурі таких країн є великою частка маргіналів – «напівробітників», «напівбізнесменів», «напівселян» та ін., які знаходяться в стані переходу з однієї соціальної спільноти, до іншої, і їм приходится водночас «грати» різні соціальні ролі. В науці існує багато підходів до визначення соціально-класових характеристик сучасного суспільства. В основу виміру класу як правило покладають рід занять, статус, а також матеріальну і соціальну нерівність. Оксфордський словник англійської мови дає наступне визначення класу: «Поділ суспільства або порядок в суспільстві відповідно до статусу; розряд, категорія суспільства». Зокрема, виділяють «вищій», «середній» та «нижчий» класи.

Соціальний плюралізм передбачає наявність численного і впливового середнього класу. Середній клас має внутрішню диференціацію і складається з різних груп. Загалом виокремлюють «традиційний середній клас», який складається в основному, з підприємців, і «новий середній клас», який включає в себе «білі комірці» – працівників інтелектуальної праці і менеджерів. Представники середнього класу є у лавах робітників, селянства, інтелігенції, підприємців, військових та інших прошарків

населення. Він складається з людей близьких за важливими стратифікаційними показниками: доходу, освіти тощо. Середній клас відрізняється високим рівнем освіти, розвитку самосвідомості, компетентністю суджень й активністю. Він досить чутливий до змін у державній політиці, оскільки його відсторонення від розподілу ресурсів загрожує неприємностями для всіх сторін життєдіяльності. Середній клас, в силу свого становища в суспільстві й одержуваних доходів, зацікавлений у політичній стабільності, схильний до компромісів, примирення політичних крайнощів. В Україні частка середнього класу в соціальній структурі за різними показниками складає від 9 до 20%.

Соціальна стратифікація. За визначенням відомого сучасного англійського соціолога Ентоні Гідденса соціальну стратифікацію простіше за все схарактеризувати як «структуровану нерівність між різними групами людей». Існує багато її видів, зокрема, статусна і майнова. Існує ще один поширений вид нерівності, в основі якого знаходяться статеві відмінності. Це, так звана гендерна нерівність, яка визначається як розбіжність статусних позицій жінок і чоловіків у різних царинах життєдіяльності суспільства, зумовлену гендерним чинником. В сучасних суспільства ця нерівність має прояв насамперед у несправедливій оплаті праці жінок та чоловіків на користь останніх, обмеженої присутності представниць жіночої статі в органах влади і управління та ін.

Для демократії найбільш досконалою є модель декомпозиції соціальної нерівності. Вона не допускає концентрування різних дефіцитних благ, а саме: доходу, багатства, престижу, влади, освіти тощо у однієї соціальної групи або класу, а вимагає їх розосередження у суспільстві таким чином, щоб індивід, який має низький показник в одному відношенні (наприклад, у доступі до влади), міг компенсувати це собі за рахунок володіння іншими

благами, наприклад, високим прибутком та освітою. Ця структура соціальної нерівності перешкоджає статусній поляризації суспільства й виникненню гострих масових конфліктів.

38. Сутність демократії. Принципи та цінності демократії

Існування сучасного суспільства і демократія – майже аксіома суспільного життя. Переважна більшість людей у всіх куточках земної кулі своїми голосами підтримує демократичні уряди та їх лідерів. Так в чому ж полягає привабливість демократії?

Дискусії навколо теорії демократії точилися в усі часи існування суспільства. Людство винайшло десятки аргументів на користь демократії, але відомо не менше доказів і проти демократичного устрою суспільства. Демократія – багатогранне явище, яке не можна звести лише до форми правління, розподілу владних повноважень або процедури. По-суті, це спосіб існування суспільства, який на кожному історичному етапі має свої особливості. Існує три найбільш поширених уяви про демократію: як принципу функціонування влади, як форми побудови будь-якої організації, як світогляду.

Демократія – (від грецького слова *demokratia*: *demos* – народ, *kratos* – влада, правління) народовладдя або правління народу. Більш ґрунтовне визначення демократії, яке стало дуже популярним, дав американський Президент Авраам Лінкольн (1809-1865): «правління народу, вибраного народом і для народу». Таке тлумачення відповідає розумінню демократії як принципу функціонування влади. Демократія може розглядатися і як форма побудови будь-якої організації, заснованої на рівноправній участі її членів в управлінні і прийнятті в ній рішень за більшістю. Таким чином, у широкому значенні, демократія пов'язана із життєдіяльністю суспільства, яке організоване в спосіб, за яким народ має шанси впливати на здійснення політичного управління і розподіл ресурсів. Важливе значення має розуміння демократії як заснований на відповідній системі цінностей ідеал суспільного

устроюї відповідного йому світогляду. Напевно марно чекати від людини із тоталітарним світоглядом демократичної моделі поведінки.

Принципи демократії – незаперечні вихідні вимоги, які ставляться до всіх учасників суспільних відносин в умовах демократії. Найголовнішими серед них є такі:

- принцип народного суверенітету, який визнає народ носієм верховної влади;
- політична свобода, що включає свободу вибору суспільного ладу і форми правління, право народу визначати і змінювати конституційний лад, забезпечення захисту прав людини (свобода має первинне призначення – на її основі може виникнути рівність і нерівність, але вона допускає рівноправність);
- рівноправність громадян, що означає рівність усіх перед законом, рівну відповідальність за скоєне правопорушення, право на рівний захист перед судом (не може бути привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового становища, місця проживання, за мовними або іншими ознаками);
- виборність органів державної влади і місцевого самоврядування, постійний контакт із ними населення, що забезпечує формування органів влади і місцевого самоврядування шляхом народного волевиявлення, забезпечує їх змінюваність і підконтрольність, надає громадянам можливість впливу на прийняття політичних;
- поділ влад, що визначає взаємозалежність і взаємне обмеження різних гілок влади: законодавчої, виконавчої, судової (це служить перешкодою для перетворення влади на засіб придушення свободи);
- прийняття рішень за волею більшості при обов'язковому дотриманні прав меншості, що означає поєднання волі більшості з гарантіями прав

особи, яка перебуває в меншості – етнічній, релігійній, політичній; відсутність дискримінації, придушення прав особи тощо;

- плюралізм, що означає не лише плюралізм думок, але й економічний, соціальний, світоглядний і нарешті політичний плюралізм який в цілому запобігає монополізму у всіх сферах життя суспільства;
- взаємна відповідальність громадянина та держави тощо.

Демократія базується на певних цінностях, які складають основу суспільної свідомості населення цивілізованих країн. Цінності – загальні ідеї, які допомагають людям відрізнити добре від поганого, бажане від небажаного і формулювати на цій підставі суспільні орієнтири та принципи поведінки. Очевидно, що демократія так само є важливою загальноновизнаною цінністю. Разом з тим вона вибудовується на основі групи інших цінностей, що пов'язані із суспільним життям людини. Серед основних:

Свобода – передбачає усвідомлений самостійний вибір рішень та дій суб'єктами суспільних відносин.

Громадянськість як цінність означає не лише приналежність людини до держави, а й розвиненість соціальної свідомості й індивідуальної гідності, спроможність людини усвідомлювати власні інтереси і захищати їх зі знанням справи з урахуванням інтересів усього суспільства.

Людська гідність – усвідомлення особистої значущості, власної людської місії, унікальності, самобутності й невичерпності. Справжній громадянин є носієм власної гідності та її захисником. Вищий рівень гідності – повага і захист гідності інших людей.

Конституціоналізм – принцип соціального та правового співіснування людей у демократичному суспільстві, яке будується на засадах демократичної конституції.

Моральна автономія – можливість людиною здійснювати своє самовизначення вільно й неупереджено, користуючись власним розумінням

щастя й добра.

Приватна автономія – гарантії невтручання інших (як окремих людей, так і держави) у справи, що не стосуються публічної діяльності людини, саме в приватну сферу, єдиним господарем якої є сама людина. Соціальний порядок – життя в умовах стабільності, впорядкованості та безпеки. Разом з тим, демократія – це постійно діючий, але впорядкований конфлікт.

Отже, демократія, порівняно з іншими типами суспільного регулювання, здатна більшою мірою до саморозвитку і до збереження рівноваги у суспільстві. Це пов'язане з тим, що, по-перше, демократичний режим детермінований розвитком масової свідомості демократичної більшості країни. Виборці своєю електоральною поведінкою, розгортанням політичних дискусій, висловленням своєї думки через ЗМІ можуть впливати на розвиток політичного процесу у потрібному для них напрямку. По-друге, демократія корисна для найпоширеніших верств населення сучасних демократичних країн – середнього класу, благополуччя якого базується на власній справі і який, за певних виключень, своїми голосами підтримує поміркованих політиків, а не ідеологічно забарвлених фанатиків, діяльність яких може призвести до непередбачуваних наслідків і не завжди корелює із законністю та стабільністю. По-третє, демократичний лад має апробовані інструменти для мирного компромісного вирішення конфліктів та криз (наявність механізмів стримувань та противаг, чергування партійних коаліцій у владі, узгодження спірних питань шляхом парламентських дебатів, легальна діяльність опозиції, політичні переговори та ін.). Цей механізм підтримує соціальну стабільність та політичну рівновагу у країні, допомагає опонентам прийти до суспільної згоди.

39. Полікультурність як добросусідство культур

Географічний простір, який сьогодні є територією України, впродовж багатьох віків розчленовувався постійно зміщуваними внутрішніми

кордонами: між мовними та етнічними групами, державами, релігіями, політичними та культурними системами, ареалами різних економічних укладів. Це зробило його яскраво вираженою контактною зоною різноманітних соціокультурних феноменів і культур. Тому сучасне українське суспільство характеризується як багатокультурне, але ця багатокультурність (полікультурність) є далеко не гармонійною. Маємо підстави говорити про те, що й нас стосується типовий для багатьох модерних суспільств феномен багатокультурності.

Мультикультуралізм, або ж культурний плюралізм термін, що характеризує співіснування в межах однієї території (країни) багатьох культур, і жодна з них не є панівною. В більш детальному тлумаченні, Мультикультуралізм – означення і вивчення суспільства як такого, що вміщує численні відмінні, але взаємно пов'язані культурні традиції та практики, які часто асоціюються з різними етнічними компонентами цього суспільства. Із визнання суспільства мультикультурним впливають два основні наслідки – переосмислення уявлень про культурну єдність суспільства і переосмислення поняття культурного різноманіття: слід враховувати владні відносини, відносини домінування між різними культурними (етнічними, соціальними) групами, аналізувати міжкультурні взаємини як такі між сильними (домінуючими) та слабкими (пригнобленими) культурами, а не просто стимулювати «інтерес до екзотичного».

Полікультурність чи багатоетнічність певного суспільства є одним із випадків різноманіття, тобто присутності в одній суспільній системі людей з відмітними й одночасно значущими для них груповими зв'язками. Якщо говорити точніше, то різноманіття є наявність різних атрибутів (соціальних, культурних, функціональних) усередині того або іншого суспільства, які по-різному розподілені на різних рівнях суспільної структури, причому ступінь усвідомлення цього факту різними зацікавленими сторонами

Для пояснення поняття різноманіття у суспільстві використовують «колесо різноманіття», наочну модель, що демонструє первинні і вторинні

параметри різноманіття людей. Кожний із цих параметрів визначає ідентичність індивіда. Взаємозв'язки між параметрами формують ще більш унікальні особливості людей, що впливають на наші самооцінку, цінності, можливості і очікування. Первинні і вторинні параметри різноманіття у своїй сукупності складають нашу відмінну від інших особистість і формують зміст нашого життя.

У внутрішньому колі позначені шість первинних параметрів різноманіття: Стать; Приналежність до тієї або іншої родової, національної або етнічної групи; Етнічна спадщина; Сексуальна орієнтація; Вік; Розумові/фізичні здібності і характеристики. Ці розходження являють собою базовий шар різноманіття, оскільки вони впливають на нашу ранню соціалізацію і продовжують впливати на нас протягом усього життя. Існує безліч усіляких вторинних проявів різноманіття: Віросповідання; Географічне положення (місце проживання); Досвід військової служби; Організаційна роль і положення; Освіта; Рівень доходів; Рідна мова; Родинний стан; Стиль роботи; Трудовий досвід; Стиль спілкування (комунікативності). Як правило, вторинні параметри менш помітні, багато з них містять елемент вибору, який здійснюється нами. Оскільки ми здобуваємо, втрачаємо і модифікуємо багато які з цих параметрів, їхній вплив на наше життя менш постійний і більш індивідуалізований. Вторинні параметри збагачують і ускладнюють наші різноманітні ідентичності. Ще складнішим буде «колесо різноманіття» стосовно культур, що співіснують у межах однієї території (країни). Сусідами називають людей, що мешкають поряд. Сучасні міські форми автономізації людського життя видозмінили архаїчні уявлення про сусідські взаємовідносини. Нерідко сьогодні мешканці міста ледве знайомі зі своїми сусідами, проте відносини між різними культурними (етнічними, соціальними) групами, міжкультурні взаємини самовідтворюються і виявляються як у формах солідарності, так і у формі конкуренції, яка нерідко призводить до міжкультурних конфліктів. Однак у світі інтенсивного товарообміну добре мати гарні стосунки з сусідами

взагалі, і зокрема, з «сусідніми культурами». Добросусідські стосунки це двосторонній рух, і правила «добросусідського руху», як і дорожнього руху, єдині. Готовність до співпраці та кооперації з ними, миролюбність, доброзичливість, тобто ті цінності, які в демократичній культурі усвідомлюються як найважливіші. Інакше трагедія – зіткнення. Для здійснення міжособистісних добросусідських стосунків необхідно розвивати вміння емпатії, тобто здатності зрозуміти почуття та прагнення інших, та комунікативність – здатність будувати широку мережу знайомств і цілеспрямовано використовувати стосунки.

40.Зміст поняття « стереотипи» у темі уроку « Стереотипи, упередження, дискримінація»

Стереотипи можна порівняти з таким природним явищем, як айсберг, який ми бачимо тільки на поверхні, а що там внизу, і до чого може призвести зіткнення з ним? Вперше термін «стереотип» використав класик американської журналістики Уолтер Ліппман, який у 1922 році опублікував книжку «Суспільна думка». Цим словом він намагався дати характеристику методу, за допомогою якого суспільство намагається розрізняти людей за категоріями. За визначенням Ліппмана, суспільна думка вішає «ярлик» на базі певних характеристик. Стереотипи завжди простіше сприймаються ніж реальні речі, найскладніші стереотипи можна висловити двома – трьома реченнями. Люди не формують стереотипи самостійно на базі власного досвіду, а переймають їх від знайомих та із засобів масової інформації. Дуже часто стереотипи використовуються як зброя для пропаганди расизму і ксенофобії. Для прикладу можна привести антисемітську пропаганду в Німеччині в 1920-1930 -ті роки ХХ ст., яка сприяла винищенню 6 млн. євреїв.

Особливість стереотипів полягає в тому, що вони володіють підсвідомістю як окремого індивідуума так і суспільства в цілому. Вони впливають на наші дії, поведінку, судження про різні явища, та формують характеристику суспільних подій. Стереотипи – це типізація та виокремлення

явищ в певні категорії, які подібні за якісною та кількісною характеристикою, а по відношенню до людини – це судження про риси та поведінку, притаманні представникам окремої групи. Стереотипи виникають і закріплюються в колективній свідомості як результат судження людей в процесі співжиття та співіснування в різних сферах життєдіяльності соціуму. В процесі еволюції суспільства стереотипи можуть еволюціонувати, зникати або з'являтися.

Існує багато етнічних стереотипів. Автостереотип етносу описує етнічну самосвідомість, уявлення етносу про себе. Гетеростереотип змальовує образ іншого етносу. Позитивні етнічні стереотипи використовуються в суспільній думці, для характеристики і опису різних національностей, а з негативними стереотипами ведеться боротьба, тому що негативні уявлення погано впливають на розвиток діалогу різних етнічних культур. Позитивний образ іншого руйнується дуже швидко, негативний образ зруйнувати майже неможливо. Стереотип про те, що український і російський народ – це єдиний народ, стереотип «одного народу» використовують політики в своїх цілях, одні щоб вносити розбрат між двома національностями, інші щоб створити ґрунт для поєднання культур. Етнічні стереотипи використовують як інструмент в інформаційній війні, політичних змаганнях та піарах. Усвідомивши інформацію про суть стереотипів, їх типізацію та мотиви утворення, слід зазначити, яку роль вони відіграють в житті людини і суспільства. По-перше, стереотипне мислення служить для прогнозування тих чи інших дій людини; по-друге, стереотипи допомагають людині систематизувати уявлення про світ людини та світ природи.

Гендерні стереотипи – це внутрішні соціальні установки стосовно місця чоловіка та жінки в суспільстві, їх функції та соціальні завдання. Ці стереотипи стоять на заваді створенню принципово нових відносин в соціумі та побудові демократичного суспільства. Основний гендерний стереотип закладений ще в теорії Ф.Ніцше, стосовно того, що жінка створена тільки для кухні, дітей та церкви. Така позиція була притаманна суспільству до початку

XX століття, вона залежала від відношення суспільства взагалі до жінки. Цей стереотип дуже глибоко проник у людську свідомість, тому ще і в наш час є така частина чоловіків, які вважають жінку тільки матір'ю та господинею в домі, а не особистістю яка може вирішувати суспільні справи. Ще один тендерний стереотип, пов'язаний із суспільним відношенням до жінки – її нездатність приймати суспільні рішення. Суспільство не завжди прислухається до думок жіночої половини людства. Підтвердження тому – мала кількість жінок у Верховній Раді та ще менша кількість жінок, які займають перші посади у державі та у сферах управління. Цей стереотип прийшов у наше суспільство ще зі стародавніх часів, він успадкувався від релігій та устоїв життя ранніх цивілізацій та культур і має з часом зникнути із свідомості суспільства. Широко розповсюдженим стереотипом є думка, що самотня жінка – неповноцінний член суспільства. Порядна жінка обов'язково має бути заміжня, виховувати дітей. Цей стереотип ставить під сумнів феномен людського існування. Доля кожної людини унікальна й неповторна, і кожна людина є самодостатньою особистістю. Давно усталений стереотип в людській свідомості говорить, що жінка слабка, а чоловік сильний і більш пристосований до життя. Але реалії історії показують нам інші факти. Сучасні гендерні дослідження вказують на відмінні психологічні аспекти чоловіків і жінок. Ці відмінності особливо відчутні при прийнятті чоловіками та жінками моральних рішень. Під час прийняття рішення жінка більше уваги звертає на відносини з іншими, в той час як чоловік приймає рішення абстрагуючись від інших. Жінки приймають рішення, вигідні для всіх учасників процесу, а чоловіки - незважаючи на те, що рішення може причинити біль іншим - твердо дотримуються принципів. Частіше чоловіків і жінок оцінюють за професійними успіхами, а не за тендерною приналежністю. Недоцільно говорити про єдину чоловічу або жіночу роль. Немає й не може бути однієї чітко встановленої ролі. Чоловічі та жіночі ролі є різними за змістом, але взаємозалежними та взаємодоповнюваними. Це зумовлено тим, що чоловіки в процесі виробництва зайняли провідні позиції,

тоді як жінки були змушені вести хатню роботу й не мали змоги ствердитися в професійній сфері. Такі соціально-економічні умови і стали однією з причин формування чоловічих і жіночих стереотипів. Оточення з упередженням ставиться до виконання чоловіком і жінкою певних ролей, наприклад, коли батько бере декретну відпустку по догляду за дитиною, а жінка займається традиційно чоловічим видом спорту.

Тому зараз, як ніколи, ми маємо сприяти розвитку індивідуального мислення, критично ставитися до нав'язаних нам думок і кожному людину оцінювати як окрему особистість з позиції її професійних характеристик. Гендерні стереотипи в сучасному суспільстві можуть бути подоланими в разі досягнення консенсусу між соціальними ролями та наділенні їх однаковими можливостями щодо самоствердження. Необхідно докорінно змінити застарілі погляди на такі, які відповідають запитам сучасного рівня розвитку соціуму.

41.Зміст понятійних конструктів: «меншина національна», «самоідентифікація етнічна», «етнос», «етнічна толерантність» у темі «Нація»

Меншина національна – як правило менша за чисельністю соціальна група, яка не займає панівне положення у певній державі. Члени такої групи – громадяни цієї держави – мають з етнічної, релігійної або мовної точок зору характеристики, які відрізняються від характеристик основної частини населення і виявляють, навіть посередньо, почуття солідарності з метою збереження своїх культури, традицій, релігії або мови. У країнах з розвинутою демократичною системою суспільних відносин політика держави направлена на створення умов для можливостей реалізації своїх прав з метою забезпечення власного суспільного розвитку соціальним групам, які є меншими за чисельністю або мають менший політичний, економічний, а також соціокультурний потенціал. Якщо держава через свою

соціальну політику створює не тільки рівні, але й сприятливі умови для функціонування тих соціальних груп, що є меншими за чисельністю або внаслідок тих чи інших історичних обставин мають нижчий рівень політичного, економічного, соціокультурного, а навіть фізичного або психічного розвитку, то такі соціальні групи мають юридичний статус меншин національних. Міжнародні правові документи до меншин національних відносять тільки громадян даної держави, виключаючи зіх числа робітників-мігрантів та біженців.

Самоідентифікація етнічна – процес ототожнення, уподібнення себе особою з певною етнічною групою. Він і відбувається як переживання особою укоріненості в цю спільність, як відчуття себе її частиною, переживання своєї відданості їй. Самоідентифікація етнічна має зовнішню і внутрішню спрямованість. Перший напрямок пов'язаний з відповіддю на запитання «Хто я є?», другий – із з'ясуванням, фіксацією свого місця в системі суспільних, соціально-психологічних, моральних відносин, ставлення до минулого, сучасного і майбутнього. Другий змістовний аспект цього явища має внутрішню спрямованість. Він відбиває почуття послідовності, тяглості, належить до єдиної психологічної цілісності. Раціонально-пізнавальний аспект ідентифікації представляє усвідомлення себе членом етнічної спільності, з'ясування свого місця серед етнічних груп, позиції в системі міжетнічних відносин. У цьому когнітивному процесі особою усвідомлюються деякі її власні риси, властивості, та якості, які повторюються в людях відповідної групи. Це може бути мова, особливості поведінки, риси способу життя, традиції та звичаї, антропологічний тип, іноді релігійні вірування та інше. Крім того, детермінантою етнічної самоідентифікації може бути спільність позицій у ставленні до подій минулого, території. Проблема самоідентифікації етнічної постає перед особою не тільки і не стільки як пізнавальна, скільки як життєво-практична. Тому і процес етнічної самоідентифікації на особистісному рівні протікає не в «чистому» вигляді, не як самостійний, автономний процес, а вкупі з

іншими процесами: трудової, громадської, політичної діяльності, спілкування, побутової поведінки тощо. Особа постійно співвідносить свою поведінку, дії з нормами, зразками відповідної етнічної спільності. Ці норми служать певними еталонами, критеріями поведінки, саморефлексії. Почуття етнічної належності в сучасних індустріальних суспільствах виконує компенсаторну функцію. Воно відшкодовує ті втрати у сфері особистісно-психологічного комфорту, які створюються в результаті виконання анонімно-казених, формальних соціальних ролей, доповнює нестачу позитивних людських почуттів. Завдяки цьому почуттю особа знаходиться у стані соціального комфорту.

Етнос – це особливий вид спільності людей, яка утворилася історично й є особливою формою їхнього колективного існування. Ця спільнота формується й розвивається об'єктивним історичним шляхом, вона не залежить від волі окремих людей, які до неї входять, і здатна до стійкого багатоговікового існування за рахунок самовідтворення. Основні якісні характеристики етносу – мова, специфічні елементи матеріальної та духовної культури (звичаї, обряди, норми поведінки), релігія, самосвідомість. Основними формами існування етносу, ідентифікованими на сьогоднішній день, є плем'я, народність, нація. Головною умовою виникнення етносу є спільна територія та мова. Однак історії відомі непоодинокі випадки, коли етноси утворюються із різномовних груп населення (наприклад, у країнах Америки). Етнічна самосвідомість виступає важливим атрибутом етносу; реальним виявом останньої є використання загальної самоназви (етноніму), наприклад, український, російський, німецький, французький етноси. У формуванні, підтриманні та розвитку етнічної самосвідомості, як і в існуванні самого етносу, вирішальну роль відіграють діахронні інформаційні зв'язки, що забезпечують тяглість етнічної інформації. Ця особливість буття етносу відрізняє його від нації, для якої визначальними є синхронні, існуючі в одному й тому ж часовому просторі, зв'язки. Етноси можуть існувати компактно і дисперсно, зберігаючи безпосередньо чи опосередковано

інформаційні зв'язки, у межах однієї держави і у кількох державах (український, єврейський, литовський та багато інших).

Структуру етносу можна визначити за двома вирішальними факторами: 1) за характером його розміщення у сучасному світі; 2) за рівнем етнічної самосвідомості та самоідентифікації окремих його частин або ж окремих його представників. Ці два фактори пов'язані між собою, бо характер розміщення, безумовно, впливає на ступінь усвідомлення себе приналежним до етносу. Якщо ми беремо до уваги перший чинник, то, скажімо, український етнос складається із двох структурних елементів. Перший – це ядро українського етносу, що розміщене на території України; другий – це ті частини сукупності української людності, які перебувають в іноетнічному оточенні, на території інших етнополітичних організацій. За даними довідника «Зарубіжні українці» вихідці з України та їхні нащадки мешкають нині у 38 країнах світу. Більш складною виявляється структура українського етносу (але і більш адекватною), коли в основу покладено фактор самосвідомості, а зрештою й самоідентифікації представників його ядра та діаспорних частин. У цьому випадку можна скористатися схемою, що свого часу запропонував відомий англійський етнолог Е.Сміт і згідно з якою структуру кожного етносу можна подати у вигляді трьох кіл: 1) ядро; 2) маргінальний прошарок; 3) етнічні категорії. Представникам ядра українського етносу властивий найвищий ступінь самосвідомості й самоідентифікації з українським етносом. Ядро, безумовно, знаходиться на території України. Однак варто застерегти, що межі ядра українського етносу, визначені за фактором етнічної самосвідомості, не співпадають з тими межами, що визначаються за фактором розміщення. У першому випадку вони значно вужчі, ніж у другому, адже не кожного українця України можна віднести до людей з високим ступенем української етнічної самосвідомості, тобто не кожен є таким, хто не лише маніфестує своє українське походження чи приналежність до українського етносу, але й сприяє генеруванню, репродукції української етнічності. До маргінального прошарку є підстави

віднести тих, кому властива «подвійна, потрійна самосвідомість». Остання формувалася внаслідок того, що представники українського етносу перебувають під впливом інших етнічностей, мешкаючи або поряд з представниками інших етносів, або ж в умовах іноетнічного середовища. У результаті інтенсивної взаємодії з ними відбувається процес маргіналізації особи, яка постійно перебуває на межі двох або кількох етносів, а відповідно й культур і менталітетів. Таким чином, до маргінального прошарку українського етносу є всі підстави віднести певну частину поселенського ядра представників інших етносів, які мешкають в Україні (до останніх належать передовсім ті, хто дисперсно розселений в україно-етнічному оточенні й не має інтенсивних контактів з представниками свого або ж, зважаючи на високий ступінь русифікації населення України, російського етносів) й практично всю, за окремими винятками українську діаспору. Такі випадки мають місце тоді, коли громадяни інших країн українського походження зберігають українську етнічність в умовах іноетнічного середовища і їхня діяльність стимулює розвій української етнічності в Україні. Таких «окремих випадків», після проголошення незалежності й надання можливості іноземним громадянам українського походження брати участь у розбудові української держави, набирається чимало. До етнічних категорій пропонується зараховувати тих індивідів, котрі практично втратили свою українську етнічність і лише їхнє походження вказує на їхню приналежність до українського етносу чи то їхній зв'язок з ним.

Толерантність етнічна – терпимість до будь-яких проявів іноетнічного менталітету (у поведінці, способі життя, характері, висловлюваннях тощо). Етнічна толерантність є предметом вивчення етносоціології і етнопсихології. Відповідно існує два взаємодоповнюючі підходи до вивчення толерантності у міжетнічних стосунках: соціологічний і психологічний. При соціологічному вона досліджується як соціальне явище, обумовлене певними соціально-економічними і політичними відносинами, традиціями міжетнічного спілкування, рівнем політичної і гуманітарної культури

суспільства. При психологічному – вивчають структуру сприйняття, соціальну дистанцію, етнічну упередженість та інші психологічні фактори у міжособовому та міжгруповому спілкуванні представників різних етносів та етнічних груп. Результати емпіричних досліджень і теоретичних узагальнень у вивченні етнічної толерантності мають практичне значення і можуть бути використані у педагогічній практиці, у виховному процесі для формування навиків шанобливого, терпимого, тобто толерантного ставлення до представників будь-яких іноетнічних спільнот.

Народ – у широкому розумінні слова, все населення певної країни або держави. У вузькому смислі як про народ іноді говорять про окремих етнос. Нарешті у повсякденному вживанні цього терміна під ним розуміють людські маси, що соціально відокремлені від пануючих або керуючих верств та груп суспільства. До наукового обігу найдоцільніше запроваджувати термін «народ» у його першому, тобто широкому, значенні. Важливим є питання про назву народу. У Старому Світі ця назва часто походить від самоназви корінного етносу (Албанія, Білорусь, Данія, Угорщина, Україна, Фінляндія тощо), але не завжди. Так, не існує етнічних швейцарців, бельгійці та представників інших поліетнічних народів. Що ж до Нового Світу, то тут назви народів не мають ніяких етнічних коренів або джерел. Немає етнічних канадців, американців, панамців, болівійців, аргентинців та ін. В цілому слід визнати, що незалежно від того, як утворилась назва тієї чи іншої країни або держави, говорячи про її народ, завжди мають на увазі не моно-, а поліетнічне утворення. Отже абсолютно «чистих» в етнічному відношенні народів не існує. І ми обов'язково будемо мати на увазі поліетнічне утворення й тоді, коли будемо говорити, зокрема: «народ України» або «український народ».

41.Зміст уроку «Засоби масової інформації та їх роль у суспільному житті»

Сьогодні, коли якість інформаційних технологій та їх використання дедалі більшою мірою визначають характер життя суспільства, питання про

взаємовідносини суспільства і ЗМІ, про ступінь свободи ЗМІ від суспільства, влади і держави (особливо держави, що претендує на демократичний статус) набуває особливого значення. Засоби масової інформації як важлива складова масової комунікації суспільства виконують різні соціально-політичні ролі, ті чи інші з яких залежно від певної кількості типових соціально-політичних ситуацій набувають особливої суспільної значущості. Це можуть бути ролі організатора, об'єднувача, консолідатора суспільства, його просвітителя. Але вони можуть виконувати і дезорганізаційну, роз'єднувальну роль.

Засоби масової інформації — це інститути та форми публічного і відкритого поширення інформації для широкого кола користувачів, що здійснюється за допомогою технічних засобів. ЗМІ становлять складну систему, виділяють два головні їх типи: друковані (преса) та електронні (радіомовлення, телебачення, кінопродукція, аудіопродукція). Сучасні ЗМІ представляють собою установи, створені для відкритої, публічної передачі за допомогою спеціального технічного інструментарію різноманітних відомостей будь-яким особам. Це відносно самостійна система, що характеризується множинністю складових елементів: змістом, властивостями, формами, методами і певними рівнями організації (у країні, в регіоні, на виробництві).

Відмітні ознаки ЗМІ — це публічність, тобто необмежене коло користувачів, наявність спеціальних технічних приладів, апаратури; непостійний кількісний склад аудиторії, змінюється залежно від виявленого інтересу до тієї чи іншої передачі, повідомленням або статті. Поняття «засоби масової інформації» не слід ототожнювати з поняттям «засоби масової комунікації» (СМЯ). Це не зовсім правильно, оскільки останнє поняття характеризує більш широкий спектр масових засобів. До ЗМК належать кіно, театр, цирк і т. ін., всі видовищні вистави, які відзначаються регулярністю у зверненні до масової аудиторії, а також такі технічні засоби масової комунікації, як телефон, телеграф, телетайп і т. ін.

Власне журналістика прямо пов'язана з використанням розвинених технічних засобів комунікації — преси (засоби поширення інформації за допомогою друкованого відтворення тексту та зображення), радіо (передання звукової інформації за допомогою електромагнітних хвиль) і телебачення (передання звукової і відеоінформації також за допомогою електромагнітних хвиль; для радіо і телебачення обов'язковим є використання відповідного приймача). Завдяки використанню цих комунікаційних засобів виникли три підсистеми ЗМІ: преса, радіо і телебачення, кожна з яких складається з величезної кількості каналів — окремих газет, журналів, альманахів, книжкової продукції, програм радіо і телебачення, здатних поширюватися як по всьому світу, так і в невеликих регіонах (областях, районах, округах). Кожна підсистема виконує відповідно функції журналістики на основі певних специфічних особливостей.

Розгляд і аналіз функцій будь-якої системи соціальної діяльності найважливіший момент її теорії. Це пов'язано з тим, що процеси, які відбуваються в кожній системі соціальної діяльності, визначаються, зрештою, тим, що вона здійснює певну функцію в більш широкому загалі. Взагалі, ЗМІ виконує величезну кількість функцій в абсолютно різних сферах.

1. Комунікативна — функція спілкування, налагодження контакту.
2. Організаторська — у ній найбільш наочно проявляється роль журналістики як «четвертої влади» в суспільстві.
3. Ідеологічна (соціально-орієнтаційна), пов'язана з прагненням здійснювати глибокий вплив на світоглядні основи та ціннісні орієнтації аудиторії, на самосвідомість людей, їх ідеали та прагнення, включаючи мотивацію поведінкових актів.
4. Культурно-освітня, яка полягає в тому, щоб, будучи одним з інститутів культури суспільства й беручи участь у пропаганді та поширенні в житті суспільства високих культурних цінностей, виховувати людей на зразках загальносвітової культури, тим самим сприяючи всебічному розвитку

людини.

5. Рекламно-довідкова, пов'язана із задоволенням утилітарних запитів у зв'язку зі світом захоплень різних верств аудиторії (сад, город, туризм, колекціонування, шахи іт.д.іт.п.).

6. Рекреативна (розваги, зняття напруги, отримання задоволення).

У кожній з цих сфер ЗМІ виконують свої соціальні ролі: виробничо-економічну, регулювальну, духовно-ідеологічну, інформаційно-комунікативну. Так, в економічній галузі вона стає елементом системи виробництва, набуває якості товару. У соціальному вимірі головним є збір, накопичення, зберігання, переробка та розповсюдження інформації. У духовній сфері преса виконує пізнавальну, освітню, виховну функції, властиві всім ідеологічним інститутам. ЗМІ відіграють у політичному житті суспільства істотну роль, безпосередньо стосуючись його життєдіяльності і виконуючи репродуктивну (відображають політику через радіо, телебачення і пресу) і продуктивну (створить) функції, тому вони тією ж мірою, що і творці політики, несуть відповідальність за те, що відбувається в суспільстві. Політичний вплив ЗМІ здійснюють через вплив на розум і почуття людини. У демократичних державах явно переважає раціональна модель масових комунікацій, розрахована на переконання людей за допомогою інформування та аргументації, побудованою згідно із законами логіки. Ця модель відповідає сформованому там типу менталітету і політичної культури людей. Вона пропонує змагальність різних ЗМІ в боротьбі за увагу і довіру аудиторії. У цих державах законом заборонено використання ЗМІ для розпалювання расової, національної, класової та релігійної ненависті і ворожнечі, проте в них різні політичні сили для пропаганди своїх ідей і цінностей широко застосовують методи переважно емоційного впливу, що особливо яскраво проявляється в періоди виборчих кампаній і нерідко може затьмарити раціональні доводи та аргументи. Цим широко користуються тоталітарні, авторитарні і особливо етнократичні режими, насичуючи свою політичну пропаганду емоційним змістом. Тут ЗМІ широко використовують

методи психологічного навіювання, засновані на страху і вірі, для розпалювання фанатизму, недовіри або ненависті до політичних опонентів, осіб інших національностей і всіх негодних.

Роль ЗМІ в політиці не можна оцінювати однозначно. Вони являють собою складний багатогранний інститут, що складається з безлічі органів і елементів, які забезпечують інформування населення про те, що відбувається в кожній конкретній країні і в усьому світі.

42. Політична культура: поняття, структура, функції

Поняття політичної культури стає сьогодні одним із найбільш популярних і актуальних не тільки в політичній науці, але і в повсякденній лексиці. Його вживають і професійні політики, і журналісти, і люди, далекі від політики. Це поняття стало свого роду інтегральною характеристикою політичної свідомості та політичної поведінки окремих націй, народів, суспільства загалом.

У політичній науці немає єдиної концепції політичної культури. Про це свідчать десятки визначень цього явища. Термін «політична культура» запровадив у науковий обіг німецький філософ-просвітитель І. Гердер. У політичну науку його було введено американським політологом Г. Алмондом, його концепція політичної культури на сьогодні визнана базовою, основоположною. У статті «Порівняльні політичні системи», що вийшла 1956 р., Г. Алмонд називає політичною культурою «певний зразок орієнтації на політичні дії, у який вбудована будь-яка політична система». Пізніше у книзі «Громадянська культура» (у співавторстві з С. Вербою) Г. Алмонд уточнює свої уявлення про політичну культуру і розглядає її як сукупність цінностей, думок, звичаїв і традицій. Класичне визначення політичної культури, сформульоване Г. Алмондом і Г. Пауеллом, звучить так: «Політична культура є сукупність індивідуальних позицій і орієнтацій учасників даної політичної системи. Це суб'єктивна сфера, що утворює основу політичних дій і надає їм значення». У цьому визначенні виділяють

дві характерні особливості. По-перше, політична культура це сукупність орієнтацій на політичну діяльність. Це ще не сама діяльність, а лише суб'єктивна установка на неї. По-друге, політична культура постає як структура орієнтації, до якої включено: знання про політичну систему, її функції, рішення і дії; почуття щодо політичної системи та політичних діячів (емоційні орієнтації); судження, думки і уявлення про політичну систему (оцінні орієнтації).

Отже, політична культура — це історично зумовлена сукупність загальноприйнятих способів політичної взаємодії, яка регулює правила і норми, відображає соціальний досвід, традиції та інтереси соціальних суб'єктів у вигляді системи фундаментальних політичних цінностей, установок і моделей поведінки.

Структура політичної культури може бути представлена сукупністю таких елементів: 1. Культура політичної свідомості. 2. Культура політичної поведінки. 3. Культура функціонування політичних інститутів. 4. Культура політичної участі. 5. Культура електорального процесу. 6. Політичні цінності, традиції, звичаї і норми. 7. Культура політичної діяльності. 8. Культура прийняття та реалізації політичних рішень. 9. Політичні установки. 10. Культура сприйняття і регулювання соціально-політичних конфліктів. Політична культура, як і будь-яка інша, передається від покоління до покоління; визначальним її вираженням є політична поведінка людей. Таким чином, політична культура за структурні елементи обирає культуру політичної свідомості, культуру політичної поведінки, а також культуру функціонування політичних інститутів. До політичної культури включають також політичний досвід, стереотипи, політичні міфи, ідеологія, політичні символи, політичну соціалізацію.

Політична культура виконує в суспільстві певні функції: ідентифікації — реалізує потребу людини в приналежності до спільноти, групи; орієнтації — пояснює сенс політичних явищ; адаптації і соціалізації — через залучення до навичок політичної поведінки; інтеграції,

спрямованої на збереження цінностей і об'єднання навколо них різних груп; комунікації — здійснює взаємодію суб'єктів та інститутів на основі стереотипів, міфів і символів.

43. Політична еліта

Людське суспільство неоднорідне, у ньому існують природні і соціальні відмінності між людьми. Ці відмінності зумовлюють їхні неоднакові здібності до політичної участі в житті суспільства вплив на політичні та соціальні процеси, управління ними. Носієм найбільш яскраво виражених політико-управлінських якостей є політична еліта. «Еліта» в перекладі з французької означає краще, добірне, вибране. Філософи Стародавньої Греції вважали, що правити суспільством повинні кращі, спеціально призначені для цього люди. Платон і Арістотель виступали проти допущення народу до керування державою, вважаючи демократію найгіршою формою правління. Керувати суспільством, на їхню думку, повинні філософи, у яких найбільш розвинена розумна частина душі. Арістотель, даючи загальну характеристику правлячої еліти, писав: «Трьома якостями повинен володіти той, хто має намір обіймати вищі посади: по-перше, співчувати існуючому державному ладу, по-друге, мати здібності до виконання обов'язків, пов'язаних з посадою, по-третє, вирізнятися чеснотою і справедливістю».

Політична еліта — це відносно невелика соціальна група, що концентрує у своїх руках значний обсяг політичної влади, забезпечує інтеграцію, субординацію й відображення в політичних установах інтересів різних верств суспільства і створює механізм втілення політичних задумів.

Характерними ознаками політичної еліти є такі:

- це невелика, досить самостійна соціальна група; високий соціальний статус;
- значний обсяг державної та інформаційної влади; безпосередня участь у здійсненні влади;
- організаторські здібності і талант.

Типологізація еліт

1. По відношенню до влади виділяють: правлячу еліту; неправлячу, або контреліту.
2. За рівнем компетенції: вища (загальнонаціональна), середня (регіональна), місцева.
3. За результатами діяльності (ефективності): еліта, псевдоеліта, антиеліти.
4. Крім того, виділяють: «еліту крові», або аристократію; еліту багатства, або плутократію; еліту знань, або меритократію.

На основі концепції Г. Моски, В. Парето і Р. Міхельса виникли сучасні напрями: макіавеллістська школа, ціннісні концепції еліт, концепція демократичного елітизму, концепція множинності, плюралізму еліт, концепція еліти як авангардної партії робітничого класу.

Макіавеллістська школа еліт має такі ознаки:

1. Визнання елітарності будь-якого суспільства, його поділ на меншість, що наділена владою, і пасивну більшість.
2. Особливі психологічні якості еліти. Належність до неї пов'язана в першу чергу з природними обдаруваннями і вихованням.
3. Групова згуртованість.
4. Легітимність еліти, більш-менш широке визнання масами її права на політичне керівництво.
5. Структурна сталість еліти, її владних відносин. Формування і зміна еліт відбувається в боротьбі за владу.
6. Формування і зміна еліт відбувається в боротьбі за владу. Еліта — найбільш цінний елемент суспільства, що має високі здібності. Панівне становище еліти відповідає інтересам усього суспільства. Еліта — мотор, а маси — колесо історії, провідник у життя рішень еліт. Формування еліти — процес природного відбору суспільством найцінніших представників. Елітарність закономірно впливає з рівності можливостей. Демократія повинна забезпечити приблизно однакові стартові умови. На фініші неминуче будуть визначені соціальні чемпіони та аутсайдери.

Концепції демократичного елітизму мають такі загальні ознаки:

1. Демократію розуміють як конкуренцію між потенційними керівниками за довіру і голоси виборців.
2. Еліта не тільки має необхідні управлінські якості, але й захищає демократичні цінності.

Концепції множинності, плюралізму еліт базуються на таких постулатах:

1. Заперечення еліти як єдиної привілейованої групи. Існує безліч еліт.
2. Еліту можна утримувати під впливом мас.
3. Існує конкуренція еліт, що запобігає складанню єдиної панівної елітарної групи.
4. Відмінності між елітою і масою відносні, умовні і часто доволі розмиті. Доступ до лідерства відкриває не тільки багатство й високий соціальний статус, але перш за все особисті здібності, знання, активність і т. ін.

Концепція політичної еліти як авангардної партії робітничого класу всіх трудящих була розроблена в ученні В. І. Леніна, який, до речі, негативно ставився до елітизму. Її основні ознаки такі:

1. Глобальний месіанський характер політичної еліти, її історичне покликання керувати процесом переходу людства від капіталізму до комунізму.
2. Всеохопний характер політичного керівництва. Комуністична партійно-державна еліта керує всіма сферами суспільства.
3. Походження еліти із соціальних низів — «хто був ніким, той стане всім».
4. Ідеологічність. Володіння єдино правильною ідеологією визначає передові якості еліти, служить найважливішою гарантією успішного керівництва суспільством. Усі інші ідеології — помилкові, вони обслуговують інтереси класового ворога.
5. Жорстка ієрархія політичної еліти. Правляча еліта уподібнюється армійським структурам, ділиться на вождя, «генералів», «офіцерів», «унтер-офіцерів» (Сталін).

Таким чином, еліта — це...

- Особи, які мають вищі показники (результативність) у своїй галузі діяльності. (В. Парето)
- Харизматичні особистості. (М. Вебер)
- Особи, які мають інтелектуальні і моральні переваги над масою, незважаючи на свій статус.
- Найбільш активні в політичному плані люди, орієнтовані на владу; організована меншість суспільства. (Г. Моска)
- Люди, що посідають вищі місця у суспільстві завдяки своїм біологічним і генетичним походженням.
- Особи, що мають високе становище у суспільстві і завдяки цьому впливають на соціальний прогрес. (Дюпре)
- Люди, що досягли в суспільстві найбільшого престижу, статусу. (Г. Лассуел)
- Особи, які отримують матеріальні та нематеріальні цінності у максимальному розмірі.

Факти реального життя і численні дослідження доводять, що політична еліта — реальність сьогоdnішнього (і, ймовірно, завтрашнього) етапу розвитку суспільства.

44. Політичне лідерство

Тема політичного лідерства завжди привертала увагу вчених-суспільствознавців. Античні історики Геродот, Плутарх та інші у своїх описах приділяли політичним лідерам головну увагу, вбачаючи в героях, монархах і полководцях справжніх творців історії. Значний внесок у дослідження політичного лідерства зробив Ніколо Макіавеллі (1469-1527). У його трактуванні політичний лідер — це государ, який об'єднує і представляє все суспільство і використовує для збереження свого панування і підтримки громадського порядку будь-які засоби (звідси термін — «макіавеллізм» для визначення політики, що нехтує нормами моралі). У своїй праці «Государ» Макіавеллі розробив практичні поради для правителів, що представляють

майстерне поєднання хитрості і сили. Ці поради високо цінували Кромвель і Наполеон, ними користувалися Сталін і Брежнєв, Гітлер і Черчіль та ін.

Концепцію лідерства, що помітно впливає на подальшу політичну думку і практику, розробив Фрідріх Ніцше (1844-1900). У своїх працях «Так говорив Заратустра» (1884) і «Воля і влада» (1889) він намагався обґрунтувати необхідність створення вищого біологічного типу — людини-лідера, надлюдини. Він писав: «Мета людства залежить від його вищих представників. Людство повинно невпинно працювати, щоб народжувати великих людей, — у цьому і ні в чому іншому полягає його завдання». Безпосередній вплив на сучасні концепції лідерства справила творчість французького соціолога Габрієля Тарда (1843-1904). Він є одним з основоположників теорії соціалізації. Тард намагався довести, що основним законом соціального життя є наслідування послідовників лідера. Більшість населення, на його думку, не здатна до самостійної соціальної творчості. Єдиним джерелом прогресу суспільства є відкриття, зроблені ініціативними й оригінальними особистостями. Марксизм, на противагу теоріям, які розглядають лідерів як локомотиви історії, обмежує можливості активності політичних лідерів історичною необхідністю і класовими інтересами. Політичний лідер виступає як частина класу, найбільш здібний, свідомий і вмілий виразник волі класу. Тут він відіграє щодо класу допоміжну, службову роль. І якщо Маркс і Енгельс відзначали можливість виокремлення політичних лідерів з інших класів, то у творчості і в практичній політиці Леніна, а особливо, Сталіна ця ідея поступово була зведена нанівець і взяла гору спрощена схема співвідношення мас і політичних лідерів: маси — клас — політична партія — політичний лідер.

У сучасному суспільствознавстві існують кілька підходів до визначення політичного лідерства. Виділимо деякі з них:

Політичне лідерство — це постійний пріоритетний вплив з боку певної особи на все суспільство, організацію чи групу. Особливості політичного лідерства: вплив має бути постійним; керівний вплив лідера здійснюється на всю групу,

організацію, суспільство; політичний лідер повинен мати явний пріоритет у впливі. Політичне лідерство — це управлінський статус, соціальна позиція, це керівна посада. Політичне лідерство — це особливого роду підприємницька діяльність, здійснювана на політичному ринку. Тут перемагає той потенційний лідер, чий «політичний товар» найбільше ототожнюється з поняттям «загального блага». Політичний лідер — це символ спільності та зразок політичної поведінки групи. Лідер здатний за допомогою влади реалізувати інтереси групи. Політичний лідер — це авторитетний член організації, групи, суспільства загалом, особистісний вплив якого дозволяє йому виконувати суттєву роль у політичних процесах і ситуаціях. Існують різні класифікації лідерства. Розглянемо деякі з них.

1. Щодо ставлення керівника до підлеглих:

- а) авторитарне — одноосібний спрямувальний вплив лідера на нижчих. Воно засноване на загрозі санкцій, застосуванні сили;
- б) демократичне — передбачає врахування керівником інтересів і думок усіх членів групи або організації, участь має в управлінні.

2. За способом легітимації влади (М. Вебер):

- а) традиційне — вожді племен, монархи — їх авторитет заснований на звичаї, вірі у святість і незмінність традицій;
- б) раціонально-легальне — тут лідерів обирають демократичним шляхом;
- в) харизматичне — феномен харизми заснований винятково на особистості лідера, якому приписують божественні здібності. Від них вимагають цілковиту особисту відданість вождю, який виконує «історичну місію». Як приклад можна навести Юлія Цезаря, Наполеона, Леніна, Гітлера, Муссоліні, Сталіна, Мао Цзедуна, Кім Ір Сена, Ф.Кастро.

3. За «масштабами» лідерства: загальнонаціональні; лідери регіональні; лідери соціальних груп, верств.

4. Щодо наявної політичної системи: функціональні; дисфункціональні; конформіст (пристосуванець); неконформіст.

Збірні образи лідера виділив М. Дж. Херманн.

1. Прапорonoсець, або велика людина. Його вирізняє власне бачення дійсності, привабливий ідеал, «мрія», здатна захопити маси (В. І. Ленін, М. Л. Кінг, Хомейні, Ш. де Голль).
2. Служитель. Лідер цього типу завжди прагне виступити в ролі виразника інтересів своїх прихильників і виборців, орієнтується на їх думку і діє від їх імені.
3. Торговець. Лідер цього типу здатний настільки привабливо подати масам свої ідеї та плани, що змушує «купити» ці ідеї і залучає маси до їх виконання.
4. Пожежний тип лідера. Орієнтується на найактуальніші суспільні проблеми, насущні вимоги моменту. Його дії визначаються конкретною ситуацією. У чистому вигляді в реальному житті образи лідерів зазвичай не зустрічаються, а поєднуються у політичних діячів у різних пропорціях.

45. Міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти та шляхи їх розв'язання

Міжетнічні (міжнаціональні) відносини — відносини між етносами (народами), що охоплюють усі сфери суспільного життя. Рівні міжетнічних взаємин: 1) взаємодія народів у різних сферах суспільного життя; 2) міжособистісні стосунки людей різної етнічної приналежності.

У сучасному світі відбувається економічне, культурне і навіть політичне зближення (інтеграція) націй (ЄС — Європейський Союз). Європейський Союз, утворений 1993 р. відповідно до Маастрихтського договору 1992 р. на базі Європейського Співтовариства, об'єднує: Бельгію, Великобританію, Німеччину, Грецію, Данію, Іспанію, Італію, Люксембург, Нідерланди, Португалію, Францію, Ірландію, Австрію, Швецію, Фінляндію, Польщу, Угорщину, Чехію, Словаччину, Естонію, Латвію, Литву, Словенію, Кіпр, Мальту, Болгарію і Румунію.

У червні 2004 р. була прийнята Європейська конституція. Вона зумовила критику з боку Ватикану через відсутність згадки про «християнське коріння» європейської цивілізації. До того ж Іспанія і Польща спробували переглянути порядок прийняття рішень в ЄС (замість

нинішнього, де враховували «питому вагу» економік країн-членів, перейти до процедури, за якої кількість голосів від кожної країни було б пропорційно її населенню). Проте після приходу до влади в Іспанії уряду соціалістів ця країна відмовилася від своїх намірів. Нова Конституція була підписана 29 жовтня 2004 р. у Римі. Для того щоб вона набула чинності, її мали ратифікувати парламенти усіх країн-членів. У деяких країнах цей процес відбувався шляхом всенародних референдумів. 2005 р. референдуми у Франції та Нідерландах відмовилися від Конституції. 2009 р. Конституцію нарешті (з деякими застереженнями — заборона на аборти) підтримали Ірландія та Польща.

Назвемо шляхи міжнаціональної взаємодії.

«Плавильний котел» (melting pot) — концепція, згідно з якою США представляє собою своєрідний «плавильний котел» (тигель), що перетворює представників різних етнічних груп на американців.

Етнічна міксація — змішування різних етнічних груп і поява нового етносу (Латинська Америка).

Асиміляція (від лат. *assimilatio* — злиття, уподібнення, засвоєння) — в етнографії злиття одного народу з іншим, що супроводжується втратою одним з них власної мови, культури, національної самосвідомості. Розрізняють природну асиміляцію, що виникає через контакт етнічно різнорідних груп населення, змішані шлюби і т. п., і насильницьку асиміляцію, характерну для країн, де національності нерівноправні.

Аккультурація (лат. *accumulare* — накопичувати + *cultura* — обробіток) — взаємне уподібнення і пристосування різних культур народів і окремих явищ цих культур за умов домінування більш високорозвиненої культури народу.

З іншого боку, активізується прагнення народів знайти національну самостійність (диференціація), протистояти експансії на/ держав.

Мультикультуралізм — політика, спрямована на розвиток і збереження в окремо взятій країні та у світі в цілому культурних відмінностей; обґрунтовує таку політику теорія або ідеологія.

Мультикультуралізм протиставляється концепції «плавильне горно казан» (англ. *melting pot*), де передбачається злиття всіх кулі тур в одну.

Націоналізм — ідеологія, політика, психологія і соціальна практика відокремлення і протиставлення однієї нації іншим, пропаганда національної винятковості окремої нації.

Види націоналізму: етнічний, державно-державний, побутовий.

Шовінізм — крайня, агресивна форма націоналізму, названа так за ім'ям солдата Н. Шовена, палкого прихильника завойовницької політики Наполеона.

Дискримінація (від лат. *discriminatio* — розрізнення) — обмеження (фактично чи юридично) прав будь-якої групи громадян за національною, расовою, статевою, релігійною ознаками. У галузі міжнародних відносин — надання громадянам і організаціям будь-якої держави менших прав і привілеїв, ніж громадянам і організаціям інших держав.

Сегрегація (від пізньолат. *segregatio* — відділення) — політика примусового відокремлення будь-якої групи населення за расовою чи етнічною ознакою, одна з форм расової дискримінації.

Апартеїд (мовою африканс *apartheid* — роздільне проживання) — крайня форма расової дискримінації. Означає позбавлення певних груп населення, залежно від їх расової приналежності, політичних, соціально-економічних і громадянських прав, аж до територіальної ізоляції. Сучасне міжнародне право вважає апартеїд злочином проти людства.

Геноцид (від грец. *genos* — рід, плем'я і лат. *caedo* — вбиваю) — один із найтяжчих злочинів проти людства, винищення окремих груп населення за расовими, національними, етнічними або релігійними ознаками, а також навмисне створення умов існування, розрахованих на повне або часткове фізичне знищення цих груп, так само як і заходи щодо запобігання дітонародженню в їх середовищі (біологічний геноцид).

Такі злочини в масових масштабах вчиняли гітлерівці під час Другої світової війни, спрямовані проти слов'янського та єврейського населення.

У гітлерівській Німеччині було знищено в таборах смерті (Треблінка, Освенцім) близько 6 млн. євреїв. Цю трагедію назвали голокостом (від грец. «всезнищення через спалення»).

Голокост (холокауст) (англ. *holocaust* від грец. *holokaustos* — спалений цілком) — загибель значної частини єврейського населення Європи внаслідок систематичного переслідування і знищення його нацистами та їхніми посібниками у Німеччині і на захоплених нею територіях протягом 1933-1945 рр.

Сепаратизм (франц. *séparatisme* від лат. *separatus* — окремий) — прагнення відокремлення, відособлення; рух за відокремлення частини держави і створення нового державного утворення (сікхн, баски, таміли) або за надання частині країни автономії.

Ірредентизм (від італ. *irredento* — незвільнені) — 1) ідея возз'єднання з основним ядром нації (ірландці в Ольстері), 2) політичний і суспільний рух в Італії наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. за приєднання до Італії прикордонних земель Австро-Угорщини з італійським населенням — Трієста, Трентіно та ін.

Міжнаціональні конфлікти (у вузькому сенсі) відбуваються між державами або всередині конфедерації, яку складає низка політично самостійних країн, населених різними етносами. Міжетнічні конфлікти виникають всередині держави.

Міжнаціональний конфлікт (у широкому сенсі) — це будь-яка конкуренція (суперництво) між групами — від протиборства за володіння обмеженими ресурсами до соціальної конкуренції — в усіх тих випадках, коли протистояння зумовлено етнічною приналежністю її членів.

Причини міжнаціональних конфліктів

1. Економічні причини — боротьба етносів за володіння власністю, матеріальними ресурсами (земля, надра).

2. Соціальні причини — вимоги цивільного рівноправ'я, рівності перед законом в освіті, оплаті праці під час прийому на роботу, особливо на престижні місця в органах влади.
3. Культурно-мовні причини — вимоги збереження чи відродження, розвитку рідної мови, об'єднання етносу в єдине ціле.
4. Конфесійні, релігійні відмінності.
5. Історичне минуле взаємин народів.
6. Етнодемографічні — швидка зміна співвідношення численності контактуючих народів внаслідок міграції та відмінностей у рівні природного приросту населення.

Типи міжнаціональних конфліктів

1. Конфлікти стереотипів (етнічні групи чітко не усвідомлюють причини суперечностей, але щодо опонента створюють негативний образ «небажаного сусіда», вірмено-азербайджанський конфлікт).
2. Конфлікт ідей: висунення тих чи інших домагань, обґрунтування «історичного права» на державність, на територію (Естонія, Литва, Татарстан).
3. Конфлікт дій: мітинги, демонстрації, пікети, прийняття інституціональних рішень, відкриті зіткнення.

Способи розв'язання конфліктів:

- 1) позбавитися найбільш радикальних елементів або груп і підтримати сили, більш схильні до компромісів; важливо виключити будь-які чинники, здатні консолідувати конфліктуючі сторони (загроза застосування сили, наприклад);
- 2) застосування широкого спектра санкцій — від символічних до військових. Слід враховувати, що санкції можуть спрацювати на екстремістські сили, призвести до посилення конфлікту. Збройне втручання можливе лише в разі, якщо конфлікт, який набув форми збройних зіткнень, призвів до масових порушень прав людини;
- 3) поділ глобальних цілей на ряд послідовних завдань, які вирішують послідовно — від простих до складних;

4) запобігання конфліктам — сума зусиль, спрямована на те, щоб не допустити подій, що призводять до конфліктів.

46. Міграційні процеси в Україні

Міграція — це переселення, переміщення населення, пов'язане зі зміною місця проживання або з регулярним поверненням до нього; це складне соціально-економічне явище. Характер, напрями та інтенсивність міграцій визначає зміна структури економіки і продуктивних сил, соціальна і трудова мобільність населення. Розвиток ринкових відносин зумовлює активізацію територіальних переміщень населення.

Причини міграції: економічні, національні, релігійні, політичні, екологічні. Особливого значення серед причин і мотивів міграції населення набувають якість навколишнього середовища, стихійні лиха, різний рівень економічного розвитку регіону, галузева структура народного господарства, наявність розгалуженої транспортної мережі, розвиток соціальної інфраструктури (можливості одержання освіти, культури, підвищення матеріального добробуту тощо). Міграційні процеси населення впливають на розвиток трудового потенціалу. Міграції призводять до зміни географічного розміщення населення, його густоти та заселеності території і супроводжуються збільшенням або скороченням чисельності населення, зміною його статевовікового, сімейного та етнічного складу, соціальної структури територіальних спільнот як в місцях виїзду, так і в місцях поселення мігрантів.

Суттєвим є поділ міграцій на зовнішні та внутрішні.

Зовнішні міграції — це переміщення населення між країнами, групами країн.

Внутрішні міграції — це переміщення населення в межах країни, між регіонами, населеними пунктами. В Україні зовнішні міграції завжди були зумовлені соціально-економічними, політичними та релігійними причинами.

Важливе значення для України мають внутрішні міграції населення, тобто міграції, які відбуваються між її регіонами, областями, населеними пунктами за схемою: місто — місто, село — місто, місто — село, село — село і т. ін.

Виділяють 4 основних типи міграції: епізодичну (поїздки на відпочинок, навчання), маятникову (переміщення по відносно стабільних маршрутах в одну сторону, а потім назад), сезонну (як правило, на сезонні роботи) — поворотні типи; безповоротний тип міграції. Переважно саме безповоротний тип, який породжує найбільшу кількість проблем, і є об'єктом соціальної роботи.

За ступенем керованості розрізняють організовану міграцію, здійснювану за участі державних чи громадських органів, і неорганізовану (стихийну), що здійснюється силами і засобами самих мігрантів. Прикладом організованої міграції може служити освоєння цілини у 50-х рр. ХХ ст., відрядження за путівками комсомолу на будівництво важливих об'єктів та ін.

Щодо переміщення розрізняють: добровільну, вимушену і примусову міграцію. Добровільна міграція здійснюється людиною за власним бажанням у пошуках кращого місця роботи, житла або через необхідність здобути освіту і т. ін. Приклади примусової міграції можна знайти в сучасній історії — це і сталінські депортації народів, і практика вивезення радянських громадян на роботи до Німеччину фашистськими окупантами за часів Великої Вітчизняної війни. Вимушеною міграцією вважають також ситуації, коли особи вимушені залишати місце свого проживання через воєнні дії або рятуючись від тих чи інших природних чи антропогенних катаклізмів (внаслідок землетрусів, повеней, промислових аварій і т. ін.).

На сучасному етапі в межах України виділяють два райони інтенсивних маятникових міграцій: Донбас, де знаходиться Донецько-Макіївська міська агломерація, та Західного регіону України — Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська і Чернівецька. Головною причиною розвитку інтенсивних маятникових міграцій у названому регіоні є значна густина сільських і міських поселень та сприятлива вікова структура.

Можливі дії української держави стосовно міграції кваліфікованої робочої сили повинні спиратися на два основних принципи: суверенне право кожної країни вирішувати, хто може в'їхати на її територію, і право кожної людини на еміграцію. Об'єктом турботи соціальних служб є переважно особи, які в'їжджають у країну, — іммігранти. Згідно із законодавством України, імміграція — це прибуття до України чи залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання. Відповідно, «іммігрант — це іноземець чи особа без громадянства, який отримав дозвіл на імміграцію і прибув в Україну на постійне проживання або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримав дозвіл на імміграцію і залишився в Україні на постійне проживання». Однією з найбільш значних у кількісному відношенні та однією з найскладніших у соціальному плані груп мігрантів є біженці. Хоч за своєю етимологією терміни «мігранти» і «біженці» близькі й означають осіб, що змінили (тимчасово чи взагалі) місце свого проживання, проте біженці є особливою групою, яка досить суттєво відрізняється від інших груп мігрантів, має свій особливий статус і вимагає особливих підходів у соціальній роботі. Тому і в міжнародному праві, і в юридичних системах ряду держав розуміння цих і ряду інших визначень є різним. Відповідно зміст і основні аспекти технології соціальної роботи з мігрантами багато в чому детерміновано тим, до якого розряду за своїм соціальним і юридичним статусом вони належать: мігранти, іммігранти, біженці, переміщені особи і переселенці.

За визначенням Конвенції ООН про статус біженців (прийнята 28 липня 1951 р.), біженці — це особи, що були змушені залишити свою країну «через обґрунтовані побоювання, що їх будуть переслідувати через расові, релігійні, національні причини, за приналежність до визначеної соціальної групи чи через політичні переконання». Цілком узгоджується з цим міжнародно прийнятим визначенням і термін «біженці», прийнятий національним законодавством України. Згідно із законодавством України,

біженець — це «особа, яка не є громадянином України і внаслідок цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), приналежності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності і не може користуватися захистом цієї країни, або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань». Якщо ще 10 років тому проблеми біженців для України не існувало, то сьогодні з розвитком конфліктів у деяких колишніх республіках СРСР та на Близькому Сході, а також в зв'язку з тим, що кордони держави стали «прозорими», проблема біженців та мігрантів із бідних країн Сходу та Африки на сьогодні надто загострилася і вимагає дедалі більшої уваги держави, у тому числі соціальних служб.

На сучасному етапі надзвичайно актуальною для України є проблема вдосконалення міграційної політики. Необхідність активного втручання урядових структур у перебіг міграційних процесів є очевидною, проте діяльність держави в жодному разі не повинна обмежуватись заборонними заходами, наслідком яких може бути зростання нелегальної міграції та підвищення напруженості у суспільстві. Міграційна політика має враховувати світовий досвід, який свідчить про отримання користі навіть з еміграції висококваліфікованих спеціалістів.

47. Вибори як інструмент демократії. Типи виборів.

Вибори — передбачена конституцією та законами форма прямого народовладдя, за якою шляхом голосування формуються представницькі органи державної влади та місцевого управління (самоврядування).

Вибори забезпечують найменш болісний для громадян і всього суспільства мирний перехід до демократії. За своєю суттю вони виключають політичне насильство. Здійснювані за їхньою допомогою зміни влади відбуваються без пролиття крові, людських жертв, руйнувань і т. п. Крім того, вибори — найефективніший засіб ліквідації авторитарного режиму і приходу до влади демократичних сил.

В історії відомі різні шляхи здійснення безпосередньої демократії. Найдавніший – народні збори, де кожен міг висловлювати свою думку.

Це було ще в часи первіснообщинного ладу, де на загальних зборах роду обиралися старійшини, пізніше — і воєначальники. Для прийняття рішень під час народних зборів різні народи використовували різні способи голосування. У стародавніх Греції та Римі громадяни голосували піднятими руками або кидали у величезний глек чорні і білі боби. У Великому Новгороді голосували криком. Звідси походить саме поняття «голосувати» — подавати голос, кричати. Перемагав на виборах той кандидат, за якого голосніше кричали. На Запорізькій Січі, голосуючи, козаки кидали шапки на купи — «за» і «проти». З часом процедура виборів ускладнилась.

Громадяни держави, що мають право брати участь у виборах, є виборцями. Коло виборців, що збирається голосувати чи голосує за певну політичну партію на парламентських, президентських чи місцевих виборах, називається електоратом (лат. *elector* – виборець).

Громадяни беруть участь у виборах на основі виборчого права. Виборче право – це система нормативно-правових актів, що встановлюють та регулюють права виборців у формуванні виборних органів державної влади та місцевого управління. Завдяки виборам, що є формою безпосереднього народовладдя, одержують можливість функціонувати на законних підставах органи представницької демократії.

Історично склалося, що в демократичних країнах діють два типи виборчих систем, кожна з яких має переваги і недоліки. Склалися вони природним шляхом внаслідок найбільш раціонального поєднання державних інтересів, інтересів виборців та інтересів кандидатів. За мажоритарної системи (від франц. *majorite* — більшість) обраним вважається кандидат, який одержав більшість (абсолютне або відносне число) голосів виборців. Причому тут все залежить від закону, за яким проводять дані вибори. Закон може прямо вказувати на відносну більшість, тобто перемагає той кандидат, який отримав більше голосів, ніж його суперники. Абсолютна більшість має скласти 50 % + 1 голос. Кваліфікована більшість — 2/3, 3/4 від загального числа поданих голосів. Пропорційна система передбачає розподіл депутатських мандатів від політичних партій залежно від поданих за них голосів. Законодавець додатково встановлює ще й бар'єр до 5 %, який потрібно подолати, щоб брати участь у розподілі депутатських мандатів.

Приклади систем виборів: мажоритарна система відносної більшості (наприклад, США, Великобританія, Канада, Індія); мажоритарна система абсолютної більшості (наприклад, Франція), іноді у формі альтернативного голосування (наприклад, Австралія); пропорційна система (наприклад, Ізраїль, більшість країн Західної Європи, деякі країни Південної Америки); система з додатковим членством (наприклад, Німеччина); обмежене голосування (наприклад, Японія).

Отже, технологія розгортання громадянського суспільства відбувається через демократичні вибори. А тривалість переходу від авторитаризму до демократії обчислюється десятиліттями, поколіннями і серіями демократичних виборів.

48. Поняття конфлікту. Міжнародний конфлікт

Поняття «конфлікт», «розв'язання конфліктів», «попередження конфліктів», «врегулювання конфліктів» повсюдно вживаються в

міжнародно-політичній сфері, соціології, психології, але набагато рідше в джерелах сучасного міжнародного права. Вживання терміна «конфлікт» у політології, на нашу думку, має бути обумовлено його загальним визначенням — ситуація граничного загострення існуючих суперечностей, що проявляються в поведінці сторін. Сторонами міжнародного конфлікту можуть бути суб'єкти: первинні — держави і нації і народи, що борються за своє самовизначення, а також вторинні — міжнародні організації, державні утворення, інші загальновизнані суб'єкти, а також особи у разі грубого порушення їх невід'ємних прав і свобод. Міжнародний характер конфлікту виводить внутрішній конфлікт за межі однієї держави і прямо або опосередковано зумовлює участь одного із суб'єктів міжнародного права у конфлікті в разі, якщо він виступає як носій публічних міжнародно-правових прав і обов'язків. Поняття «міжнародний спір» і «спірна ситуація» не є видами конфлікту, перетворення їх у конфлікт залежить від ступеня інтенсифікації суперечностей і характеру поведінки сторін. В основі «спірної ситуації» і «міжнародного спору» лежить суперечність, що не завжди наявна в конфлікті. Сторонами міжнародного конфлікту можуть бути усі суб'єкти, а не тільки держави і нації (народи), що борються за незалежність як первинні суб'єкти й на врегулювання спорів між якими завжди орієнтувалось сучасне міжнародне право. Враховуючи ці особливості під час розв'язання конфліктів, необхідно виходити з дещо іншої, на відміну від способів розв'язання міжнародних суперечок, запропонованих у ст. 33 Статуту ООН, методики, наукової та нормативної бази, міцної правової основи.

У міжнародних конфліктах основними суб'єктами є переважно держави. Виходячи з цього виділяють: міждержавні конфлікти; національно-визвольні війни (одна зі сторін — держава), антиколоніальні, війни народів, проти расизму, проти урядів; внутрішні інтернаціоналізовані конфлікти (держава — помічник однієї зі сторін на території іншої держави).

Існує декілька типологій міжнародних конфліктів: залежно від кількості учасників — двосторонні і багатосторонні; за географією охоплення — регіональні і глобальні; за часом перебігу — короткострокові і тривалі; за рівнем прояву ворожості — збройні і без застосування зброї та ін. Серед особливостей міжнародних конфліктів слід відзначити їх подвійний характер. Навіть за умов найжорстокішого збройного конфлікту існують елементи співробітництва (наприклад, обмін військовополоненими). Міжнародні конфлікти є ситуацією зі змішаними інтересами, у яких інтереси сторін водночас і збігаються, і різняться.

Види міждержавних конфліктів: конфлікт ідеологій; конфлікт через політичне панування; територіальний конфлікт; релігійний конфлікт. Міждержавний конфлікт часто реалізується у формі війни. Необхідно проводити чітку межу між війною і державним конфліктом. Військові конфлікти менш масштабні. Цілі — обмежені. Причини — спірні питання. Причина війни — глибинні економічні та ідеологічні суперечності між державами. Війни більш масштабні. Війна — стан усього суспільства, що бере участь в ній, військовий конфлікт — стан соціальної групи. Війна частково змінює подальший розвиток держави, військовий конфлікт може призвести лише до незначних змін.

Не викликає сумніву, що загальноживане значення терміна «врегулювання конфлікту» відсилає нас до стадії його позитивного завершення. Термінологія, яку використовують для позначення завершального етапу в динаміці конфлікту, не є сталою в науці. У конфліктології найбільш загальним терміном, що позначає завершальний етап в динаміці конфлікту, називають «розв'язання конфлікту». Він означає усунення або мінімізацію проблем, що розділяють сторони, і досягнення згоди між учасниками. У цьому випадку поняття «розв'язання конфлікту» розуміють у широкому сенсі. У вузькому сенсі цей термін вживаємо у значенні «усунення суперечності учасниками конфлікту». Воно відрізняється від врегулювання і є одним із способів завершення конфлікту. Завершення —

це будь-яке завершення, припинення конфлікту. Воно може бути результатом як взаємного примирення сторін, досягнення певного порозуміння між ними, так і поступового загасання протистояння чи переростання його в інший конфлікт. Основна передумова завершення конфлікту — усунення об'єктивних і суб'єктивних причин, що породили конфліктну ситуацію. Випадкове завершення конфлікту трапляється, коли включаються випадкові механізми, тобто дії, які не можна передбачити заздалегідь. Наприклад, серйозне стихійне лихо в країні, що веде агресивні військові дії, завершує конфлікт, після чого держава змушена кидати всі сили на порятунок життя власних громадян. Вирішальне значення у випадковому завершенні конфлікту також може відіграти смерть або хвороба лідера однієї зі сторін конфлікту. Згасання конфлікту — це тимчасове припинення протидії за умов збереження основних суперечностей, що лежать в основі конфлікту. Причинами згасання можуть бути: виснаження ресурсів обох сторін, втрата мотиву до боротьби, переорієнтація інтересів і мотивів, що сперечаються. Згасання конфлікту може відбуватися як через об'єктивні причини, тобто без участі або особливого волевиявлення сторін, так і через суб'єктивні, тобто залежні від волі сторін, за їх участі (наприклад, сторони поступово втрачають мотиви до боротьби, переорієнтовуючи свої зусилля на більш значущі цілі).

Як уже зазначалося, розв'язування конфлікту в широкому розумінні передбачає врегулювання конфлікту, а у вузькому — передбачає діяльність його учасників, спрямовану на припинення протидії і розв'язання проблеми, яка призвела до зіткнення. Під час врегулювання конфлікту в усуненні суперечностей бере участь третя сторона. Суттєвою ознакою у розв'язанні та врегулюванні конфлікту є активність сторін конфлікту або третьої сторони щодо зміни умов взаємодії та усунення причин конфлікту. Третьою стороною у врегулюванні конфлікту можуть виступати будь-які суб'єкти та їх представники: держави, народи і нації, що борються за свою незалежність,

міжнародні організації та ін., наділені відповідною компетенцією (особливо це стосується меж правоздатності міжнародних організацій та її органів).

Врегулювання, у тому числі усунення, конфлікту може відбуватися із застосуванням таких традиційних методів: мирних; силових; інших або змішаних, зі складною структурою. Перевага зазвичай надається застосуванню мирного способу врегулювання конфліктів. Під час мирного розв'язання відсутнє застосування примусу в будь-якій формі. Історично силові методи виконували переважну роль у врегулюванні конфліктів. Близько половини криз розв'язували саме силовим способом. 15 % криз у період з 1929 по 1979 роки було розв'язано шляхом проведення мілітаризованих акцій без застосування сили. Тільки у 16 % криз були використані переговори — основний мирний засіб для розв'язання міжнародних суперечок. Економічні та інші заходи без застосування збройної сили і посередництво були використані в 4 % (1 % і 3 %) всіх випадків. Незважаючи на згадувану ефективність силових методів розв'язання конфліктів, розв'язувати суперечності між державами в такий спосіб не дозволено. Більш сильна держава примушує слабку сторону конфлікту прийняти свою позицію зі спірного питання. У разі зміни співвідношення сил на міжнародній арені нерозв'язаний конфлікт з латентної фази переходить у реальну і породжує нові.

До інших способів розв'язання (врегулювання) конфліктів вчені відносять засоби, у яких силу безпосередньо не застосовують, але використовують для залякування супротивника. Трапляються випадки, коли одночасно використовують і мирні, і насильницькі засоби розв'язання спору разом.

1. Змішані, без застосування сили — наприклад, приведення збройних сил у бойову готовність, переміщення їх до кордону з державою та ведення одночасно з цим переговорів.

2. Тиск без використання збройних сил — застосування економічних санкцій.

3. Мілітаризовані акції без застосування сили — маневри, переміщення військ, за допомогою письмових чи усних заяв повноважних представників держави про можливе застосування сили у разі невиконання вимог.

4. Змішані акції, що включають застосування сили — розгортання активних військових дій і одночасно застосування економічних санкцій.

За загальним визнанням вчених і політиків, найбільш оптимальним і ефективним засобом врегулювання міжнародних конфліктів за обсягом витрачених ресурсів, стійкістю позитивного результату є мирні засоби. У XXI ст. у зовнішній політиці має закріпитися прагматичний підхід у дусі дипломатії згоди, закріплення в міжнародних справах принципу безпеки для всіх. Побудовані на такій основі міжнародні відносини спроможні запобігти новій «холодній війні», відчутно оздоровлять обстановку у світі.

49. Суспільна цінність стабільності та безпеки

Політична стабільність, а особливо конфлікти і напруження — це коло питань, на яких значною мірою зосереджена увага політологів. Якщо на Заході їх активно обговорювали і вони лягли в основу відповідних політологічних концепцій, то в країнах, де панували командно-адміністративна система і тоталітарні режими, ці проблеми замовчувались взагалі. Стабільність — характеристика стану політичного життя всередині держави, а також у системі міжнародних відносин.

Незалежно від існуючого режиму важливою функцією політичного керівництва є створення умов для нормального функціонування суспільних інститутів. Це передбачає більш-менш стабільний стан (лат. *stabilis* — постійність) суспільства без втрати здатності до динамічності, адаптації до змін внутрішніх і зовнішніх умов його функціонування.

Стабільність стосується всіх сфер життя. Це явище зумовлене структуризацією суспільства — горизонтальною і вертикальною, його диференціацією — утворенням відповідних спільнот, соціальних груп і верств з властивими їм інтересами, відображенням цих інтересів різними

політичними організаціями. Йдеться по суті про інтеграцію людей для досягнення певних цілей, розв'язання тих або інших завдань на основі поділу праці і обов'язків, а отже, і відповідної ієрархічної структури суспільства, окремих груп та індивідів на ґрунті спільних. Можливі різні підходи до аналізу політичної стабільності. На відміну від традиції, яка наголошувала на вивченні класових суперечностей як джерела соціальних змін (за недостатньої уваги до питань функціонування суспільства, що вже склалося), політологія США та інших країн Заходу акцентує увагу не на з'ясуванні природи конфліктів. Головне її спрямування — збереження стабільності і цілісності суспільної системи. Наука передбачає пошуки шляхів згуртування цінностей та інтересів. Теорія ставить за мету вивчення еволюційних змін у суспільних пріоритетах і поведінці, а не ідеологічне розхитування і вибух суспільних емоцій. Звідси і відповідні концепції. Так, згідно з концепцією «соціальної інтеграції», в основі стабільності лежить інтеграція суспільства. Мається на увазі стан зв'язаності окремих диференційованих частин суспільства в ціле, а також процеси, які ведуть до цього.

Погляди щодо факторів інтеграції існують різні. Наприклад, Е. Дюркгейм, М. Вебер, В. Парето вважали, що інтеграція відбувається на ґрунті спільних для всіх членів суспільства цінностей і норм. Сучасні функціоналісти, зокрема Т. Парсонс, вважають, що інтеграція забезпечується такими механізмами, як універсалістська правова система, добровільні асоціації, розширення прав членів суспільства та ін.

Політична стабільність — одна зі сторін соціальної стабільності, її можна визначити як такий стан співвідношення соціальних груп і політичних сил, за якого жодна з них не може істотно змінити політичну систему на свою користь, тобто забезпечується її статус-кво. Передбачається стан відносної рівноваги, збалансованості спільнот, соціальних груп і політичних інститутів як суб'єктів владних відносин.

Стабільність означає нормальне функціонування політичної системи, усіх її інститутів, відсутність збоїв у механізмах державної влади, її певний

авторитет. Вона виявляється також у виконанні законів та інших регулятивних нормативних актів, використанні відносно мирних, ненасильницьких форм політичної боротьби. Об'єктивною стороною стабілізації та її складовою частиною є відсутність політичного напруження.

Характер політичної стабільності визначає суспільна система та її політичний режим. В умовах демократичного ладу всі механізми влади спрямовані на досягнення певної рівноваги соціально-політичних інтересів, зрозуміло, виходячи із потреб панівних кіл. Формується механізм саморегулювання, у тому числі політичних відносин. У цьому механізмі провідна роль належить державі, яка покликана регулювати усю систему суспільного життя для збереження існуючого ладу. По суті, існує механізм адаптації політичної системи до зміни умов існування суспільства. Це сукупність певних інститутів, процесів і відносин, за допомогою яких забезпечують найбільш оптимальні умови нормального функціонування політичної системи, підтримки принаймні мінімального рівня її життєдіяльності на різних етапах розвитку. Йдеться про різноманітні економічні, соціально-політичні, організаційні, правові, психологічні та ідеологічні фактори розвитку політичної системи, її пристосування до середовища, що змінюється.

Оскільки демократичне суспільство є відкритою системою, то воно здатне відносно безболісно пристосовуватися до змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі свого існування. Така стабільність є динамічною, її можна вважати «живою», конструктивною. Вона виступає умовою для самовідтворення демократичних режимів.

50. Соціальні небезпеки та їх характеристики

Соціальні небезпеки — це дії одних класів, груп, шарів, особистостей, спрямовані (навмисно чи несвідомо) на знищення інших, а також позбавлення їх життєво важливих умов і об'єктів, заподіяння шкоди, що призводить до фізичної і духовної деградації, руйнування особистості, етносу, суспільства, держави.

Умовно соціальні небезпеки можна звести у три групи:

- 1) походять з інших сфер суспільного життя — політики, економіки, військово-оборонних справ тощо;
- 2) випливають із соціальної сфери для економіки, політики, військової та екологічної безпеки та ін.;
- 3) закріплені в соціальній сфері.

Найбільш руйнівні небезпеки для соціальної сфери йдуть у першу чергу від політики і економіки. Реальні і потенційні удари політики «шокової терапії» по національному промисловому комплексу (втрачено близько 50 % економічної потужності), системі охорони здоров'я, освіти, дозвілля і т. ін. негативно впливають на становище і здоров'я людей, ведуть до втрати продовольчої, медико-фармацевтичної, духовно-культурної незалежності, до підпорядкування України у найважливіших питаннях життєзабезпечення народу. Деякі політики Заходу вважають, що той, хто володіє продовольством, володіє зброєю, рівнозначною атомній бомбі, і може розмовляти зі світом силою продовольства. Продовольча і товарна інтервенція завдали непоправної шкоди сільському господарству країни: більше 50 % потреб населення країни задовольняють імпортом постачання.

Друга група соціальних небезпек пов'язана з антагонізацією, затвердженням недосконалої соціальної структури і відносин. Формування і зростання агресивних, експансіоністських, екстремістських соціальних груп і прошарків (великих власників, фінансових, торгових і мафіозних ділків), поділ суспільства на бідних і багатих шляхом пограбування більшості меншістю (це, як говорив Платон, рівнозначно появі двох ворожих держав всередині одного), виникнення принижених і пригноблених груп, посилення потенціалу ворожості — все це свідчить, що всередині соціальної структури народжується безліч соціальних небезпек для суспільства в цілому, а також його основних сфер — політики, економіки, науки і техніки, військової безпеки. Соціальні причини лежать в основі багатьох, у тому числі збройних конфліктів.

Соціальні загрози класифікують за такими ознаками:

за спрямованістю проти соціальних інтересів (потреб) громадян, груп, прошарків й усього суспільства;

за об'єктами, інститутами, галузями соціальної сфери, яким вони загрожують (система продовольчого постачання і харчування, охорона здоров'я, комунальних послуг і т. ін.);

за масштабами (руйнівний потенціал небезпек, просторово-часові характеристики — загальні, регіональні, місцеві, короткострокові, довгострокові і т. п.);

за формами прояву (навмисно організовані, стихійні і т. п.);

за джерелами і причинами;

за засобами (насильницькі, ненасильницькі, військові і т. ін.).

Джерелами соціальних небезпек є: несправедливий розподіл власності, доходів, життєвих благ, влади; реставрація антагоністичної соціальної структури, що складається з класів, груп, верств і політичних сил, які мають непримиренно протилежні інтереси і цілі й серед яких виділяються за своєю природою агресивні, експансіоністські; різке зниження соціальних можливостей держави внаслідок зниження виробництва, а також значні прорахунки і від початку антисоціальна спрямованість політики «радикальних реформ», їх примусовий характер; погіршення глобальної соціальної обстановки.

Соціальні небезпеки проявляються у вигляді масових протестів, заворушень, соціальних вибухів і т. ін. Головними показниками соціальних загроз є темпи наростання несприятливих процесів у соціальній структурі і відносинах суб'єктів, сфері соціального забезпечення життєдіяльності людей.

Цілями соціальної безпеки є: забезпечення міцного громадянського миру, що ґрунтується на справедливості, свободі, рівності можливостей і солідарності людей, цілеспрямованому формуванню соціально безпечної держави, суспільства, особистості; збереження і розвиток соціуму: надійна

охорона життя, відновлення і поліпшення здоров'я і побуту людей, створення умов і стимулів для високоефективної творчої праці, вдосконалення здібностей і талантів, утвердження високої духовності та культури; формування і здійснення соціально орієнтованої політики модернізації суспільства, покликаної відновити і забезпечити в майбутньому сталий соціально-економічний розвиток країни в ім'я загального блага народу і кожної особистості; сприяння з боку держави поліпшенню глобальної соціальної обстановки, участь у формуванні світової політики і будівництві міжнародних структур, покликаних подолати несправедливість, експлуатацію, бідність, голод, масові епідемії, соціальні хвороби і т. ін.

Усі види безпеки (військова, політична екологічна і т. д.) значною мірою залежать від оздоровлення виробництва, підвищення життєвого рівня народу, відновлення та зміцнення його здоров'я, розвитку культури, підвищення його соціальної активності, особливо у сферах економіки і політики. Навряд чи хтось заперечуватиме твердження, що соціальна безпека людини, середовища її проживання — найважливіша характеристика якості життя і найважливіша складова національного багатства.

Рекомендована література для підготовки до іспиту

1. Арешонков, В. Ю. Періодизація процесу розвитку змісту шкільної суспільствознавчої освіти у ХХ ст. [Електронний ресурс] / В. Ю. Арешонков // Науковий вісник Донбасу : електронне наукове фахове видання. – 2013. – № 4 (24). – Режим доступу:<http://dSPACE.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1335/1/4.pdf>
2. Арцишевський, Р. Світоглядна освіта в умовах переходу до інформаційного суспільства [Текст] / Р. Арцишевський // Шлях освіти. – 2008. – N 1. – С. 6-11.
3. Арцишевський, Р. А. Курс «Людина і суспільство»: методика викладання : метод. пос. для вчителів / Р. А. Арцишевський. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 256 с.
4. Арцишевський, Р. А. На шляху до людини : вибр. пед. статті / Р. А. Арцишевський; МОНМС України, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Наук.-метод. центр світогляд. освітимолоді. – Луцьк : [б.

в.], 2011. – 348 с.

5. Бібік, Н. М. Компетентнісна освіта – від теорії до практики / Н. М. Бібік, І. Г. Єрмаков, О. В. Овчарук. – К. : Плетяда, 2005.
6. Бакка, Т. В. Ладиченко Т.В. «Суспільствознавча освіта в школі» // Історія в школах України. – № 4. – 2003. – С.21–23.
7. Бакка, Т. В. Викладання суспільствознавства в сучасній школі як педагогічна проблема / Т. В. Бакка // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: зб. наук. праць. – Серія № 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи. – К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 4. – С. 13–18.
8. Бакка, Т. В. Людина і світ: підручник / Т. В. Бакка, Л. В. Марголіна, Т. В. Мелешенко. – К. : ТОВ «ВД «Освіта», 2012. – 239 с.
9. Бакка, Т. В. Підготовка студентів до викладання суспільствознавчих дисциплін у середніх загальноосвітніх навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Бакка Тамара Володимирівна; Інститут педагогіки АПН України. – К., 2008. – 20 с.
10. Бакка, Т. В. Суспільствознавча освіта в школі / Т. В. Бакка, Т. В. Ладиченко // Історія в школах України. – № 4. – 2003. – С. 21–23.
11. Бакка, Т. В. Шкільне суспільствознавство : традиції та методичні новації / Т. В. Бакка // Історія в школах України. – № 5. – 2007. – С. 13–17.
12. Баханов, К. О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти: монографія / К. О. Баханов. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД». – 384 с.
13. Вербицька П. Виховання громадянської молоді через залучення до активної участі у житті місцевої спільноти / П. Вербицька // Вісник Львівського університету. Серія «Педагогічна» – Львів, 2008. – Вип 24. – С. 166–174.
14. Волканова, В. Типологічний словник уроку : систематизований за алфавітом збірник типів уроків, окремих методів і форм їх проведення відповідно до мети / В. Волканова, Л. Муржа, Т. Мунтян // Директор школи. – 2006. – С. 31-49.
15. Возна, З. О. Проектна діяльність на уроках суспільствознавства: від теорії до практики / З. О. Возна // Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наукових праць / Кам'янець-Подільський нац. ун-тет ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2012. – Вип. 12. – С. 21–27.
16. Возна, З. О. Світоглядні і педагогічні виміри толерантності як суспільної цінності / З. О. Возна // Проблеми демократії в сучасному українському суспільстві: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Умань, 22 вересня 2010 р. / ред. кол.: А. О. Карасевич (гол. ред.) [та ін.]. – Умань:

- ПП Жовтий, 2010. – С. 30–38.
- 17.Возна, З. О. Формування готовності студентів – майбутніх вчителів історії та суспільствознавства до організації проектної діяльності учнів / З. О. Возна // Вісник Житомирського державного університету. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – Вип. 65. – С. 98–102.
 - 18.Возна, З. О. Формування громадянської компетентності засобами курсу «Громадянська освіта» / З. О. Возна // Матеріали всеукраїнських історико-правових читань «Проблеми формування громадянського суспільства та правової держави: історія та сучасність» / ред. кол.: А. О. Карасевич (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – С. 177–192.
 - 19.Возна, З. О. Формування соціальної компетентності учнів на уроках курсу «Людина і світ» / З. О. Возна // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 42, ч. 1. – С. 51–60.
 - 20.Возна, З. О. Ціннісний потенціал проектної діяльності в системі навчання шкільного суспільствознавства / З. О. Возна // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 46. – С. 76–85.
 - 21.Державний стандарт базової і повної середньої освіти : освітня галузь «Суспільствознавство» // Історія в школах України. – 2004. – № 2. – С. 2-8.
 - 22.Гісем О., Мартинюк О. Людина і суспільство. 11 клас В схемах, таблицях і коментарях/ О. Гісем, О. Мартинюк.- Кам'янець – Подільський: Абетка,2003.-252 с.
 - 23.Громадянська освіта : теорія і методика навчання. Посібник для студентів вищих навчальних закладів.- К., 2008.
 - 24.Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. – К. : Вид-во «Етна-1», 2008. – 194 с.
 - 25.Громадянська освіта: основи демократії: 11(12) клас: навч. посібник / Бакка Т. В., Ладиченко Т. В., Марголіна Л. В. [та ін.]. – Х. : Вид. група «Основа», 2009. – 207 с.
 - 26.Дементієвська, Н. П. Комп'ютерні технології для розвитку учнів та вчителів / Н. П. Дементієвська, Н. В. Морзе // Інформаційні технології і засоби навчання: зб. наук. праць / Інститут засобів навчання АПН України; за ред.В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука. – К.: Атіка, 2005. – С. 76–95
 - 27.Десятов, Д. Л. Використання Веб-квесту як методу розвитку дослідницьких умінь учнів у процесі навчання історії / Д. Десятов //

- Історія в школі : наук.-метод. журн. для вчителів. – 2012. – № 9. – С. 22–25.
28. Дятлова, О. Суспільствознавство як інтегрована дисципліна у програмах української школи 20–30-х років / О. Дятлова // Історія в школах України. – 2000. – № 1. – С. 46–48.
29. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень ; [заст. голов. ред. О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва члени редкол.: І. Д. Бех, Н. М. Бібік, В. Ю. Биков [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
30. Єгоров, Г. С. Тенденції розвитку змісту базової освіти у країнах Заходу / Г. С. Єгоров, Н. М. Лавриченко, Б. Ф. Мельниченко. – К.: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2003. – 186 с.
31. Іванюк, І. В. Сучасний стан громадянської освіти в Україні : аналітичний звіт [Електронний ресурс] / І. В. Іванюк, О. В. Овчарук, А. Б. Терещенко ; ГО «Об'єднання «Агенція розвитку освітньої політики». – К., 2013. – 104 с. Режим доступу: <http://www.ime.edu.ua.net/cont/civic%20education.pdf>
32. Ковальчук, А. Тестові технології оцінювання якості / А. Ковальчук // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2008. – № 12. – С. 53–54.
33. Ковальова, О. Нетрадиційний урок за проектною технологією: (метод проектів) / О. Ковальова // Завуч. – 2008. – Грудень (№ 36). – С. 16–19.
34. Куксенко, С. І. Право у Європі та світі : Матеріали до курсу «Європейський вибір України» / С. Куксенко // Історія та правознавство. – 2004. – № 9. – С. 15–20.
35. Кремень, В. Г. До інноваційної освіти: контекст модернізації НАПН України : доповідь на загальних зборах НАПН України 4 квітня 2014 р. / В. Г. Кремень // Рідна школа. – 2014. – № 4–5. – С. 3–6.
36. Кузьмінська, О. Дисемінація педагогічного досвіду в рамках конкурсу «Успішний проект» / О. Кузьмінська // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2012. – № 5. – С. 56–66.
37. Ладиченко, Т. В. Суспільствознавство 9–11 кл. Методичний посібник для вчителя. / Т. В. Ладиченко, Т. В. Бакка, О. В. Желіба. – К., 2005.
38. Лісовенко Г. В. Самоаналіз уроку як засіб підвищення його ефективності / Г. В. Лісовенко // Управління школою. — 2004. — № 14.
39. Ладиченко Т. В. Методика викладання навчального курсу «Людина і світ». 11 клас : Книга для вчителя / Т. В. Ладиченко [і др.] ; заг. ред. Л. В. Губерський ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Знання України, 2004. – 196 с. : мал.
40. Михайличенко, О. В. Класифікація наук та визначення поняття суспільно-політичних дисциплін / О. В. Михайличенко // Теорія та методика навчання суспільно-політичних дисциплін: науково-педагогічний журнал / заг. ред. О. В. Михайличенко. – Суми : СудПУ

ім. А. С. Макаренка, 2011. – Вип. 1. – С. 4–14.

41. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології у використанні суспільних дисциплін / О. П. Мокрогуз. – Чернігів, 2004.
42. Мариненко, С., Хоружа, Л. Методи навчання та їх класифікація / С. Мариненко, Л. Хоружа // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2006.-№1-2.-С. 3-13
43. Мулярчук, Є. Проблема соціальної реалізації настанов релігійної моралі / Є. Мулярчук // Філософська думка.- 2006.-№1.- С.110-130
44. Навчання через дію : Використання інтерактивних методів у навчанні // Управління освітою. – 2006.- 316.- Вкладка 2.
45. Островерхова Н. Аналіз уроку: концепції, методики, технології / Н. Островерхова // Директор школи. — №25–26. — Липень 2004р.
46. Основи критичного мислення: навч. посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи / Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М., Суцено І. М., Баранова І. О. – Тернопіль: Навчальна книга–Богдан, 2010. – 216 с.
47. Пометун О., Пироженко, Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пироженко. – К., 2003.
48. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. Пометун.- К., 2007.
49. Панченко І. Нестандартні форми уроків / І. Панченко // Відкритий урок. – 2006.- №23-24.
50. Пехота, О. М. Особистісно зорієнтована освіта і технології / О. М. Пехота // Педагогіка. – 2000. – Вип. 1, № 7. – С. 29–31.
51. Пехота, О. М. Особистісно-орієнтоване навчання: підготовка вчителя : [монографія] / О. М. Пехота, А. М. Старєва. – Миколаїв : Іліон, 2007. – 272 с.
52. Пометун, О. Як вивчати новий матеріал на інтерактивному уроці / О. Пометун // Завуч. – 2006.-№10.-С. 12-14.
53. Панченков, А. Дебати як ефективна технологія навчання / А. Панченков // Директор школи - Україна.- 2006.- №4.- С. 30-35.
54. Пометун, О. Формування духовності учнів засобами суспільствознавчих дисциплін / О. Пометун // Педагогічна газета. – 2006.-№1ІІІ.- 1992.-№3-4.
55. Подольська, Є. А. Філософія: підручник [Електронний ресурс] / Є. А. Подольська. – К. : Фірма Інкос : Центр навчальної літератури, 2006. – 704 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12831119/filosofiya/osobistist_perspektivi_vimirah_filosofskogo_analizu#149
56. Пастушенко, Н., Пастушенко, Р. Діагностика навчання та вимірювання рівнів навченості з гуманітарних дисциплін: Теорія і практика / Н. Пастушенко, Р. Пастушенко // Директор школи. – 1999.- №36
57. Ремех, Т. О. Інтегративний зміст підручника з курсу «Людина і світ» / Т. О. Ремех // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць. – К. : Педагогічна думка, 2013. – Вип. 13. – С. 225–230.

58. Ремех, Т. О. Методичні засади навчання правознавства в процесі допрофільної підготовки школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Ремех Тетяна Олексіївна ; Ін-т педагогіки НАПН України. – К., 2011. – 269 с.
59. Саврасова - В'юн, Т. Діалогічні методи навчання : сучасний підхід /Т. Саврасова – В'юн // Історія України.-2006.- № 39.- С.13-17.
60. Смагін, І. І. Методичні засади створення і функціонування підручників із суспільствознавчих предметів узагальноосвітній школі України (1920–1990 рр.) : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02 : «Теорія та методика навчання» / Смагін Ігор Іванович; Ін-т педагогіки НАПН України. – К., 2011. – 445 с.
61. Смагін, І. І. Причини розробки та основні етапи становлення шкільного навчального предмета «Суспільствознавство» на початку 60-х років ХХ ст. /І. І. Смагін // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2008. – № 41. – С. 64–68.
62. Смагін, І. І. Трансформація галузевої суспільствознавчої освітньої системи УРСР в період 1975–1991 рр. / І. І. Смагін// Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2010. – № 49. – С. 47–51.
63. Смагіна, Т. М. Поняття та структура соціальної компетентності учнів як наукова проблема / Т. М. Смагіна // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2010. – Вип. 50. – С. 138–142.
64. Стреліна В. О. Технологія «Web-Quests» в навчально-виховному процесі : методичний зошит із соціального проектування / В. О. Стреліна, О. В. Яценко. – 2011. – 57с.
65. Сурмін Ю. Метод аналізу ситуацій та його навчальні можливості / інтерактивні методи навчання /Ю. Сурмін // Освіта і управління.- 2006.- № 1.- С. 32- 50.
66. Технології розвитку критичного мислення учнів/ Алан Кроуфорд, ВендіСаул, Самуель Метью, Джеймс Макінстер Технології - К. : Пляяди,2006.
67. Терно С. Чи навчені наші учні мислити критично? // Історія в школах України. – 2007. – № 7. – С. 18-23.(Chi_navcheni_uchni.rar)
68. Терно С. Методика розвитку критичного мислення: досвід експериментального дослідження // Історія в школах України. – 2007. – № 9-10. – С. 3-11 (Forming_experiment.rar)
69. Турищева ,Л.В. Психолого - педагогічні аспекти підготовки вчителя до уроку / Л. Турищева // Історія та правознавство .- 2009.-Березень (№8).- С. 30-31.
70. Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар'єри : щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні: (за

- підсумками 2011 року) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державна служба молоді та спорту України. – К., 2012. – 222 с.
71. Феномен інновації: освіта, суспільство, культура: [монографія] / [авт. кол.: В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролєєв] ; за ред. В. Г. Кременя ; Ін-т обдар. дитини АПН України. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 470 с.
72. Фіцула, М. М. Педагогіка: навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 3-тє вид., стереотип. – К.: Академвидав, 2009. – 560 с. – (Серія «Альма-матер»).
73. Хуторской, А. В. Современная дидактика : учебник для вузов / А. В. Хуторской. – СПб : Питер, 2001. – 544 с. : ил. – (Серия «Учебник нового века»). – [Метод проектов. – С. 337–341].
74. Фасоль. А. Оцінювання в умовах інтерактивного навчання / А. Фасоль // Дивослово .- 2007.- №12.- С. 5-11.
75. Хорошенюк А. П. Формування політичної культури старшокласників на уроках суспільствознавчого циклу [Текст] : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук : 13.00.07 - теорія та методика виховання / А. П. Хорошенюк ; Інститут проблем виховання Академії педагогічних наук України (Київ). - Київ : ПІВ АПН України, 2004. - 20 с. -
76. Чабан Л. Г. Факультативи з суспільствознавства. 5-9 класи : [посібник] / Л. Г. Чабан. - Х. : Основа, 2008. - 174 с. - (Бібліотека журналу "Історія та правознавство" ; вип. 11(59)) (Шифр: ВА707815)
77. Шевчук Г., Шеремета Г. Педагогічна імреза: Моделі нетрадиційних уроків / Г. Шевчук , Г. Шеремета // Завуч.- 2007.- №9.-С. 1-8.
78. Ярош, Н. В. Інтегрування знань у шкільному курсі суспільствознавства (60-ті рр. ХХ ст.) / Н. В. Ярош // Теорія та методика навчання суспільних дисциплін : науково-педагогічний журнал / заг. ред. О. В. Михайличенко. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка. – 2011. – № 1. – С. 4–14.

